

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ШЕВЧУК ВАЛЕНТИН АВДІЙОВИЧ

УДК [94:279.14](477.8)«191/193»

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКВИ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ
НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 – Історія України

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ В. А. Шевчук

Науковий керівник: **В. Є. Голубко**, доктор історичних наук, професор

Львів – 2020

АНОТАЦІЯ

Шевчук В.А. Діяльність Церкви адвентистів сьомого дня на території Західної України в міжвоєнний період (1919–1939 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2019.

Зміст анотації. Дисертацію присвячено комплексному вивченню діяльності Церкви АСД на територіях Галичини та Волині в міжвоєнний період (1919–1939 рр.).

Структурно робота складається з трьох розділів: «Історіографія, джерела та методологія дослідження», «Формування та розвиток адвентистських громад на західноукраїнських теренах», «Діяльність Церкви адвентистів сьомого дня». Проаналізовано стан наукової розробки проблеми, і встановлено, що діяльність адвентистської церкви в міжвоєнний період не знайшла достатнього відображення у працях дослідників.

З'ясовано, що становлення і розвиток Церкви АСД у міжвоєнній Польщі відбувався у складних політичних умовах, викликаних Першою світовою війною та розпадом Російської імперії й Австро-Угорської монархії. Досліджено передумови становлення та розвитку адвентистів у контексті впливу внутрішніх та зовнішніх соціально-політичних чинників. У роботі висвітлено основні напрями діяльності Церкви адвентистів сьомого дня, завдяки яким ця конфесія набула послідовників.

Основними чинниками активного зростання чисельності громад адвентистів на західноукраїнських теренах вказаного періоду були: міграція населення під час Першої світової війни, що сприяла релігійним контактам представників різних конфесій; організована і постійна місіонерська активність Церкви адвентистів сьомого дня; присутність на західноукраїнських землях поселень протестантських німецьких і чеських колоністів.

Визначено, що на початку 20-х років ХХ ст. почала формуватися єдина адвентистська церковна організація в межах міжвоєнної Польщі з центром у Варшаві, яка отримала назву Польський уніон АСД. Підпорядкування адвентистських громад Польському уніону, який свої принципи управління базував на демократичних і представницьких засадах, а також на чотирирівневій системі управління, сприяло поширенню адвентистських ідей. Громади адвентистів на території Волинського воєводства належали до Східної конференції, а громади Галичини – до Південної конференції.

У своєму інституційному розвитку Церква адвентистів сьомого дня на західноукраїнських землях пройшла чотири періоди: становлення і розвитку громад (1919–1921 рр.); об'єднання громад у Варшавському місіонерському полі (1921–1927 рр.); вдосконалення структури та виокремлення Східної конференції і Південної конференції (1927–1934 рр.); піднесення й утвердження (1934–1939 рр.).

З'ясовано, що поширення адвентистського вчення та утворення громад було активним на території Волині, а також мало місце в Галичині. Така тенденція пояснюється більшою духовною консолідацією і душпастирською опікою своїх вірян греко-католицькою церквою на відміну від православного духовенства, яке не зуміло захистити себе від впливу протестантизму. Склад адвентистської церкви був багатонаціональним і охоплював українців, німців, поляків та ін.

Громади адвентистів переважали у сільській місцевості, оскільки хуторна система господарювання порушувала консолідованість сільської громади, що також сприяло поширенню новітніх вірувань. Аргументовано доведено, що парадигма поширення адвентизму мала родинно-хуторну модель: новонаверненими ставали члени однієї родини, а також ті, хто проживав по сусідству.

У роботі з'ясовано, що релігійна свобода, задекларована владою міжвоєнної Польщі, не завжди забезпечувалася, оскільки іноді держслужбовці діяли всупереч установленим законам. Правове становище громад Церкви АСД

у Польщі унормовувалося Березневою Конституцією 1921 р., що гарантувала релігійну свободу. Церква АСД у міжвоєнний період мала статус толерованого віровизнання, яке могло реєструвати громади та проводити богослужіння, проте не мало повних юридичних прав. Адвентисти впродовж усього часу існування міжвоєнної Польщі намагалися отримати статус офіційної організації. Для утримання релігійного майна вони створили та зареєстрували товариство «Конструкція», на чолі якого стояло керівництво Церкви.

Виявлено, що непорозуміння між представниками державних органів влади і Церквою АСД стосувалися таких питань, як дотримання суботи, харчування і військова присяга солдатів-адвентистів. Суттєва відмінність у вченні вирізняла адвентистів з-поміж інших релігійних спільнот і, як наслідок, ускладнювала їхнє становище у суспільстві. Римо-католицька церква, домінантна у Польщі, намагалася обмежувати і контролювати діяльність православної та греко-католицької церков, у такий спосіб створюючи сприятливі умови для поширення протестантизму, зокрема й адвентизму. Доведено, що відносини АСД із православною та греко-католицькою церквами були напруженими, оскільки у їхньому середовищі адвентисти вели активну місіонерську діяльність. Взаємини з іншими протестантами визначалися боротьбою за сферу впливу.

Встановлено, що бурхливий розвиток адвентизму на західноукраїнських територіях припадає на середину тридцятих років ХХ ст. Стрімкий ріст громад і членства відбувся завдяки якісно спланованій місіонерській роботі. Духовний центр адвентистів у м. Варшаві скеровував і координував діяльність пасторів і місіонерів. Особливим авангардним загоном були колпортери, які досягали найвіддаленіших Волинського Полісся, де могли знаходити нових послідовників своєї віри.

З'ясовано, що поширенню адвентистського вчення сприяла централізована структура та планова кадрова політика керівництва церкви. Щорічні звітно-виборчі з'їзди на базі однієї з найчисельніших громад адвентистів в селі Пожарки Волинського воєводства консолідували служителів

і членів церкви, мотивували до місіонерства, регламентували різноманітні напрями діяльності церкви.

Незважаючи на глибокий церковний розкол, спровокований Альфредом Кубою 1934 р., і втрату великої кількості вірян, керівництво Церкви АСД зуміло подолати кризу і зберегти організацію від розпаду.

Доведено, що адвентистське керівництво приділяло велику увагу освіті членів церкви, а також духовно-професійному вишколу служителів. У порядок богослужіння була запроваджена суботня школа для дорослих і дітей, де в малих групах на чолі з учителем глибоко вивчали Біблію. Для учнів суботньої школи та вчителів було розроблено спеціальні уроки і методичні посібники. Кожен член церкви міг бути читачем церковної бібліотеки. Багато з тих, що прийшли у Церкву адвентистів сьомого дня, починали здобувати ази грамоти. Встановлено, що майбутні служителі обов'язково навчалися в теологічній школі неподалік від міста Бельсько-Бяла.

Досліджено, що серед адвентистів були випускники Львівської політехніки, а також польських вищих навчальних закладів, зокрема Андрій Мащак, укладач українського збірника пісень та автор декількох книг. З'ясовано, що богослужіння, яке відбувалося українською мовою, та використання українськомовної духовної літератури у богослужбовій практиці та повсякденні сприяло формуванню української національної свідомості та культури членів громади.

Одним із найважливіших напрямів місіонерської діяльності адвентистів у міжвоєнний період було колпортерство. Діяльність адвентистських книгонош була прямо залежною від загальноцерковних стратегій і планів керівництва Польського уніону, а тому отримувала усю необхідну фінансову та моральну підтримку. Літературу друкували в адвентистському видавництві «Поліглот», звідки і надсилали видання всім громадам і розповсюджувачам книг.

Церква активно використовувала різноманітні соціальні програми, зокрема пропаганда здорового способу життя, надання першої медичної допомоги; читання профілактичних лекцій населенню; діяльність благодійного

відділу «Тавита». Доведено, що принципи здорового способу життя, закладені в доктринах Церкви АСД, а також популярна тематична література сприяли поширенню серед населення прогресивних медичних поглядів. Керівництво адвентистів запрошувало своїх спеціалістів із медичного персоналу для читання профілактичних лекцій населенню, а своїх служителів зобов'язувало дотримуватися здорового способу життя та вміти надавати людям першу медичну допомогу. У дисертації доведено, що Церква адвентистів сьомого дня на західноукраїнських землях у міжвоєнний період, розвиваючи внутрішньо- і зовнішньоцерковну діяльність, пройшла складний шлях організаційного становлення та юридичного унормування свого існування і намагалася зайняти належне місце на релігійні карті Польщі.

Ключові слова: Церква адвентистів сьомого дня, Польща, Західна Україна, міжвоєнний період, колпортерська діяльність, місіонерська діяльність.

ANNOTATION

Shevchuk V.A. Activity of the Seventh-day Adventist Church in the territory of Western Ukraine in the interwar period (1919–1939). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in History (Doctor of Philosophy), specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2019.

Contents of the abstract. The dissertation is devoted to the complex study of the activity of the SDA church in the territories of Galicia and Volhynia during the interwar period (1919–1939).

Structurally, the work consists of three sections: «Historiography, sources and methodology of research», «Formation and development of the Adventist congregations in the territory of Western Ukraine», «The activity of the Seventh-day Adventist Church». The state of the scientific development of the problem is

analyzed, and it is established that the activity of the Adventist church in the interwar period is not sufficiently covered in the works of the researchers.

It was found that the formation and development of the SDA Church in the interwar Poland took place in complicated political conditions induced by the World War I and the fall of the Russian Empire and Austro-Hungarian Monarchy. The prerequisites for the formation and development of Adventists in the context of the influence of internal and external socio-political factors were investigated. The work outlines the main activities of the Seventh-day Adventist Church, through which this denomination gained authority and support in society.

The following were the main reasons for rapid growth in number of the Adventist congregations in the Western Ukrainian territories during the named period: the migration of population during the World War I that promoted religious contacts between the representatives of different denominations; organized and constant missionary activity of the Seventh-day Adventist Church; the presence in the Western Ukrainian territories of the German and Czech Protestant colonist settlements.

It was defined that in the early twenties of the twentieth century the united Adventist church structural organization started to form in the interwar Poland with its center in Warsaw which was called the Polish Union of SDA Church. The subordination of the Adventist congregations to Polish Union, which based its management principles on democratic and representative grounds and the four-level management system, promoted the dissemination of Adventist ideas. The Adventist congregations in the Volyn territories were part of the Eastern Conference and the congregations of the Galicia were part of the Southern Conference.

In its institutional development the Seventh-day Adventist Church in Western Ukraine had undergone four periods: the formation and development of the congregations (1919–1921); the unification of congregations in the Warsaw Missionary Field (1921–1927); the improvement of the structure and the separation of the Eastern Conference and the Southern Conference (1927–1934); the rise and consolidation (1934–1939).

It was found that the spread of the Adventist teaching and the formation of congregations was rapid in the territory of Volyn as well as took its place in Galicia. This tendency is explained by the greater spiritual consolidation and pastoral care of their faithful by the Greek Catholic Church, unlike the Orthodox clergy, which failed to protect themselves from the influence of Protestantism. The composition of the Adventist church was multi-national including Ukrainians, Germans, Poles etc.

Adventist communities prevailed in rural areas because the farm management system violated the consolidation of the rural community, which also contributed to the spread of modern beliefs. It is argued that the paradigm of Adventist expansion had a family-farm model: the converts were members of the same family as well as those who lived in the neighborhood.

The work found that religious freedom, declared by the authorities of the interwar Poland, was not always ensured, as there were cases when civil servants acted contrary to established laws. The legal status of the SDA Church congregations in Poland was regulated by the 1921 March Constitution. The SDA Church in the interwar period had the status of a tolerated denomination, which could register its religious congregations and conduct worship services, but did not possess full legal rights. Throughout the whole period the interwar Poland, the Adventists had tried to gain the status of a legal organization. For the purpose of keeping religious property, the “Construction” community headed by the church leadership was registered.

It was found that there were misunderstandings between the representatives of the state authorities and the SDA Church concerning such issues as the Sabbath keeping, nutrition, and military oath by the Adventist soldiers. The Roman Catholic Church, dominant in Poland, tried to restrict and control the activities of the Orthodox and Greek Catholic Churches, thus creating favorable conditions for the spread of Protestantism, including Adventism. It was proved that the relations of the SDA Church with the Orthodox and Greek Catholic Churches were tense as the Adventists tried to hold active missionary activity in their sphere. The relations with other Protestants were determined by the struggle for the spheres of influence.

It is established that the rapid development of Adventism in Western Ukraine dates to the mid-thirties of the twentieth century. The rapid growth of communities and membership was due to a well-planned missionary work. The Adventist Spiritual Center in Warsaw directed and coordinated the activities of pastors and missionaries. Particularly avant-garde detachment were colporteurs who reached the remotest corners of Volyn Polissya, where they could find new adherents of their faith.

It was found that the development of the Adventist doctrine was due to the centralized organizational structure and planned staffing of the Church's leadership. Annual reporting and election conventions on the basis of one of the most numerous Adventist congregations in the village of Pozharka, Volyn region, consolidated ministers and church members, inspired missionary activity and regulated different directions of the Church activity.

Despite the deep church split provoked by Alfred Cuba in 1934 and the loss of a large number of believers, the leadership of the SDA Church had been able to overcome the crisis and keep the organization from collapsing.

It was proved that the Adventist leadership paid great attention to educating the church members, as well as the spiritual and professional training of ministers. A Sabbath School for adults and children was introduced into worship services, where a comprehensive Bible study was conducted in small groups led by a teacher. Special lessons and manuals were developed for Sabbath school students and teachers. Each member of the church could be a reader of the church library. Many of those who came to the Seventh-day Adventist Church started to acquire the basics of literacy. It was established that the future ministers were required to attend a school of theology near Bielsko-Biała.

It was researched that among the Adventists there were graduates of Lviv Polytechnic, as well as Polish higher educational institutions, including Andrii Maschak, the compiler of the Ukrainian songbook and the author of several books. It was found that the liturgy conducted in Ukrainian with the use of spiritual literature in Ukrainian contributed to the spread of Ukrainian national awareness and culture among the Church members.

The colporteur activity was one of the most important missionary activity directions of the Adventists in the interwar period. The activity of the Adventist peddlers was directly linked to general church strategies and plans and thus received all the necessary financial and moral support. The literature was printed in the “Poliglot” Adventist publishing and then sent out to all the congregations and book distributors.

The Church actively used different social programs, such as healthy lifestyle propagation, first aid programs, delivering preventive lectures to the public, “Tabitha” charity. It was proved that the healthy lifestyle principles laid down in the doctrines of the SDA Church, as well as popular thematic literature, had contributed to the dissemination of progressive medical views among the population. The Adventist leadership invited its medical staff to deliver preventative lectures to the public and required that its ministers followed the healthy lifestyle principles and were able to provide first aid to people. It was proved in the dissertation that by developing its internal and external church activity, the Seventh-day Adventist Church in the Western Ukrainian territories in the interwar period had undergone a complex process of organizational formation and legal regulation of its existence trying to take the right place on the religious map of Poland.

Keywords: Seventh-day Adventist Church, Poland, Western Ukraine, interwar period, colporteur activity, missionary activity.

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в українських фахових і закордонних виданнях

1. Шевчук В. А. Колпортерська діяльність адвентистів сьомого дня на Галичині та Волині (1918–1939). *Вісник Маріупольського державного університету, збірник наукових праць. Серія: Історія. Політологія.* Маріуполь: Маріупольський державний університет. Київ, 2017. №18. С. 175–187. (Index Copernicus International, РИНЦ). (1,0 друк. арк.).

2. Шевчук В. А. Кадрова політика адвентистської церкви в добу II Речі Посполитої. *Науковий вісник, збірник наукових праць «Гілея».* Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. №126 (11). С. 166–169. (Index Copernicus International (Республіка Польща), Google Scholar, РИНЦ, EBSCO Publishing, inc. (USA). (0,5 друк. арк.).

3. Шевчук В.А. Адміністративно-територіальний устрій адвентистської церкви на Галичині та Волині в добу II Речі Посполитої. *Вісник Маріупольського державного університету, збірник наукових праць. Серія: Історія. Політологія.* Маріуполь: Маріупольський державний університет, 2017. №19. С. 68–78. (Index Copernicus International, РИНЦ). (0,88 друк. арк.).

4. Шевчук В. А., Куриляк В. В. Діяльність адвентистського видавництва «Поліглот» на території II Речі Посполитої у міжвоєнний період. *Науковий вісник, збірник наукових праць «Гілея».* Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2017. №122 (7). С. 149–153. *Особистий внесок:* проаналізована тематика друкованої літератури за мовною ознакою та надана інформація про штат видавництва і його очільників. (Index Copernicus International (Республіка Польща), Google Scholar, РИНЦ, EBSCO Publishing, inc. (USA). (0,4 д.а / 0,5 д.а).

5. Шевчук В. А. Україністичний елемент в Адвентистській церкві міжвоєнного періоду на Західній Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Історичні науки».*

Київ, 2019. Том 30 (69). №3. С. 101–106. (Index Copernicus International). (0,6 друк. арк.).

6. Шевчук В. А. Історіографія Церкви Адвентистів сьомого дня (1920–1939 pp.). *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. Warszawa. 2018. № 10 (38). Частина 3. С. 29–34. (0,5 друк. арк.).

Публікації у інших наукових виданнях

7. Шевчук В., Федоренко М. Організаційна структура церкви Адвентистів сьомого дня в історичній ретроспективі. *Relevant issues of development and modernization of the modern science: the experience of countries of eastern europe and prospects of Ukrain: monografia*. Riga. 2018. 434 с. С. 407–426. *Особистий внесок*: досліджено етапи формування організаційної структури Церкви АСД, з'ясовано внесок лідерів у розбудову інституції та розкрито перелік базових доктрин. (0,7 д.а /0,9 д.а).

8. Шевчук В. А. Часопис «Sługa Zbogu» як джерело історичної інформації для церкви адвентистів сьомого дня в міжвоєнний період. *Forming of modern environment: benefits, risks, implementation mechanisms: International scientific-practical conference*. (Tbilisi, September 29, 2017). Tbilisi: Sulphas-Saba Orbeliani teaching University, 2017. С. 121–123. (0,2 друк. арк.).

9. Шевчук В. А., Куриляк В. В. Становлення адвентизму на Галичині та Волині в умовах політично-ідеологічного напрямку II Речі Посполитої. *Вісник Львівського університету, збірник наукових праць*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. №11. С. 162–166. *Особистий внесок*: досліджено становлення і розвиток організаційної структури, запропоновано періодизацію адвентистського руху. Виявлено упереджене ставлення представників влади до релігійних меншин та підтримка ортодоксальних церковних організацій на рівні держави. (0,3 д.а /0,33 д.а).

10. Шевчук В. А., Куриляк В. В. Імперська ідеологія щодо адвентистських локацій на Галичині та Волині. *Науковий журнал «Політикус»*. Одеса: Південноукраїнський національний педагогічний університет імені

К. Д. Ушинського, 2017. №3. С. 124–126. *Особистий внесок*: проаналізовано етапи еволюції державних законів про релігійні секти на Галичині та Волині. Показано особливості та переваги для громад адвентистів сьомого дня релігійного законодавства Російської імперії. (Index Copernicus International). (0,35 д.а /0,4 д.а).

11. Шевчук В. А., Куриляк В. В. Розкол адвентистської церкви на території II Речі Посполитої (1919–1939-ті роки). *Науковий журнал «Науковий огляд»*. Київ, 2017. №7(39). С. 25–37. *Особистий внесок*: проведено аналіз причин розкольницької діяльності А. Куби та досліджено його етапи розвитку. З'ясовано наслідки діяльності, наведено статистичні дані про кількість виключених членів церкви через відступництво. (РИНЦ science index). (0,45 д.а /0,5 д.а).

12. Шевчук В. А., Куриляк В. В. Дослідження правового статусу та міжконфесійних взаємовідносин адвентистської церкви у міжвоєнний період на територіях Галичини та Волині. *Науковий журнал «ScienceRise: Pedagogical Education»*. Харків: Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти», 2017. №7 (36). С. 24-28. *Особистий внесок*: досліджено відмінні риси між правовою базою щодо релігійних культів у Російській імперії та Австро-Угорській монархії. Надано список протестантських течій Західної України і доведено мирний спосіб їх існування. (Index Copernicus International, РИНЦ, CrossRef, World Cat). (0,5 д.а /0,6 д.а).

13. Шевчук В. А. Розвиток ідей здорового способу життя церквою адвентистів сьомого дня в добу II Речі Посполитої. *Науковий журнал «ScienceRise: Pedagogical Education»*. Харків: Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти». 2017. №12 (20). С. 23–26. (0,5 друк. арк.).

14. Шевчук В. А. Культурно-освітня діяльність адвентистів сьомого дня на території II Речі Посполитої. *Вплив ідей Реформації на розвиток сучасної освіти і педагогічної науки: Матеріали міжвузівської науково-практичної*

конференції. (Хмельницький, 16 травня 2017 р.). Хмельницький: Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 2017. С. 83–89. (0,33 друк. арк.).

15. Шевчук В. А. Позакультурна практика церкви адвентистів сьомого дня на Галичині та Волині у міжвоєнний період. *Суспільні науки та сучасність: актуальні питання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (Запоріжжя, 25-26 серпня 2017 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017. С. 73–78. (0,2 друк. арк.).

16. Шевчук В. А. Роль Еллен Вайт у формуванні Адвентистської доктринальної системи. *Реформація як суспільне явище: український вимір: Матеріали Міжнародної наукової конференції*. (Львів, 3–4 жовтня 2017 р.). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 145–152. (0,3 друк. арк.).

17. Шевчук В. А. Адвентистський фундаменталізм на території королівства Галичини: місіонерський і доктринальний аспекти. *Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. (Львів, 8-9 грудня 2017 р.). Львів: Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2017. С. 257–260. (0,2 друк. арк.).

18. Шевчук В. Едвард Восс. *Протестантизм в Україні. Волинь*: зб. ст. Луцьк: МКФ «Християнське життя», 2017. С. 184–187. (0,2 друк. арк.).

19. Шевчук В. А. Андрій Мащак та його внесок у формування протестантських цінностей на території Волині та Галичини. *Реформація та поширення протестантизму на Волині: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Луцьк: Луцький національний технічний університет, 2018. С. 321–326. (0,25 друк. арк.).

20. Шевчук В. А. Історія Церкви Адвентистів сьомого дня: методологія дослідження. *Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»*. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 12–14. (0,25 друк. арк.).

21. Шевчук В. А. Ідеологія виховання особистості в адвентизмі в добу Другої Речі Посполитої. *Спадок Реформації: до 500-річчя 95 тез Мартіна Лютера та пам'яті Ю.О. Голубкіна (1941–2010)*. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2019. С. 208–214. (0,33 друк. арк.).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	25
1.1. Стан наукової розробки теми	25
1.2. Огляд джерел.....	38
1.3. Методологічні основи дослідження.....	58
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК АДВЕНТИСТСЬКИХ ГРОМАД НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ.....	65
2.1. Передумови виникнення адвентизму (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)	65
2.2. Виникнення перших громад Церкви АСД у Східній Галичині та Волині	78
2.3. Правове становище Церкви АСД у міжвоєнній Польщі	87
2.4. Формування структури адвентистів сьомого дня на західноукраїнських землях	101
РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКВИ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ	122
3.1. Державно-церковні та міжконфесійні відносини	122
3.2. Кадровий склад адвентистської церкви.....	134
3.3. Церковний розкол в адвентизмі.....	149
3.4. Соціальна та місіонерська діяльність Церкви АСД.....	161
3.4.1. Напрями соціального служіння.....	161
3.4.2. Місійна робота	168
3.4.3. Освітня діяльність	187
3.4.4. Пропаганда ідей здорового способу життя.....	193
ВИСНОВКИ.....	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	207
ДОДАТКИ	236

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АСД – Адвентисти сьомого дня
- ГК – Генеральна конференція
- Держархів Волинської обл. – Державний архів Волинської області
- Держархів Івано-Франківської обл. – Державний архів Івано-Франківської області
- Держархів Львівської обл.АЛО – Державний архів Львівської області
- Держархів Рівненської обл. – Державний архів Рівненської області
- Держархів Тернопільської обл. – Державний архів Тернопільської області
- ЗСЖ – Здоровий спосіб життя
- МРВНО – Міністерство релігійних визнань і народної освіти
- ПК – Південна конференція
- ПУ – Польський уніон
- САГАСД – Союз автономних громад адвентистів сьомого дня
- СЄХСД – Союз євангельських християн сьомого дня
- СК – Східна конференція
- AAN – Archiwum akt nowych w Warszawie
- Archiwum WSTH w Podkowie Leśnej – Archiwum Szkoły Teologiczno-Humanistycznej im. M. Beliny-Czechowskiego w Podkowie Leśnej
- MSW – Ministerstwu Spraw Wewnętrznych
- MWR i OP – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
- P.P. – Policja Państwowa
- SOK – Sąd Okręgowy Karny

ВСТУП

Актуальність теми. Церква посідає помітне місце в суспільному, культурному та духовному житті українського народу. Тривалий період її роль та внесок у розвиток українського суспільства не отримували належної оцінки на державному рівні. Сьогодні це зумовлює потребу вивчення і розуміння минувшини духовного розвитку з метою запозичення кращих зразків для розбудови українського суспільства. Церква адвентистів сьомого дня (АСД) є однією із недостатньо представлених в українській історичній науці. Водночас адвентисти є носіями потенціалу позитивного впливу на духовно-культурний розвиток суспільства, гідного для наслідування, а при об'єктивній оцінці і використанні – корисного для гармонійності у державотворчому процесі: законослухняність, добросовісне виконання громадянських і професійних обов'язків, виховання дітей і молоді на засадах християнської культури і моралі, здатність до благодійної підтримки незаможних прошарків суспільства, опіки потребуючих духовної підтримки, піклування про фізично-оздоровче вдосконалення особистості.

Нині історія становлення та розвитку Церкви АСД дедалі частіше стає предметом дослідження вітчизняних істориків. Це зумовлено наявністю значних «білих плям» у вивченні історичного минулого адвентизму, розширенням напрямів історико-релігієзнавчих студій в українській науці. Сьогодні зацікавлення дослідників викликає не лише історія релігійного руху загалом, а й причини, процес появи, розвиток та внесок конфесії у різні історичні періоди.

Частина українських громадян є сповідниками адвентистського вчення. Сьогодні в Україні нараховується 772 громади адвентистів сьомого дня, з яких 93 – на територіях, що раніше входили до міжвоєнної Польщі. Там у досліджуваній період станом на 1931 р. діяло 43 громади. Тому важливими є аналіз місця і ролі адвентизму в українському суспільстві, процесу становлення та розвитку церковної організації. Завдяки відносно толерантній конфесійній

політиці Польської держави українські терени стали місцем розвитку й утвердження адвентизму, припливу вірян і формування в регіоні церковної інституції.

У міжвоєнний період досліджувана конфесія посилювала популярність завдяки духовно-просвітницькій роботі та соціальному служінню. Це дозволило спільноті органічно влитися в поліконфесійний простір. Отже, вивчення розвитку адвентизму в міжвоєнний період на українських землях потребує особливої уваги, оскільки цей період в історичних дослідженнях висвітлено недостатньо. Вагомість означених проблем, які раніше не знайшли достатнього відображення у працях дослідників викликала інтерес дисертанта до обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося в рамках наукової теми кафедри історичного краєзнавства історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка: «Галичина наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст.: суспільство, культура, історична пам'ять» (держреєстраційний №0115U003555).

Мета роботи полягає в аналізі та узагальненні розвитку і діяльності Церкви АСД на українських територіях у міжвоєнній Польщі.

Для досягнення мети дисертант поставив завдання дослідити:

- передумови виникнення та чинники становлення Церкви адвентистів сьомого дня;
- поширення та формування структурних складових церкви у Волинському, Львівському, Тернопільському та Станіславівському воєводствах;
- правове становище адвентистів;
- функціонування Церкви АСД у державно-церковних та міжконфесійних відносинах;
- кадрову політику та внутрішньоцерковний розкол;

– основні напрями соціальної та місіонерської діяльності.

Об'єктом дослідження є Церква адвентистів сьомого дня на українських територіях у міжвоєнній Польщі.

Предмет дослідження – структура, соціальна, освітня, культурна та місіонерська діяльність, державно-церковні та міжконфесійні відносини Церкви адвентистів сьомого дня.

Хронологічні межі дослідження охоплюють міжвоєнне двадцятиліття і зумовлені суспільно-політичними змінами, які з 1919 р. створили умови для організаційного відновлення громад та їхнього чисельного поповнення внаслідок повернення і відновлення діяльності лідерів церкви й активізації вірян, а також спрямування максимальних зусиль на впорядкування релігійно-церковного життя адвентистів, яке організаційно заявило про себе 1921 р. загальнопольським з'їздом у м. Бидгощі та утворенням Польського уніону АСД. Із 1919 р. активізувалася діяльність груп і громад адвентистів, які сформувалися і діяли ще в умовах Російської імперії та Австро-Угорської монархії. Саме цей чинник зумовив у окремих випадках вихід за нижню хронологічну межу з метою виявлення передумов розвитку досліджуваної проблеми. Верхньою межею періоду є 1939 р., який означився початком Другої світової війни, що спричинив руйнування усталеного життя церкви, суворий контроль за діяльністю віруючих, спад активності протестантського руху та майже повний його перехід у підпілля.

Територіальні межі дослідження. На території західноукраїнських земель ще з кінця ХІХ ст. відбувався усталений інституційний розвиток Церкви адвентистів сьомого дня: територія Волині була складовою Південно-Російської конференції, що входила до Західно-Російського уніону; місіонерські поля Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття належали до Придунайського уніону. Суспільно-політичні зміни початку ХХ ст. продиктували також трансформації у релігійно-духовній сфері та створили підґрунтя для подальшої життєдіяльності адвентистської церкви. Із західноукраїнських територій найповнішу вираженість набув розвиток АСД в

умовах міжвоєнної Польщі, яка охопила Східну Галичину (Львівське, Тернопільське, Станіславівське воєводства) і Західну Волинь (Волинське воєводство). На цих територіях у міжвоєнний період громади структурно підпорядковувалися Південній конференції (м. Львів) та Східній конференції (м. Луцьк, а з 1937 р. м. Ковель), які в свою чергу входили до Польського уніону АСД (м. Варшава).

Методологічна основа. У процесі розробки досліджуваної проблеми було застосовано принципи і методи загальнонаукового та історичного аналізу. Основними стали принципи об'єктивності, історизму, багатофакторності, структурно-системний, реалізовані у дослідженні шляхом застосування загальнонаукових методів дослідження (аналізу та синтезу, систематизації, проблемний і ін.) та методів спеціально-історичних (ретроспективний, історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-типологічний, мікроісторичний і ін.), які у комплексному використанні дали можливість розв'язати поставлені завдання.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що на основі введених у науковий обіг архівних і опублікованих джерел та історіографічної бази комплексно досліджено інституалізаційний розвиток та функціонування Церкви адвентистів сьомого дня на українських територіях у міжвоєнній Польщі.

Уперше:

– з'ясовано систему структурних складових Церкви АСД на українських землях, до якої входили громади, підпорядковані двом конференціям у м. Луцьку, а пізніше у м. Ковелі (Східна) та м. Львові (Південна), що належали Польському уніону АСД із центром у м. Варшаві. Теологічна школа, видавництво, товариство «Конструкція» діяли при Польському уніоні та поширювали свій вплив на всю церковну організацію. Відділи за напрямками діяльності функціонували на всіх рівнях структурних складових.

- розроблено періодизацію розвитку українського адвентизму в Східній Галичині та Західній Волині у міжвоєнній Польщі;
- окреслено конфесійну карту з позначенням ареалу поширення течії та локацій громад;
- встановлено чисельність громад та загальну кількість вірян у конференціях;
- з'ясовано національну вираженість Церкви АСД у якій чисельно серед священнослужителів переважали німці та поляки, але були також й українці. Віряни ж – здебільшого представлені українцями, а в громадах, що діяли на базі колоній, німці складали до 80% членів. У громадах із чисельним переважанням українців богослужіння відбувалося українською мовою, поряд із якою покористовувалися польською, німецькою, чеською, російською;
- проаналізовано специфіку колпортерської діяльності адвентистів, яка яскраво виражена у місіонерському служінні та кадровому потенціалі церкви.

Удосконалено:

- методику аналізу внутрішньоцерковних, міжконфесійних та державно-церковних відносин;
- практику дослідження напрямів, форм і результатів діяльності Церкви АСД.

Отримали подальший розвиток:

- положення щодо соціального служіння Церкви адвентистів сьомого дня, не лише для харитативної праці, а й реалізації місіонерської тактики;
- узагальнення про освітню діяльність Церкви АСД, що виявлялася у функціонуванні навчальних структур для служителів церкви (теологічна школа, курси для колпортерів) та вірян (суботні школи, бібліотеки);
- висновки щодо персонального складу служителів церкви (пасторів, пресвітерів, колпортерів) базуючись на виявлених архівних документах і матеріалах, церковній документації та періодиці, а також ідентифікації персоналій керівного складу за фотодокументами;

— узагальнення даних про книжкову продукцію і періодику, які призначені для богослужіння та щоденної практики послідовників. Важливе місце серед адвентистської літератури займав український пісенник, укладений А. Мащакком, який поряд з іншими українськомовними церковними виданнями сприяв формуванню української національної свідомості та культури членів громади.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали, основні положення наукової новизни і висновки дисертації дали поглиблене дослідження історії протестантизму окремого регіону і можуть бути використані у процесі викладання навчальних дисциплін у системі закладів освіти «Історія України», «Історія релігій в Україні», «Історія української культури» і ін. Результати і висновки дисертації можуть бути корисними для представників державної влади з метою використання набутого досвіду для сприяння міжконфесійних порозумінь та гармонізації державно-церковних відносин.

Апробація результатів дисертації. Отримані результати дисертаційної роботи розглядалися на засіданні кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка, а також апробовані на 13 конференціях: *Historiografia w dobie postmodernizmu. Teorie, refleksje, praktyka badawcza* (Люблін, 2015); II Міжнародна науково-практична конференція «Реформація: східноєвропейські виміри» (Острог, 2016); Вплив ідей Реформації на розвиток сучасної освіти і педагогічної науки: Міжвузівська науково-практична конференція «Вплив ідей Реформації на розвиток сучасної освіти і педагогічної науки» (Хмельницький, 2017); Всеукраїнська науково-практична конференція «Суспільні науки та сучасність: актуальні питання» (Запоріжжя, 2017); *International scientific-practical conference «Forming of modern environment: benefits, risks, implementation mechanisms»* (Тбілісі, 2017); Міжнародна наукова конференція «Реформація як суспільне явище: український вимір» (Львів, 2017); Міжнародна науково-практична конференція «Реформація та поширення протестантизму на Волині» (Луцьк, 2017);

Міжнародна наукова конференція «Спадок Реформації: до 500-річчя 95 тез Мартіна Лютера та пам'яті Ю. О. Голубкіна (1941–2010)» (Харків, 2017); Міжнародна науково-практична конференція «Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності» (Львів, 2017); VII Всеукраїнська наукова конференція «Держава і церква в новітній історії України» (Полтава, 2019); IX Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 2019).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 21 працю, в тому числі – 9 у наукометричних базах, 5 статей у наукових фахових виданнях України, 1 статтю у зарубіжному виданні (Республіка Польща), окремий розділ у колективній монографії (Рига, Латвія), а також 14 статей та матеріалів конференцій у інших наукових виданнях.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою. З 21 наукової публікації за темою дисертації у співавторстві написано 1 статтю, опубліковану у фаховому виданні, 1 монографію, 4 статті в інших наукових виданнях. Особистий внесок здобувача у працях, які видані у співавторстві, становить більше 50 відсотків і полягає в постановці завдань, виявленні й опрацюванні джерел, теоретичній розробці теми, написанні висновків.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Робота складається зі списку скорочень, вступу, трьох розділів, поділених на 11 підрозділів, висновків, списку джерел і літератури, котрий містить 386 позицій, з яких 129 – джерельна база, в тому числі – 74 архівні документи і матеріали. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 265 сторінок, із яких 189 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Історія адвентистського руху, причини та процес появи, розвиток конфесії у міжвоєнний період потребує особливої уваги, оскільки цей період минулого Церкви АСД в історичних дослідженнях висвітлено недостатньо. Проблеми розвитку адвентистів в умовах міжвоєнної Польщі лише побіжно торкалися окремі вітчизняні та зарубіжні історики.

Аналізуючи історіографію, застосовано підхід за хронологічним і проблемним принципом: 1) праці дослідників кінця XIX – початку XX ст.; 2) роботи радянських істориків; 3) праці польських дослідників; 4) сучасні історичні та релігієзнавчі дослідження.

Такий поділ зумовлено частою зміною державних утворень на українських землях, а отже, й підходами у висвітленні історії адвентизму. Як стверджує дослідник протестантизму Р. Сітарчук, на різних історіографічних етапах розробка окресленої проблеми залежала від багатьох чинників: кадрового потенціалу істориків, оволодіння ними методологією наукового пізнання, існування джерел, рівня теоретичного осмислення досліджуваних проблем, впливу ідеології та політичної кон'юнктури на результати наукових розвідок, трансформації світоглядних імперативів тощо¹.

Адвентизм на теренах Галичини, що входила до складу Австро-Угорщини, на початку XX ст. не складав потужного релігійного руху, тому його висвітлення не знаходило значного місця в історичній літературі. Однак для кращого розуміння тенденцій розвитку історіографії проблеми доцільно

¹ Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії (друга половина XIX ст – 1917 рік). Полтава: Скайтек, 2008. С. 9.

звернутися до дослідників, які частково порушували питання становлення і розвиток протестантизму на українських землях, що в майбутньому заклало основу для розвитку адвентизму. Стапи розвитку і занепаду Реформації на західноукраїнських землях проаналізував історик Валер'ян Красінський (1795–1855)². Книга написана на основі зібраних автором історичних фактів з історії Реформації. У своєму творі В. Красінський висвітлює минуле Польщі з протестантського погляду і пояснює причини його занепаду. Автор стверджує те, що занепад відбувся не з причини переслідування влади, а через зусилля ревних прибічників католицької віри, які завдяки освіті і благодійництву змогли здолати потужну силу Реформації. Попри те, що В. Красінський почасти факти описує суб'єктивно, а деякі події подає помилково, його дослідження є цікавими для вивчення протестантизму.

Перші розробки історії адвентизму в Росії припадають на початок ХХ ст. і належить православним авторам, які здійснили аналіз новії течії для випрацювання методів боротьби з нею. У своїх працях такі дослідники, як В. Терлецький³, С. Маргарітов⁴, В. Ясевич-Бородаєвська⁵, давали загальну характеристику історії появи адвентистів, особливостям їхнього релігійного вчення.

Узагальнювальним дослідженням адвентизму в Російській імперії є праця С. Д. Бондаря «Адвентизм сьомого дня», видана 1911 р. Цей навчальний посібник було призначено для відповідних урядових структур, які спостерігали за релігійними течіями на теренах Російської імперії. Автор торкнувся питань зародження адвентизму в Америці, Європі, а потім і Росії, системно висвітлив

² Krasinski W. *Zarys dziejow Powstania i upadku reformacji w Polsce*. T.1. Warszawa: Zwiastun Ewangeliczny, 1903. S. 2.

³ Терлецький В.Н. *Хилиастические движения в сектанстве. Очерки, исследования, статьи по сектанству*. Полтава: Электрич. тип. Г. И. Маркевича, 1912. 307 с.

⁴ Маргаритов С. *История русских мистических и рационалистических сект*. Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. 232 с.

⁵ Ясевич-Бородаєвська В.И. *Борьба за веру (историко-бытовые очерки и обзор законодательства по старообрядчеству и сектанству в его последовательном развитии с приложением статей закона и высочайших указов)*. Санкт-Петербург: Гос. типография, 1912. 638 с.

організаційну структура адвентистської церкви, функції служителів та навів статистичний зріз початку ХХ ст.⁶. Автор достеменно дослідив віровчення та богослужбові практики адвентистів, спираючись на конфесійні адвентистські видання. Праця написана доступно, позбавлена критики й упередженості, незважаючи на посаду і релігійну належність автора. С. Бондар фактично започаткував методологію вивчення цієї проблеми.

Ставлення російської влади до протестантів було розкрито у працях В. Бонч-Бруєвича. У них здійснено огляд законодавства щодо баптистів і шундистів до 1904 р., а також наведено численні приклади його застосування, факти утисків «сектантів»⁷.

Перша спроба адвентистів сьомого дня описати своє минуле належить Генріку Лебсаку (1870–1938), адвентистському історику та керівнику церкви⁸. Користуючись адвентистською періодичною літературою та подаючи свої спогади, він виокремив етапи розвитку церковної організації, визначні події церкви, а також основні напрями її розвитку та місіонерську діяльність, зокрема і на західноукраїнських теренах кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Цінною є також його інформація щодо географії поширення адвентистських громад та пасторів, що ними опікувалися.

Отже, у зв'язку з нетривалим часом існування адвентизм у цей період висвітлено фрагментарно, як частина загального протестантського руху, і не завжди представлено об'єктивно і без упередження. Закономірним стало те, що на території Російської імперії знаходилося більше дослідників адвентизму, ніж в Австро-Угорщині, оскільки його організаційне становлення і юридичне визнання відбулося саме тут. Цей період став часом становлення наукового підходу до вивчення адвентизму.

⁶ Бондарь С. Адвентизм 7го дня. Санкт-Петербург: Типография Министерства Внутренних Дел, 1911. 101 с.

⁷ Бонч-Бруевич В. Д. Избранные сочинения: в 3 т. Т. 1. О религии, религиозном сектантстве и церкви. Москва: Изд-во Академии Наук СССР, 1959. 310 с.

⁸ Лебсак Г. Великое адвентистское движение и адвентисты седьмого дня в России. Ростов на Дону: Альтаир, 2006. 352. с.

До другої групи досліджень розвитку адвентизму належать праці радянських істориків. На початку двадцятих років ХХ ст. для адвентистів та інших протестантських конфесій у радянській Україні існувала відносна релігійна свобода, яка дозволяла їм здійснювати місіонерську діяльність, проводити релігійні з'їзди та друкувати свою літературу. У кінці 20-х і на початку 30-х років ХХ ст. ставлення влади до релігійних об'єднань радикально змінилося: від лояльності до ворожості та переслідування. Така державна політика у міжвоєнний період щодо релігії відобразилася і в історичних дослідженнях науковців.

На початку 20-х років ХХ ст. історики, що писали про адвентистську церкву, лояльно ставилися до її діяльності. Їхні наукові матеріали друкувалися в невеликих брошурах і статтях. До цих істориків слід зарахувати В. Бонч-Бруевича, який ще в дореволюційний час здійснював дослідження протестантських конфесій, а його праці вирізняються відносною об'єктивністю⁹. В. Уласевич наслідує свого попередника в оцінці релігійних об'єднань та конфесій. У своєму дослідженні вона подає статистичні дані про кількість протестантів на території радянської України¹⁰.

У 30-ті роки ХХ ст. роль провідного ідеолога в радянському «сектознавстві» посів Ф. Путінцев. Він систематизував попередні дослідження істориків щодо протестантських напрямів та дослідив територіальне розміщення громад віруючих в Україні. 1935 р. вийшла у світ монографія Ф. Путінцева «Политическая роль и тактика сект». У цій книзі він створив ідеологічну платформу, яка слугувала основою для ставлення до сект. Адвентистам визначили наступні ролі у радянському суспільстві: прибічники «імперіалістичної війни», джерелом фінансування адвентистів був німецький кайзерівський уряд з метою здійснення «підривної діяльності» в Російській імперії, крім того, «сектантів» було звинувачено у виступах проти радянської

⁹ Бонч-Бруевич В. Из мира сектантов: сб. ст. Москва: Госиздат, 1922. 332 с.

¹⁰ Уласевич В. Сучасне сектантство. Київ: Держвидав України, 1925. 31 с.

влади на боці «білогвардійців»¹¹. Історики радянського періоду свідомо чи несвідомо ігнорували вивчення життя і діяльності невеликих протестантських деномінацій, які зародилися і функціонували на території Полщі. Своїм ставленням вони намагалися довести псевдофакт відсутності або малозначимості протестантських течій та їхнього впливу на суспільство.

У 50–80-ті роки ХХ ст. у зв'язку з підвищенням освітнього рівня віруючих в Україні радянська історіографія того часу вимагала релігійних публікацій нового наукового рівня. Це сприяло більшій змістовності публікацій, критичний аналіз яких спричинив удосконалення аргументації розробки проблем, виникнення нових підходів у радянському «сектантознавстві»¹². Серед релігієзнавців того періоду особливо відомими були дослідження А. Белова. Він охарактеризував ідейні передумови виникнення адвентизму, а також простежив його соціальні корені¹³.

До дослідження адвентизму долучився Валерій Горський, який у своїй книзі «Адвентизм: історія і сучасність» проаналізував основи його віровчення та поширення в Радянському Союзі, і хоча матеріал подано переважно тенденційно та упереджено, все ж таки у ньому міститься цінна інформація про конфесію, зокрема опис організаційної структури церкви¹⁴. Окремі праці вирізнялися більш об'єктивним дослідженням релігійних громад та їхньої освітньо-виховної діяльності. Зокрема, О. Клібанов дотримувався думки, що у протестантських громадах більшість становили бідні селяни, і серед пріоритетних завдань виховання була не освіта, а господарська діяльність. Особливої уваги заслуговує праця О. Клібанова «Історія релігійного

¹¹ Путинцев Ф.М. Политическая роль сектантства. Москва: Безбожник, 1928. 128 с.; его же: Кабальное братство сектантов. Москва; Ленинград: ОГИЗ – Московский рабочий, 1931. 200 с.; его же: Сектанты и перевыборы советов. Москва: Безбожник, 1931. 46 с.; его же: Сектантская молодёжь и задачи её перевоспитания. *Антирелигиозник*. 1937. № 1. 60 с.

¹² Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії (друга половина ХІХ ст – 1917 рік). С. 14.

¹³ Белов А. В. Адвентисты. Москва: Наука, 1964. 159 с.

¹⁴ Горський В. Адвентизм: історія і сучасність. Київ: Знання, 1987. 48 с.

сектантства в Росії (60-ті роки XIX ст. – 1917 р.)»¹⁵. Автор на основі аналізу різних джерел з'ясував причини поширення протестантських громад, їхню діяльність, звертався до питання протестантської системи освіти і виховання. Поряд із цим автор розглядав протестантизм як прояв соціального і політичного протесту народних мас, який через несвідомість його учасників відбувався у релігійній формі. О. Клібанов навів кількісні дані про віруючих, установчі з'їзди конфесії, висловлювання деяких керівників та висвітлює їхню діяльність, щоправда, у межах усєї Російської імперії і не конкретизує її щодо українських земель.

Отже, наукові доробки радянського періоду характерні певною упередженістю, але водночас вони цінні для дисертаційного дослідження в першу чергу фактологічним матеріалом та базованими на ньому окремими узагальненнями.

Грунтовнішим у вивченні історії адвентистської церкви є доробок польської історіографії. Серед цих учених варто виокремити тих, хто писав у міжвоєнний період, і тих, хто жив і творив у час Польської Народної Республіки. Насамперед, серед істориків міжвоєнної Польщі слід відзначити польського історика права, юриста Якуба Савицького. Він у праці «*Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim*»¹⁶ роз'яснює статті березневої Конституції Польщі (1921 р.), які стосуються релігійної свободи громадян. Я. Савицький намагається виправдати закони, які очевидно обмежували права релігійних меншин, зокрема, право на володіння релігійною організацією нерухомим майном. Для цього було впроваджено терміни «визнана /невизнана», «толерована/нетолерована» секта.

Важливим матеріалом для дослідження протестантських релігійних рухів на території Польщі в міжвоєнний період є книга Стефана Грелевського

¹⁵ Клибанов А. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.). Москва: Наука, 1965. 144 с.; его же: Религиозное сектантство и современность (социологические и исторические очерки). Москва: Наука, 1965. 305 с.

¹⁶ Sawicki J. *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim*. Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego Instytut Popierania Nauki, 1937. 353 s.

«Wyznania protestanskie i sekty religijne w Polsce współczesnej. Zarys stanu prawnego wyznań religijnych w Polsce». З 1925 р. до 1939 р. він працював на посаді генерального секретаря Союзу християнських працівників у Радомі, префектом загальних чоловічих шкіл¹⁷ і був постійно в курсі релігійних справ. С. Грелевський, пишучи вказану працю, залучив велику кількість статистичних матеріалів, які стосуються діяльності основних протестантських релігійних течій, зокрема й адвентистів сьомого дня¹⁸.

Отже, вищезгадані дослідження й узагальнене бачення польських вчених є важливими з погляду юриспруденції для розуміння тих законів, які стосувалися релігійних течій у міжвоєнний період. Водночас польські дослідники історію конфесій писали з огляду на великопольську ідеологію і не завжди об'єктивно відображали справжні національні чи економічні чинники розвитку чи занепаду протестантських течій на території так званих східних «кресів». Польські дослідники не виокремлювали райони проживання українського населення, бажаючи показати національну єдність держави.

У період Польської Народної Республіки протестантські об'єднання мали досить широке поле для своєї релігійної діяльності. Влада для обмеження впливу католицької церкви на населення надавала протестантам можливість займатися місіонерською діяльністю, вільно й офіційно друкувати свою літературу. Наприклад, на початку 1960-х років адвентисти надрукували свої базові доктринальні книги і безперешкодно продавали їх через мережу державних книжкових крамниць¹⁹.

¹⁷ Леда А. Я. Протестантські течії в релігійному житті українців Галичини у міжвоєнний період (1919–1939 рр.). 20 с.

¹⁸ Grelewski St. Wyznania protestanskie i sekty religijne w Polsce współczesnej. Lublin, 1936. 701 s.

¹⁹ White E. G. Działalność Apostołów. Warszawa: Znaki Czasu, 1961. 443 s.; White E. G. Prorocy i królowie. Warszawa: Znaki Czasu, 1961. 433 s.; White E. G. Wielki Bóg. Warszawa: Znaki Czasu, 1969. 502 s.; Zbigniew L., Zawlik M., Chmiel M., Wiśniewski J., Rosołowski J. Prawo Wewnętrzne Kościoła Adwentystów Dnia Siedmego w Polsce. Warszawa: Znaki Czasu, 1968. 264 s.; Zbiorowa P. Co mówił Jezus; Wydawnictwo kościoła adwentystów D.S. Warszawa: Znaki Czasu, 1961. 360 s.; Statut Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polskiej Rzeczypospolitej ludowej. Warszawa: Znaki Czasu, 1966. 36 s.; Podręcznik do historii Starego Testamentu. T.2.

У другій половині ХХ ст. з'явилися праці адвентистських дослідників П. Турека²⁰, В. Польока²¹, З. Лика, які займалися генезою течії та догматикою віри.

1962 р. Петро Турек першим серед адвентистських дослідників історії систематизував і об'єднав усю наявну інформацію про церковну організацію та її діяльність, описав етапи її становлення. Його рукопис «Historia Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce»²² в той період виконувала роль підручника з історії церкви для студентів адвентистської семінарії в Польщі. П. Турек у своїх дослідженнях не звертався до архівних даних, а обмежився вивченням лише церковної періодичної літератури, що робить його дослідження не ґрунтовним. Вагомий внесок у вивчення адвентистської історії в Польщі зробив дослідник Захаріаш Лико, професор і керівник кафедри філософії Варшавської теологічної академії. Його дослідження стосувалися різносторонніх аспектів релігійного життя, починаючи від етики²³ і філософії²⁴, і завершуючи практичним богослов'ям²⁵ та церковною історією²⁶.

Відома його книга з історії Церкви АСД «Sytuacja prawna kościoła adwentystycznego w Polsce międzywojennej 1918–1939» («Правовий статус Адвентистської церкви в Польщі у міжвоєнний період 1918–1939») широко описує правове становище та міжконфесійні відносини Адвентистської церкви у міжвоєнний період. Автор використовує багато архівних документів, які відображають відносини церкви і державної влади, а також тривалу безуспішну боротьбу за здобуття статусу офіційної організації. На його думку, подібні

Podkowa Leśna, 1962. 243 s.; Łyko Z., Wieluńska Z., Adamczyk I., Kot B. Na przełomie tysiącleci. Warszawa: Znaki Czasu, 1966. 338 s; Rocznik teologiczny: Rok XVIII; Zeszyt 1. Warszawa, 1971. 201 s.

²⁰ Turek P. Historia Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce. *Archiwum STH w Podkowie Leśnej*. 1962, 135 s. Rękopis.

²¹ Polok W. Bohaterowie Wiary. Warszawa: Znaki Czasu, 1984. 132 s.

²² Turek P. Historia Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce.

²³ Łyko Z. Etyka. Podkowa Leśna: Signa Temporis, 2006. 464 s.

²⁴ Łyko Z. Geneza współczesnego adwentyzmu. Warszawa: Znaki Czasu, 1979. 312 s.

²⁵ Łyko Z. Filozofia rekreacji, sportu i turystyki (zarys). Podkowa Leśna: Signa Temporis, 2004. 201 s.

²⁶ Łyko Z. Adwentyzm. Warszawa: Znaki Czasu, 1970. 318 s.

явища – це не що інше, як «одна із форм політичної дискримінації»²⁷, і на поставлене ним запитання «Чому Церква адвентистів сьомого дня у міжвоєнний період в Польщі не була визнана де юре?» він не знаходить відповіді, яка могла би вписатися у логічні міркування. Захаріаш Лико весь процес спроби легалізації поділяє на три періоди: період надії (1918–1930), період інтенсивних старань (1930–1935) і період відмови від досягнення результату (1935–1939).

Для дослідника також було важливим описати правову та соціальну сторону життя громад, а саме – ставлення до військової служби, вирішення питання церковної власності, реєстрація актів цивільного стану, видавнича та освітянська діяльність. Він перший, хто поділив історію ПУ на періоди відповідно до дат проведення з'їздів ПУ, а також кожен період описав згідно з планом: керівний склад організації, рішення з'їздів, кадрова політика та важливі події²⁸. Праця З. Лика серед інших досліджень польських авторів очікує належної оцінки з огляду на його професійну методичність дослідження, аргументацію, яка базується на архівних та церковних документах, проте для нашої наукової роботи вона недостатня, оскільки його дослідження стосуються загальної картини і тенденцій адвентистського руху в Польщі, не враховуючи регіональних особливостей Волині і Галичини.

Необхідно згадати і наукові праці інших польських авторів, не адвентистів, які містять відомості про протестантський рух серед західноукраїнського населення міжвоєнного періоду. Серед них перша частина монографії Вольдемара Гастпарого «*Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych*», яка хронологічно охоплює саме міжвоєнний період²⁹.

Заслуговує на увагу праця польського автора Г. Томашевського «*Grupy Chrześcijańskie typu Ewangeliczno-baptystycznego na terenie Polski od 1858 do*

²⁷ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego w Polsce Międzywojennej 1918–1939. Warszawa: Znaki Czasu, 1979. S. 257.

²⁸ Ibid. S. 53.

²⁹ Gastpary W. Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych. Cz. I. 1914–1939. Warszawa, 1978. 127 s.

1939 roku»³⁰, на сторінках якої також можна знайти інформацію про доктринальні відмінності основних протестантських конфесій та їх походження.

Станіслав Маркевич у своїй книзі «Protestantyzm» описує генезу виникнення пізніх протестантських конфесій і показує їх спорідненість із загальними доктринами реформаційного руху, зокрема, зупиняє увагу на особливостях адвентистського вчення і обряду³¹.

Сучасний польський дослідник Анджей Токарчик у своєму словнику «Adwentyzm. Rzecz o końcu świata» подав чимало матеріалу щодо історії адвентизму. Матеріал, укомплектований тематично і за алфавітом, допомагає швидко знайти необхідну інформацію³². Дослідник Бернард Козіруг у праці «Dzieje Diecezji Wschodniej Kościoła Adwentyków Dnia Siódmego w Polsce» описав діяльність 12 каденцій Східної конференції Церкви АСД з 1927 р. до 1939 р., дослідження дозволяє відтворити кадрову ситуацію та роки заснування нових громад³³. Ґрунтовного дослідження історії адвентизму міжвоєнного періоду у таких регіонах, як Закарпаття, Буковина, Галичина і Волинь, у праці Козіруга немає. Кожен із цих регіонів був у складі різних держав, перебував у неоднакових правових полях, тому вимагає більш уважного і детального вивчення.

Отже, праці польських дослідників, які не знаходилися під таким потужним атеїстичним тиском, як їхні радянські колеги, виявилися більш об'єктивними та ґрунтовними як у дослідженні історії протестантизму загалом, так у вивченні минулого адвентизму на західноукраїнських землях зокрема.

У середовищі українських вчених інтерес до вивчення історії протестантизму, зокрема й адвентизму, зріс на початку 90-х років ХХ ст., що

³⁰ Tomaszewski H. Grupy Chrześcijańskie typu Ewangeliczno-baptystycznego na terenie Polski od 1858 do 1939 roku. Warszawa, 1978. 207 s.

³¹ Markiewicz S. Religie Świata. Protestantyzm. Warszawa: Prasa-Książka-Ruch, 1982. 300 s.

³² Tokarczyk A. Adwentyzm. Mały słownik. Warszawa: Verbinum, 2009. 169 s.

³³ Koziróg B. Dzieje Diecezji Wschodniej Kościoła Adwentyków Dnia Siódmego w Polsce. Warszawa: Znaki Czasu, 1990. 32 s.

було пов'язано із кардинальними суспільно-політичними змінами в Україні. Вагомі напрацювання з питань розвитку протестантизму здійснив колектив Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (м. Київ) і сконцентрував їх у шостому томі «Пізній протестантизм в Україні» (за редакцією професора П. Яроцького) десятитомника «Історія релігії в Україні». У дослідженні подано розвиток адвентизму в Україні від його зародження і до сьогодення³⁴.

Серед сучасних дослідників історії протестантизму яскраво вирізняються праці доктора філософських наук В. Любащенко³⁵. Дослідниця простежила еволюцію адвентистського віровчення, визначила головні концептуальні напрями вивчення адвентизму в Україні. Цінними для вивчення передумов розвитку адвентизму на західноукраїнських теренах стали ґрунтовні дослідження розвитку адвентизму в українських губерніях Російської імперії доктора історичних наук Р. Сітарчука³⁶.

Цінними для розуміння процесів у палітрі протестантських течій міжвоєнного періоду є дослідження українських вчених А. Леда, Р. Соловія, Л. Бородинської та ін. Зокрема А. Я. Леда доводить думку про феномен протестантизму як фактор, який нарівні з традиційними конфесіями спричинився до формування релігійного світогляду населення³⁷. Крім того, на думку автора, представники протестантських релігійних течій були носіями націотворчих ідей, активними учасниками суспільно-політичних і культурних процесів. В умовах польського панування протестантські організації виступили в ролі консолідуючої сили для значної частини українського населення регіону.

³⁴ Історія релігії в Україні: у 10 т. / за ред. П. Яроцького. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні. Київ; Дрогобич: Коло, 2007. 632 с.

³⁵ Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. Львів: Просвіта, 1995. 350. с.

³⁶ Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня.

³⁷ Леда А. Я. Протестантські течії в релігійному житті українців Галичини у міжвоєнний період (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка/ Львів, 2006. 20 с.

Р. Соловій³⁸ та Л. Бородинська³⁹ досліджували інші протестантські течії, однак їхні праці стали цінними для розуміння релігійного тла діяльності адвентистів, а також сприяли дослідженню державно-церковних та міжконфесійних відносин у міжвоєнній Польщі.

Серед конфесійних дослідників особливу увагу привертають дослідження Миколи Жукалюка. М. Жукалюк та О. Парасей приурочили одне із перших досліджень минулого адвентистської церкви з нагоди 110-ти річчя церкви в 1997 р. Автори ґрунтовно виклали віровчення конфесії та основні етапи її зародження⁴⁰. Праця адресована адвентистам, оскільки в ній багато уваги приділяється питанню віровчення, соціального служіння й суспільно-духовного життя.

М. Жукалюку належить також праця «Вспоминайте наставников ваших», у якій історія церкви подається крізь призму сімдесяти восьми біографій видатних церковних діячів, які залишили певний слід у житті церкви. Авторіві на підставі зібраного матеріалу та інформації, здобутої в результаті інтерв'ю, вдалося відтворити втрачені біографії. Проте з цього числа біографій лише п'ять належать адвентистким пасторам, що діяли на західноукраїнських теренах, зокрема Миколі Вовку, Михайлу Чеховському, Людвігу (Луї) Конрадї, Андрію Мащаку та Генріку Лебсаку⁴¹.

Дослідження адміністративного устрою церкви, діяльності її численних відділів, ставлення адвентистів до екуменічних рухів та віровчення належить М.Жукалюку та В.Любащенко⁴². Чи не найповнішим із конфесійних досліджень адвентизму є праця М.Жукалюка «Крізь бурі, шторми, лихоліття»,

³⁸ Соловій Р. П. Конфесійна та культурно-просвітницька діяльність Української євангельсько-реформованої Церкви у Західній Україні (1925–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2000. 20 с.

³⁹ Бородинська Л. І. Становлення та розвиток Євангельських християн у Польщі: дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2009. 216 с.

⁴⁰ Парасей А. Жукалюк Н. Бедная, бросаемая бурей. Киев: Джерело життя, 1997. 340 с.

⁴¹ Жукалюк Н. Вспоминайте наставников ваших (история Церкви Адвентистов седьмого дня в личностях). Киев: Источник жизни, 1999.

⁴² Жукалюк Н. Любащенко В. Церковь христиан адвентистов седьмого дня в Украине. Киев, 2003. Ч. 1. История Церкви христиан адвентистов седьмого дня в Украине. 320 с.

де автор стисло описує діяльність адвентистської церкви у міжвоєнний період. Він наголошує, що адвентизм на західноукраїнських землях мав свої характерні відмінності, набуті за час існування на цій території польської влади. У праці М. Жукалюка використано багато історичних джерел та особистих спогадів. У книзі розглянуто діяльність адвентистів із часу заснування церкви до початком ХХІ ст. Джерельною базою для книги стали польські періодичні видання, особисті практики та інтерв'ю з носіями інформації⁴³.

М. Жукалюк приділив увагу життєдіяльності Андрія Мащака – пастора і поета галицького походження, який тривалий час працював у Львові та Тернополі у міжвоєнний період. Автор ретельно описує становлення адвентистської організації на початку двадцятих років ХХ ст. на західноукраїнських теренах та подає характеристику провідних постатей церкви міжвоєнного періоду. Він побіжно торкається діяльності адвентистських громад на території Закарпаття і Буковини у міжвоєнний період. Проте книга не дає цілісної картини розвитку адвентизму в Західній Україні, не висвітлює причини соціокультурних особливостей адвентистів, а також міжконфесійні та державно-церковні відносини.

Згідно з указом Президента України, 2017 рік було проголошено ювілейним з приводу 500-річчя Реформації. З цієї нагоди було проведено ряд наукових конференцій, здійснено наукові розвідки і опубліковано низку праць, які проілюстрували підвищений інтерес світських вчених та конфесійних дослідників до вивчення історії протестантизму⁴⁴.

Отже, поряд із вагомістю і цінністю напрацьованої раніше історіографії залишалася низка питань з історії адвентизму, які потребували окремого

⁴³ Жукалюк М. Кризь бурі, шторми, лихоліття. Київ: Джерело життя, 2009. 544 с.

⁴⁴ Бородинська Л. Осібно, але воєдино. Рівне: Дятлик М., 2017. 296 с.; Зерна пам'яті. Історія церкви євангельських християн-баптистів м. Рівного. Рівне: Дятлик М., 2016. 424 с.; Геніш О. Історія протестантизму на Дубенщині. Рівне: Дятлик М., 2017. 240 с.; Підлужна О. Нарис історії Корнинської громади церкви християн віри євангельської в Рівненському районі: (1921–1989 рр.). Рівне: ПП ДМ, 2012. 117 с.; Протестантизм в Україні. Волинь: зб. ст. Луцьк: МКФ «Християнське життя». 2017. 184 с.:іл. Геніш О. Історія протестантизму на Дубенщині. Рівне: Дятлик М., 2017. 240 с.

дослідження. Науковий інтерес для автора цієї роботи передусім становлять такі аспекти проблеми, як міжконфесійні та державно-церковні відносини, соціальна та освітня діяльність, інституалізаційні процеси.

1.2. Огляд джерел

Для ґрунтовного і всебічного дослідження дисертаційної проблеми були опрацьовані різноманітні за характером і походженням документи і матеріали. Їх можна згрупувати так: 1) офіційні документи державних органів влади (статистичні звіти, поліцейські доноси, метричні записи, медичні довідки, шкільні свідоцтва); 2) матеріали церковних структур (статут релігійної організації, основні доктрини віровчення, Церковний порядок (врегульовує обов'язки і стосунки між членами церкви і керівництвом громади), офіційні листи і звернення керівництва, протоколи звітно-виборчих з'їздів, протоколи діяльності громад, статистичні та фінансові звіти); 3) матеріали преси і публіцистики; 4) мемуарні джерела, епістолярій, аудіо-та відеоматеріали; 5) довідкова статистична література.

До основної групи джерел віднесено архівні матеріали, які зберігаються у вітчизняних та польських архівах: Архів актів нових (AAN) у Варшаві, Державному архіві Волинської області (Держархів Волинської обл.), Державному архіві Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), Державному архіві Львівської області (Держархів Львівської обл.), Державному архіві Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), Державному архіві Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.), основну частину яких склали офіційні документи державних органів влади, статистичні звіти, доповіді урядовців та поліцейські доноси.

Необхідно зазначити, що матеріали про адвентистів, як і про інші релігійні конфесії, в державних архівах не зібрані і не систематизовані в окремі справи, тому їх доводилося виокремлювати і виявляти у різних фондах. Як виняток у цьому переліку в польському Архіві Актів Нових (AAN) у м. Варшаві

знаходиться справа №1437 (V департамент МРВНО на 513 аркушах), яка присвячена саме адвентистам у Польщі і охоплює період 1919–1939 рр.⁴⁵.

Основний масив документів стосується діяльності МРВНО Польщі, яке координувало та контролювало релігійні справи у міжвоєнній Польщі. Особливу цінність мають матеріали, в яких надається інформація офіційних державних органів влади, тобто закони і розпорядження. Сюди можна зарахувати офіційні урядові видання, зокрема тексти двох конституцій Польщі 1921 р. і 1936 р., аналізуючи які, можна зробити висновок про засади конфесійної політики держави, програмні документи протестантських організацій, які виходили окремими виданнями.

Відомим і значимим у практиці для державних посадовців і поліції був циркулярний лист МРВНО від 28 лютого 1938 р. до управління Львівського воєводства, в якому перераховувалися усі зареєстровані християнські і нехристиянські конфесії (усіх разом 39)⁴⁶. Цей перелік допомагав чиновникам розібратися у великому розмаїтті релігійних організацій і зрозуміти, яка церква є визнана державою, а хто перебуває поза законом. У документі⁴⁷ всі християнські конфесії були поділено на чотири групи:

1) конфесії юридично визнані, відносини із владою статутно урегульовані (католики, греко-католики, юдеї);

2) конфесії законно визнані, проте із неврегульованими з державою відносинами (православна автокефальна церква та інші);

3) конфесії толеровані, релігійні гміни (громади), які не мають законного визнання, існують легально в межах чинних положень округу. Це громади сектантів, які відійшли від православної церкви і організовувалися в самостійні релігійні об'єднання, частково зареєстровані у воєводському управлінні у спеціальному реєстрі сект, починаючи з 1927 р.;

⁴⁵ AAN. Zespul 14. Sygn. 1437.

⁴⁶ Держархів Львівської обл. Ф. 1. Оп. 56. Спр. 4133. Арк. 1–4.

⁴⁷ AAN. Zespól 14. Sygn. 376. S. 8–9.

4) конфесії толеровані на підставі статей 111 і 112 Конституції, організаційні центри яких позбавлені характеру публічно-законних гмін.

Документ також фіксує те, до якого рівня юридичного визнання належить та чи інша конфесія, а також на підставі якого закону ця релігійна організація отримала свій статус⁴⁸. Документ засвідчує упереджене ставлення державної влади до релігійних спільнот, представлених у суспільстві меншістю.

Інші види архівних документів, які є важливими для дослідження, становлять офіційні Укази доби Російської та Австро-Угорської імперій у справі легалізації та координації діяльності сект. Відомий завдяки своїй значимості для протестантів Найвищий іменний Указ Російської імперії 1906 р. був перекладений польською мовою для отримання джерела інформації щодо вирішення питань, пов'язаних із діяльністю «сект»⁴⁹. Оскільки цей закон залишався у Польщі чинним (тільки на території, що раніше належала Російській імперії), то він слугував інструкцією для чиновників у питаннях «сектантських релігійних громад» та ведення книг цивільного стану⁵⁰.

Для населення колишньої Східної Галичини, що опинилася у складі Польської держави у міжвоєнний період, продовжували діяти закони Австро-Угорщини стосовно релігійних меншин, тому вони також у перекладі польською мовою скеровувалися до органів влади як інструкції⁵¹.

Найбільша частина архівного матеріалу припадає на статистичні звіти, що стосуються діяльності усіх релігійних конфесій Польщі, зокрема так званих сект. Змістове наповнення в опитувальнику, зазвичай, ініціювало МРВНО залежно від поставленої ним мети. З появою кожної нової анкети з'являвся циркулярний лист, в якому було детально подано інструкцію щодо її заповнення. Бланки звітів були різноманітними за своїм наповненням та

⁴⁸ Ibid. S. 37.

⁴⁹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 249. Арк. 64–76; ААН. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 165. 199–202; Держархів Волинської обл. Ф. 36, Оп. 14, Спр. 2, Арк. 1–5.

⁵⁰ ААН. Zespól 14. Sygn. 1413. S. 38–42; Держархів Львівської обл. Ф. 1. Оп. 56. Спр. 4133. Арк. 1–4.

⁵¹ ААН. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 30–31.

призначенням, і скеровувалися від МРВНО до воєводського управління, а звідти – у нижчі адміністративні одиниці.

Один із звітів, передбачених МРВНО, подавав узагальнену інформація про «секти» на рівні повітів та кількість їхніх вірян, і не уточнював місця їх знаходження. Такі звіти мали надати загальні відомості про поширення релігійних меншин у державі⁵².

Особливо цінними з погляду інформативності є звіти, що містили опитувальники, які проводили органи влади про життя різних громад, а саме: назва населеного пункту і гміни, де знаходилася громада, кількість членів приходу, наявність культової будівлі та власного цвинтаря, повідомлення про місцезнаходження духовного центру, шляхи фінансування і утримання громади, ставлення до влади, прізвища лідерів громади, а також національна належність кожного⁵³. У своїх звітах за 1929 р. воєводські управління за вказівкою МРВНО зобов'язані були показати динаміку росту членства громад за 1921–1928 рр.⁵⁴.

Подібна архівна інформація для нашого дослідження є особливо важливою, тому що дозволяє показати розвиток Адвентистської церкви у порівнянні з іншими конфесіями, а також побачити їхні особливості, територіально і кадрово зумовлені. Очевидно, що владу також цікавила динаміка росту релігійних меншин, їхній національний склад для прогнозування непередбачених обставин, які б могли становити загрозу її безпеці.

МРВНО спеціально для державних чиновників видавало «Резюме», в якому стисло висвітлювало доктрини різних релігійних організацій, а в останній частині документа проводило зіставлення доктрин цих об'єднань. Подібний теологічний опис вчення кожної конфесії у порівняльному аспекті

⁵² Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1859. Арк. 2–18.

⁵³ Держархів Волинської обл. Ф. 36. Оп. 13а. Спр. 983. Арк. 10.

⁵⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. 231, Оп. 6. Спр. 1660. Арк. 1.

допомагав виявити спільні та відмінні риси, що було важливим для розуміння їхньої діяльності⁵⁵.

Як історичні джерела у дослідженні було використано офіційні видання «Dziennik Wojewódzki», які щомісяця видавали воєводські управління для офіційного оприлюднення нормативних та інших правових актів, які, відповідно до закону, повинні бути оголошені таким чином. У них друкувалися розпорядження, накази влади, судові рішення, які обов'язково повинні бути опублікованими. Інформацію про новостворені релігійні громади можна було знайти в цьому документі. Зокрема, у випуску №5 журналу «Wołyński Dziennik Wojewódzki» за 1931 р. містилася інформація про реєстрацію сектантської гміни адвентистів сьомого дня у Володимирському і Ковельському районах⁵⁶. У документі перераховувалися усі населені пункти, зазначені у розпорядженні, де була наявність адвентистських громад.

На підставі численних архівних документів, таких як доповіді та звіти поліції, доноси таємних агентів-інформаторів, можна стверджувати про стурбованість польської влади розвитком релігійних «сект» у Західній Україні⁵⁷. За вказівкою Міністерства внутрішніх справ фактично кожен крок діяльності протестантських лідерів був під наглядом поліції⁵⁸. Звіти поліцейських підтверджують, що отримання дозволів на проведення громадських заходів церкви, з'їздів чи навіть християнських обрядів хрещення та шлюбу було можливим лише за згодою повітової поліції⁵⁹.

Серед архівних справ знаходяться документи, з яких дізнаємося про факти спостереження за релігійною діяльністю громад, а також окремими активістами протестантського руху. В Державному архіві Львівської області в наявності спостережні матеріали поліційних органів стосовно адвентистських

⁵⁵ AAN. Zespół 14. Sygn. 1413. S. 2.

⁵⁶ Wołyński Dziennik Wojewódzki. Łuck: Urząd Wojewódzki Wołyński. 1931. № 5. 20 marca. S. 58.

⁵⁷ Держархів Рівненської обл. Ф. 139, Оп. 1. Спр. 47. Арк. 32.

⁵⁸ Держархів Рівненської обл. Ф. 129. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 13.

⁵⁹ Держархів Рівненської обл. Ф. 139. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 10–10 зв.

пасторів м. Львова, які потрапили в поле зору поліції через свою діяльність, в результаті чого вимушені були залишити місто, щоб уникнути ув'язнення⁶⁰.

До юрисдикції МРВНО належали також справи законодавчого затвердження умов зміни релігійної належності громадян⁶¹. Подібні документи для адвентистів не були характерними у зв'язку з тим, що офіційно вони й далі залишалися вірянами тих історичних церков, де народилися⁶².

Для звершення своїх функціональних обов'язків пасторам доводилося звертатися до МРВНО з проханням отримати дозвіл на діяльність та отримання посвідчень. У подібних заявах подається список пасторів, адреси проживання і територія їхнього служіння⁶³.

В архівних справах містяться також тексти листування міністерства з регіональними органами влади (відповідні відділи воєводських управлінь, поліція) стосовно діяльності представників тієї чи іншої протестантської релігійної течії⁶⁴. В окремих випадках функціонери міністерства тримали на контролі стан розслідування цивільних, а подекуди й кримінальних справ, які виникали на ґрунті міжконфесійної боротьби⁶⁵.

В архівних документах також відображена інформація, пов'язана з діяльністю колпортерів, які ставили за мету поширення релігійної літератури серед населення. Для адвентистів сьомого дня колпортерство було одним з основних методів євангелізації, тому архівні дані допомагають краще побачити їхнє повсякденне життя, пов'язане з різними небезпеками та проблемами⁶⁶. Згідно з даними архівів, колпортери у східних прикордонних районах Польщі часто входили в конфліктні ситуації з поліцією, а інколи їх звинувачували у шпіонажі, оскільки вони працювали на територіях дислокації військ⁶⁷. Опис

⁶⁰ Держархів Львівської обл. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 449. Арк. 11.

⁶¹ AAN. Zespól 14. Sygn. 389. S. 346–354.

⁶² Держархів Львівської обл. Ф.1. Оп. 58. Спр. 1495. Арк. 38.

⁶³ AAN. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 25.

⁶⁴ Ibid. S. 29.

⁶⁵ Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1684. Арк. 58, 60.

⁶⁶ AAN. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 87–88.

⁶⁷ Держархів Рівненської обл. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 4.

конфіскованої літератури у протоколах поліції допомагає виявити перелік релігійної літератури, яку поширювали адвентисти⁶⁸.

Окрім опису конфіскату, в архівних фондах є інформація про видавничу діяльність адвентистів, яка в основному здійснювалася через видавництво «Поліглот», звідки літературу поширювали в різні куточки Польщі. Кожна книга і брошура зазнавала цензури з боку поліції⁶⁹.

Висновки після дослідження окремих книг – дозвіл чи заборона на їх розповсюдження, – подані у відповідних справах, досить красномовно ілюструють ставлення урядовців до протестантів загалом.

В архівних документах міститься чимало листів із переписки Міністерства релігійних визнань і народної освіти з Міністерством внутрішніх справ, в яких піднімається пласт проблем, пов'язаних з уникненням багатьох призовників служби у війську⁷⁰. Адвентисти на загал позитивно ставилися до неї⁷¹.

Ще один аспект життя протестантів, – це організація похоронних богослужінь і розв'язання конфліктів, пов'язаних з використанням спільних кладовищ представниками різних конфесій⁷². Численні роз'яснення і розпорядження органів влади можна знайти в багатьох архівних справах, що є цінною інформацією для розуміння міжконфесійних стосунків⁷³.

У дисертації використано також метричну книгу села Нижня Стинава Сколівської гміни, датовану початком запису 1910 року. Інформація в документі підтверджує факт наявності у селі членів Церкви адвентистів сьомого дня, оскільки у книзі зазначається дата зміни греко-католицького віросповідання. Окрім того, тут міститься інформація про вікову групу, цивільний статус, вид професійної діяльності членів громади.

⁶⁸ Держархів Львівської обл. Ф.7. Оп. 3. Спр. 354. Арк. 1–2.

⁶⁹ Держархів Львівської обл. Ф. 108. Оп. 1. Спр. 828. Арк. 1–5.

⁷⁰ ААН. Zespól 14. Sygn. 1413. S. 396–398.

⁷¹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1860. Арк. 12.

⁷² ААН. Zespól 14. Sygn. 1413. S. 336–337.

⁷³ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1861. Арк. 1–7.

Безперечно, архівні матеріали мають відбиток політичної та ідеологічної кон'юнктури часу написання, їх виклад надає дослідникові простір для аналізу.

Крім того, архівні справи є потужним джерелом різноманітного фактажу, особливо щодо персоналій та регіонального розвитку громад. Тому джерельною базою нашого дослідження є неопубліковані архівні документи, переважна більшість яких уводиться в науковий обіг уперше.

У багатьох документах присутня значна доля суб'єктивізму. Через брак обізнаності як церковні, так і державні діячі досить часто подавали недостовірні, викривлені факти. Тому використання цих документів у ролі джерел вимагає додаткового аналізу на предмет їх об'єктивності.

Окремий корпус джерел для дослідження теми – це матеріали церковних структур, які знаходяться в державних та церковних архівозбірнях.

Одними із таких важливих документів, що регламентували діяльність Церкви адвентистів сьомого дня, були установчі документами релігійних організацій, зокрема статuti. У зв'язку з затяжним процесом, пов'язаним з отриманням статусу юридичного визнання, керівництво Церкви АСД регулярно скеровувало до МРВНО пакет документів, у переліку яких був також і статут релігійної організації⁷⁴. Досліджуючи ці статутні положення, можна отримати цінну інформацію про місце релігійної організації в організаційній структурі, порядок проведення членських зборів, майновий стан організації та інше.

В Архіві Актів Нових (ААН) у Варшаві знаходяться також статутні документи опонентів Церкви АСД, які вийшли з адвентистських громад і створили власні релігійні об'єднання під назвою «Реформовані Адвентисти сьомого дня»⁷⁵ та «Євангельські християни сьомого дня»⁷⁶. Ці документи дозволяють побачити основи віровчення та концептуальні засади цих організацій, а також їхнє ставлення до соціальної та місіонерської діяльності.

⁷⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2047. Арк. 247–248, 250–266.

⁷⁵ ААН. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 290–292. ААН. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 737–738.

⁷⁶ ААН. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 408–409, 422–425.

Цікавою для вивчення документів міжвоєнного періоду є книга польського автора Марека Валтера «Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na kresach wschodnich w latach 1888–1945», видана в 2015 р. у Варшаві. У книзі зібрані різноманітні історичні документи і фотографії, отримані з церковних періодичних видань і архівів. Матеріал систематизований по списку існуючих в той час релігійних громад.

Серед низки церковних документів, у яких відображено внутрішні процеси церковного життя, необхідно відзначити протоколи місцевих громад, об'єднань та з'їздів⁷⁷.

Протоколи щорічних звітно-виборних з'їздів, які відбувалися у Східному (с. Пожарки) та в Південному (м. Львів) об'єднаннях, мають особливу значимість для дослідження дисертаційної теми, тому що в них міститься інформація про хід виборчого процесу, склад новообраної виконавчої ради, основні види місіонерської діяльності, відзначається динаміка росту членства, а особливо – наводиться стратегія подальшого розвитку організації⁷⁸. Окрім цього, протоколи містять дані щодо кадрового складу служителів церкви, їх церковного статусу та ротацій на нові місця їхнього служіння⁷⁹.

Особливою інформативністю відзначається Церковна книга громади Богушівки Рожищанської гміни Волинського воєводства⁸⁰. Її записи беруть початок від 6 серпня 1934 р. Цей документ є цінним з огляду на те, що подає списки членів і протоколи зібрань. У таблиці списку членів міститься наступна інформація: прізвище, ім'я, по-батькові, адреса проживання, дата і місце народження, соціальний стан, спеціальність, дата хрещення, дата і місце переходу члена церкви в іншу громаду у випадку зміни місця проживання. У графі «Вибуття з громади» зазначено його шляхи: смерть, перевідний лист,

⁷⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2047. Арк. 3–10.

⁷⁸ Luedtke A. Zgromadzenie polskiego Zjednoczenia. *Śługa zboru*. 1928. № 3. S. 27.

⁷⁹ Will T. Rzut oka wstecz na działalność warszawskiego Pola misyjnego. *Śługa zboru*. 1928. № 3. S. 28.

⁸⁰ Церковна книга громади Богушівки Рожищанської гміни Волинського воєводства. 6.08.1934–30.07.1939 рр. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

виключення із членів церкви за порушення норм християнського життя. В останній графі «Примітка» зазначаються особливі події у житті людини. У книзі зареєстровано 49 дорослих членів церкви. Окрім того, секретар громади Ярмчук описав сімейний склад адвентистських родин, де зазначив кількість та дати народження дітей. Зазначений список церкви є важливою історичною інформацією, яка дає можливість дізнатися про соціальний та віковий склад громади.

Друга частина Церковної книги містить 16 протоколів церковних зборів, які охоплюють опис життя церкви від 8 вересня 1934 р. до 30 липня 1939 р. Протоколи є важливим джерелом історичної інформації, оскільки в них описана місіонерська діяльність, керівний склад громади, склад учителів суботньої школи, особа пастора, який керував ходом церковних виборів. У протоколах також міститься фінансова інформація, пов'язана зі збором коштів на місіонерську діяльність, зокрема, на придбання книг.

Окрім церковної книги громади Богущівка, було досліджено ще дві книги. Одна із них датована 27 травня 1924 р. і належала громаді села Сернички Торчинської гміни, а інша – громаді Немир Рожищанської гміни Волинського воєводства, започаткована в середині 20-х років ХХ ст.. У вищезазначених книгах подано статистичний звіт про всіх дорослих і охрещених членів церкви, проте був відсутній запис у протокольній частині.

До важливих інформативних джерел належать також особові анкети пасторів, які вони заповнювали під час працевлаштування, що зберігалися в офісі об'єднання. Анкета містила 17 пунктів, серед яких були питання про дату та місце народження, імена батьків, національність, місце проживання, освіту, сімейний стан. Усі зміни, які відбувалися в житті працівника, обов'язково заносилися в графу «місце служіння та сан». Наявна особова справа пастора Андрія Мащак – відомого адвентистського релігійного діяча на території Західної України – відкриває нові сторони його пасторської і літературної діяльності.

Особливо цінним історичним матеріалом, розміщеним у періодичних виданнях адвентистів, є статистичні та фінансові звіти різноманітних церковних відділів. Вказаною звітністю адвентисти відомі у протестантському світі, а саме – їхньою точністю та регулярністю. Зокрема, у «*Sługa Zboru*» маємо повний статистичний секретарський звіт про кожну громаду Польського уніону за 1931 р. і 1932 р., де наводиться інформація про кількість членів церкви, кількість хрещених щокварталу, детальний звіт про місіонерську діяльність, куди входять такі пункти, як кількість розповсюджених книг, надісланих місіонерських листівок, кількість гуманітарних контактів із приятелями⁸¹.

До переліку церковних документів входять також свідоцтва, видані офіційними представницькими органами Церкви адвентистів сьомого дня. Зазвичай, свідоцтва видавалися пасторам чи членам церкви і були пов'язані з видом їхньої діяльності чи реєстрацією цивільного стану, зокрема: свідоцтва про народження, обряд хрещення, шлюб, в яких зазначалися дата, місце, громада, прізвище того, хто звершував обряд хрещення чи вінчання⁸². Подібні свідоцтва були необхідними підтверджу документами, на підставі яких представники державної влади вносили зміни у реєстрі цивільного стану для осіб, які народилися, змінили своє віровизнання чи належали до «сектантських» гмін, які самі не мали права на реєстраційні дії.

У свідоцтвах, виданих служителям церкви, підтверджувалося те, що вони справді є офіційними працівниками цієї конфесії і мають право легально здійснювати релігійні обряди на зазначеній території. В основному ці посвідчення були необхідними для подання поліцейським службам, з якими служителям церкви доводилося часто стикатися в різних обставинах.

Для внутрішнього врегулювання життя громади, визначення обов'язків та прав членів церкви, врегулювання адміністративних стосунків з керівництвом

⁸¹ Saknit K. Nasze sprawozdanie kwartalne. *Sługa zboru*. 1932. № 8. S. 7.

⁸² Церковна книга громади АСД с. Богушівка Рожищанського повіту Волинського воєводства 1934 р. 1939р. 28 с. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

громади слугував Церковний порядок, затверджений на сесії Генеральної конференції Церкви АСД. Оскільки Церковний порядок не був надрукований в окремому збірнику, керівництво Церкви друкувало його частинами у часописі «Urządnik Zboru»⁸³.

До третьої групи джерел для дослідження міжвоєнного адвентизму на території Західної України належать матеріали світської та конфесійної періодичної преси. Загалом у дисертації використано матеріали восьми світських та п'ятнадцяти конфесійних періодичних видань. Необхідність залучення періодичних видань до цього дослідження зумовлюється наявністю в них різноманітних відомостей про конкретні події церковного життя, хоча оцінки та коментарі, що висловлюються з їхнього приводу, залежать головним чином від характеру видання та позиції авторів публікацій.

Початок і тривалість періодичних видань збігається за часом з досліджуваним періодом і містить інформацію про початки формування різних церковних структур, утворення громад, протокольні записи звітно-виборчих з'їздів, ординації церковних діячів. Інформація про приватне життя, як-от оголошення щодо продажу речей, пошуку роботи, а також некрологи надають джерелам світського характеру, де можна побачити пересічного громадянина.

Серед усіх періодичних видань важливо зупинитися на щомісячнику «Sługa Zboru». На території Західної України в міжвоєнний період Церква адвентистів сьомого дня стрімко зростала чисельно, незважаючи на те, що в часи існування Польщі не користувалася усіма правами офіційно визнаних конфесій. Відповідно, з появою нових громад у середовищі адвентистів виникла потреба у друкованій періодичній літературі. Такою періодикою став часопис «Sługa Zboru».

Для дослідників історії Адвентистської церкви в міжвоєнний період часопис «Sługa Zboru» є унікальним джерелом інформації про становлення та розвиток Церкви АСД у Галичині та на Волині. Часопис друкувався польською

⁸³ Kwieciński S. Od wydawnictwa. *Urządnik Zboru*. 1936. № 1. S.1.

мовою і регулярно виходив кожного місяця у 1928–1939 рр. Загалом на сьогоднішній день представлено 1601 сторінок друкованого тексту «Sługa Zboru».

Крім часопису, адвентисти з 1921 р. друкували кварталники «Lekcje Biblijne», «Stróż Syonu», півторамісячники «Znaki Czasu», «Głos Prawdy», «Radosna wieść»⁸⁴, проте до 1928 р. не мали власного періодичного щомісячника, у якому б могли висвітлюватися поточні події громад та плани церковної діяльності. Причинами відсутності щомісячного періодичного видання були слабе функціонування церковної організації та невелика мережа розташування громад. Ситуація змінилася 1928 р. після Третього з'їзду Польського уніону, на якому було утворено нові об'єднання громад та відзначено факт збільшення членів церкви⁸⁵. Перший номер «Sługa Zboru» вийшов у січні 1928 р. і містив 16 сторінок⁸⁶. Керівник Польського союзу Теодор Віль у зверненні до читачів зазначив, що часопис має служити членам церкви, керівникам відділів, зовнішній місії, молоді та приятелям, та має бути цікавим, повчальним і практичним з різних поглядів⁸⁷.

У перші три роки часопис «Sługa Zboru» виходив як щоквартальник, а від липня 1931 р. – щомісячно⁸⁸. Кожен номер залежно від об'єму матеріалу нараховував від 8 до 32 сторінок. Відповідальними за випуск часопису були редактор Теодор Віль (Teodor Will), Фердинанд Дзік (Ferdynand Dzik), Вільгельм Чембор (Wilhelm Chembor) та Станіслав Квєцінські (Stanisław Kwieciński). Вказані редактори змінювали один одного з 1929 р. по 1931 р.⁸⁹. Ціна одного екземпляра часопису складала 50 грошів. На початок 1930-х рр. керівництво Польського уніону планувало отримати 1200 абонементів на замовлення «Sługa Zboru».

⁸⁴ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego... S. 238.

⁸⁵ Will T. Sprawozdanie z trzeciego zgromadzenia związku Polskiego. *Sługa zboru*. 1928. № 3. S. 25–26.

⁸⁶ Kwieciński S. Dziesięciolecie. *Sługa zboru*. 1937. № 1. S. 3.

⁸⁷ Will T. Drodzy Czytelnicy – Pokój Wam Boży na powitanie! *Sługa zboru*. 1928. № 1. S. 1.

⁸⁸ Kwieciński S. Dziesięciolecie.

⁸⁹ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego... S. 241.

Тематична структура часопису складалася з двох частин. Перша – рубрики, статті та тексти, присвячені винятково релігійним роздумам, духовним інструкціям, закликам, а друга – це інформація, що стосується щоденного життя громад, їх діяльності і звітності. У першій частині редактори подавали таку рубрики: «Служба і жертва», «Родина і дім», «Виховання і молодь», «Внутрішня місія», «Суботня школа»⁹⁰. Рубрика «Служба і жертва» в основному присвячена навчанню лідерів громад – дияконів і пресвітерів – і подає важливу інформацію щодо внутрішнього устрою громад, а також ступеню конфліктності у стосунках між вірянами. Особливо цікавою є рубрика «Суботня школа». Досліджуючи її матеріали, ми можемо оцінити рівень викладання біблійних уроків у громадах, а також зрозуміти, яким чином сприймали матеріал діти і дорослі. Рубрика «Внутрішня місія» в основному спрямовувала віруючих на різноманітні місіонерські ініціативи для розширення їхнього духовного впливу на оточення⁹¹.

Друга тематична частина часопису є особливо цінним джерелом з історичного погляду та з огляду на інформацію, яка тут подається. Назви рубрик цього розділу – «Теологічна школа», «Колпортерство», «Відомості з полів», «Інформація з'їздів», «Статистика», «Сторінки історії», «Оголошення», «Некрологи», «Різне» – промовисто свідчать про історичний характер цього матеріалу, який був передруком церковних протоколів, рішень звітно-виборчих з'їздів, офіційних звітів та свідчень очевидців живих подій⁹². Окрім статистичних звітів, у часописі «*Sluga Zboru*» подаються звіти суботньої школи, молодіжного відділу та відділу розповсюдження літератури. Подібні статистичні звіти надають можливість із точністю встановити число громад та їхню чисельність, а також географію їхньої локалізації.

Наступною цінною інформацією з історії Церкви є рубрики «Відомості з полів» та «Інформація з'їздів». Звітно-виборчі з'їзди в об'єднаннях проходили

⁹⁰ Cunitz R. Szkoła Sabatnia. *Sluga zboru*. 1928. № 4. S. 5.

⁹¹ Will T. Urzędy Zborowe. *Sluga zboru*. 1929. № 3. S. 1–5.

⁹² Caknit K. Kolportaż. *Sluga zboru*. 1931. № 3. S. 5.

щороку. У часописі відображалися усі прийняті рішення, подавався перелік штату духовних кадрів – як пасторів, так і колпортерів, визначалися наступні кроки зі стратегічного планування. Такі звіти є певною базою для відновлення історії кадрової політики та аналізу планування місіонерської діяльності⁹³. «Відомості з полів» містять детальну інформацію про життя кожної громади або окремих її вірян у розрізі політично-релігійних відносин.

1937 р. у часописі з'являється також рубрика «Сторінки історії». На прохання керівників Польського уніону, кожна громада повинна була зібрати інформацію про зародження і розвиток адвентизму на її території та подати зібрану інформацію для друку в часописі⁹⁴. Рубрика «Сторінки історії» є особливо цікавою з погляду відтворення минулого, оскільки побудована на свідченні очевидців.

З 1930 р. у часописі з'являється рубрика «Некролог». Його поява на шпальтах часопису пояснюється фінансовою кризою видавничого відділу, який запропонував друк некрологів за незначну оплату – 50 грошів. Зазвичай, у цій рубриці подавали коротку інформацію про особу, духовний досвід, особливості християнського життя, а також описували церемонію похорону та зазначали пастор, який звершував цей обряд⁹⁵. Подібно до вищевказаного, існувала платна рубрика «Оголошення», в якій друкували інформацію щодо продажу та придбання різних речей, заяви про пошук робочих місць із зазначенням заявника та місця проживання. Все це відтворює реальні потреби та побут адвентистських родин⁹⁶.

Часопис «*Sługa Zboru*» в адвентистських колах користувався авторитетом, і був одним із найпопулярніших з-поміж інших періодичних видань. У ювілейному випуску, присвяченому десятиліттю часопису (у 1937 р.),

⁹³ Niewiadomski A. Sprawozdanie. *Sługa zboru*. 1934. № 7. S. 16.

⁹⁴ Kwieciński S. Historia ruchu adwentowego w Polsce. *Sługa zboru*. 1938. № 4. S. 6.

⁹⁵ Maszczak A. Nekrologi. *Sługa zboru*. 1935. №10. S. 16.

⁹⁶ Kwieciński S. Zgłoszenia. *Sługa zboru*. 1938. № 8. S. 16.

на його сторінках було розміщено спеціальну статтю, присвячену цій події⁹⁷. У післявоєнний період «Sługa Zboru» продовжував свою інформативну діяльність серед громад Польської Народної Республіки.

Отже, адвентистський щомісячник «Sługa Zboru» є культурною та історичною спадщиною Церкви адвентистів сьомого дня, що містить історичні та соціальні факти життя та діяльності Адвентистської церкви в міжвоєнний період на території Галичини та Волині.

Іншим важливим джерелом для дисертаційного дослідження є щомісячник «Organ Kolporterów społeczności polskiej ADS», який був спеціально заснований для працівників колпортерського відділу в липні 1929 р. У цьому виданні друкувалася внутрішня інформація, яка містила фінансові звіти кожного колпортера поіменно, де вказувалася загальна кількість днів праці і годин, кількість реалізованих книг та брошур із зазначеною грошовою сумою.

Інші церковні видання німецькою мовою, такі як «Zions Wachter», «Der Adventbote», подають інформацію про церковне життя як громад, так і заходів духовного проводу релігійної організації. Видавалися вони у місті Фріденсау, в європейському духовному центрі адвентизму, і призначалися для членів Адвентистської церкви німецької національності. Характерною ознакою цих журналів була німецька пунктуальність і наявність у них щоквартальних статистичних звітів щодо кількості членів у громадах, зокрема і на території Волині і Галичини.

Інформація у журналі «Stróz Syonu» (1913–1923 рр. видання) передає атмосферу внутрішнього життя християнської спільноти і допомагає відтворити дух того часу. Цінність цього журналу полягає в тому, що на його шпальтах перераховуються доктринальні засади віровчення Церкви АСД, що, в порівнянні з іншими подібними джерелами пізнішого періоду, допомагає простежити еволюцію віровчення церкви.

⁹⁷ Kwieciński S. Dziesięciolecie.

Надзвичайно цікавим для дослідження релігійних обрядів у Церкві адвентистів сьомого дня та розуміння філософії ритуалів є журнал «Urządnik Zboru», який почав виходити 1936 р. Описи та порядок проведення різноманітних служб у громаді були передбачені для полегшення і покращення служіння пресвітерів чи старших громади, а також для більш ефективного служіння дияконів⁹⁸.

Церква АСД у своїй релігійній діяльності практикує здоровий спосіб життя, що виражається у відмові від тютюнопаління, алкоголю та невживання «нечистої їжі». В журналі «Życie i zdrowie», який почав виходити 1939 р., можна простежити основні напрями «санітарної реформи» церкви.

Російськомовний журнал «Церковный вестник», який видавався у 1933–1938 рр. у Варшаві, також є цінним джерелом для дослідника, адже там, окрім духовних роздумів, містилися матеріали звітно-виборчих зібрань та статистичні дані про кількість членів церкви у громадах.

У дослідженні використовуються й опозиційні до церкви друковані матеріали, такі як «Zwiastun Adwentowy», «Łącznik Zborowy». Розкольницький релігійний рух у Церкві АСД був спровокований Альфредом Кубою 1934 р., що призвело до великої схизми в рядах адвентистів. Опозиція обрала своїм духовним рупором вищезгадану друковану літературу, огляд якої допомагає подивитися на ситуацію ззовні.

Цінну інформацію також містять поодинокі видання авторів-сучасників, критично налаштованих до досліджуваних подій. До них відносяться ілюстрований церковно-народний календар «Добрий Сіяч» на 1928 р. та інші. Особливістю більшості творів, присвячених критиці протестантського руху, є примітки про дозвіл видання, зроблені проводом Греко-католицької церкви. Тим самим Греко-католицька митрополія підтверджувала своє негативне ставлення до «єресі». Цінність цих публікацій для нашого дослідження полягає

⁹⁸ Церковна книга громади АСД с. Богушівка Рожищанського повіту Волинського воєводства 1934 р. 1939р. С. 28. *Особистий архів Валентина Шевчука.*

саме в ідейному навантаженні, яке допомагає досліднику краще з'ясувати характер та глибину релігійного протистояння в Західній Україні у міжвоєнне двадцятиліття.

До критики протестантських рухів залучалася і полемічна література у вигляді брошур, які були досить поширеними серед українського населення і були спрямовані на теологічне протистояння між ортодоксальними і нетрадиційними церквами. Серед них – книги, надруковані в різних видавництвах, назви яких самі собі свідчать про їхню ідейну спрямованість: «Адвентисти-суботники та наука католицької церкви»⁹⁹, «Секти й сектанти»¹⁰⁰, «Сектантство»¹⁰¹, «Стережіться ложних пророків...»¹⁰², «Штунда її блудна наука»¹⁰³, «Сектанти»¹⁰⁴.

Мемуарні джерела, епістолярії, а також спогади свідків того періоду (аудіо- та відеоматеріали), записані автором до 2000 р., відкривають інший бік історичного буття: приватну картину життя особистості, хоча й пов'язану з великою долею суб'єктивізму.

Джерелами для розкриття теми дисертаційного дослідження стали мемуарні матеріали (спогади) служителів церкви, їхніх друзів та рідних. Ці матеріали знаходяться в архіві Гуманітарно-теологічного інституту ім. Михайла Беліні-Чеховського, м. Подкова Лєсна (Польща). Вони проливають світло на сімейне оточення, релігійне виховання людини, становлення особистості, політичні уподобання, ріст духовної кар'єри та інше. Є в наявності розлогі за змістом і текстом спогади активних діячів церкви: Андрія Мащака, Олександра Невядомського, його доньки Олександри, Станіслава Лозовського та інших.

Дослідником враховано те, що використання мемуарів як джерел історичних досліджень можливе лише за умови критичного аналізу, що

⁹⁹ Лужницький О.Л. Адвентисти-суботники а наука католицької церкви. Львів: Вид-во релігійних книжок, 1926. 83 с.

¹⁰⁰ Л.Я. Секти й сектанти Ч.5. Львів: Діло, 1928. 63 с.

¹⁰¹ Олійник П. Сектантство. Львів: Мета, 1937. 180 с.

¹⁰² Стережіться ложних пророків. 3-є вид. Львів: 1929. 29 с.

¹⁰³ Карпевич І.О. Штунда її блудна наука. Жовква: Вид-во оо. Василян у Жовкві, 1939. 32 с.

¹⁰⁴ Демко О. Ст. Сектанти. 2 вид. Жовква: Вид-во оо. Василян у Жовкві, 1939. 24 с.

передбачає їх виявлення, відбір, класифікацію, встановлення часу та місця появи, мотивів створення, зіставлення та виявлення їхньої об'єктивної цінності.

У дисертації використовувалася інформація, здобута зі службових автобіографій служителів адвентистської церкви, написаних ними у період їх офіційного служіння. Основним церковним кодексом – Робочим курсом Церкви адвентистів сьомого дня – у міжвоєнний період передбачалася обов'язкова наявність автобіографії працівника серед інших його особових документів. Тому збережені в архіві автобіографії є цінною інформацією про життєвий шлях служителів, за якими можна простежити процес формування особистостей у взаємозв'язку їх із церковним служінням, умовами професійної зайнятості, оцінкою перебігу подій, та їх поглядів на власну діяльність і церковну організацію.

У процесі дослідження дисертаційної проблеми автор провів десятки тематичних інтерв'ю з керівниками релігійних організацій та з людьми, які були свідками і учасниками подій міжвоєнного періоду. Ці інтерв'ю мають характер спогадів очевидців подій і спрямовані на висвітлення маловідомих фактів історії адвентистського руху.

Розуміючи суб'єктивність думки респондента, упередженість та неточність щодо історичних дат, автор намагався передати лише саму сутність історичної події, відсіюючи все зайве. Матеріали інтерв'ю перебувають в особистому архіві автора. Серед них – понад 50 оригінальних фотографій з періоду, що вивчається. На 80% вдалося ідентифікувати сфотографовані особистості і їхню належність до громад. Візуальна інформація допомагає унаочнити церковну діяльність і, наскільки це можливо, наблизити до реалістично її сприйняття.

У дослідженні також використано інформацію, здобуту в довідниках, що утворюють наступну джерельну групу. До них належить низка релігієзнавчих

словників, серед яких «Adwentyzm» польського укладача Анджея Токарчика¹⁰⁵, який детально вивчає минуле і сьогодення Церкви АСД.

Особливе місце серед довідників посідає «Yearbook», що почав щорічно виходити 1883 р. Його укладач, секретаріат Генеральної конференції Церкви АСД, щорічно збирає інформацію про всіх служителів Всесвітньої адвентистської церкви, про місце знаходження різних адміністративних центрів та управлінь тощо. Така інформація надає досліднику можливість проаналізувати ріст церковних структур, їхній склад, а також кількість членів Церкви в різних куточках світу.

Для дисертаційної роботи використані дані путівника «Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej», виданого 1923 р. головним статистичним управлінням Польщі у 16 томах¹⁰⁶. У цьому довіднику статистичне управління, посилаючись на перепис населення 30 вересня 1921 р., показує адміністративну належність кожного населеного пункту до відповідної гміни та поштового відділення. Ці дані необхідні для ідентифікації назви населених пунктів, де знаходилися адвентистські громади, оскільки у статистичних церковних списках не завжди вказується їх точна адреса. Окрім того, в довіднику подається соціальний зріз населення у всіх воєводствах, а також надається інформація про кількість мешканців у населених пунктах, їхню стать, національність та релігійну належність.

Хоча окремої графи «адвентисти» в переліку конфесій немає, проте під пунктом «інші» можна допустити їх наявність, особливо у випадку кореляції даних щодо національності та релігійної належності.

Серед довідкових матеріалів цінною інформацією для історичного дослідження стали довідники під серійною назвою «Інформатори», у яких розміщалися дані щодо знаходження урядових інституцій, список культурних

¹⁰⁵ Tokarczyk A. Adwentyzm. Mały słownik. Warszawa: Verbinum, 2009. 169 s.

¹⁰⁶ Skorowidz miejscowości rzeczypospolitej polskiej. Wojewdztwo Wolińskie. Warszawa: Nakł. Głównego Urzędu Statystycznego, 1923. T. IX. 37 s.

та відпочинкових подій у різних містах Польщі¹⁰⁷. Для дослідника цінною інформацію були списки населених пунктів воєводства. За алфавітом згадувався кожен населений пункт, визначалася назва його громади, гміни, повіту, пошти, відстань до залізниці та місце знаходження місцевого чи районного суду. Така інформація була корисною для виявлення адміністративної належності адвентистських груп чи громад та їхнього місця знаходження.

Схожу інформацію про адвентистські громади, але в контексті територіального сусідства з іншими конфесіями було почерпнуто у церковних шематизмах, в яких подаються списки духовних осіб, зайнятих у Церкві, списки усіх парафій, кількість вірних та церковних товариств, стан церковного майна¹⁰⁸.

Отже, джерельну базу дослідження складають різноманітні за походженням та інформативною насиченістю документи та матеріали, що відображають основні аспекти діяльності адвентистської церкви в означений історичний період, дають можливість досягти поставленої мети та допомагають у розв'язанні завдань дослідження.

1.3. Методологічні основи дослідження

Результат проведення кожного наукового дослідження передбачає використання відповідного інструментарію, який містить певні методи наукового пізнання, що визначають методологію наукового дослідження.

Існує низка принципів, вимог щодо застосування методів і забезпечення вірогідності результатів дослідження. Дисертаційна робота ґрунтується на

¹⁰⁷ *Ilustrowany Informator Miasta Lwowa ze spisem miejscowości wojew. Lwowskiego na rok 1939*. Lwów: Komunalna kasa oszczędności, 1939. 146 s.

¹⁰⁸ Блажейовський Д. *Історичний шематизм Львівської єпархії (1932–1944)*. Київ: КМ Akademia, 2004. Т. 1. 725 с.

принципах об'єктивізму, історизму, багатофакторності, принципі соціального підходу та інших.

Одним із найважливіших для дослідника є принцип об'єктивності, який вимагає розглядати історичні явища і події у всій їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням усієї сукупності позитивних і негативних сторін їхнього змісту. З огляду на це, автор праці дотримувався безстороннього аналізу зібраного матеріалу, неупереджено вивчаючи документи представників різних конфесій, налаштованих часто опозиційно один до одного. Релігійна періодика переважно конфесійно заангажована і нерідко категорична щодо теологічних засад інших релігійних течій, а тому завжди потребувала позаконфесійного об'єктивного погляду дослідника, здатності виокремити суттєве від суб'єктивних впливів.

Отже, принцип об'єктивності зобов'язував знаходити історичну закономірність суспільного розвитку, його зумовленість матеріальними та ідейними чинникам. Водночас цей принцип вимагає спиратися на достовірні факти, без перекручувань, чи застосувань до заздалегідь заданих схем.

Важливим у процесі історичного дослідження є принцип історизму, який передбачає, по-перше, розгляд кожного явища з точки зору його виникнення, основних етапів розвитку. Зокрема, з позиції історії Церкви АСД на західноукраїнських землях у міжвоєнний період в дослідженні було залучено фактаж, котрий підтверджує, що важливим місіонерським елементом, який сприяв утвердженню адвентизму у населених пунктах, було поширення з різних джерел нових релігійних ідей адвентизму. Цей принцип є важливим для розуміння появи послідовників адвентизму на нових територіях.

По-друге, принцип історизму передбачає розгляд кожного процесу у взаємозв'язку з іншими подіями і явищами, визначення його місця в системі суспільних відносин, простеження взаємовпливів та взаємозумовленостей історичних явищ. У дослідженні цей принцип було застосовано з метою простеження взаємозалежності між активним зростанням числа адвентистських громад і кадровою забезпеченістю складу священнослужителів, професійно

підготовлених в адвентистському навчальному закладі «Огніско». Адже функціонування навчального центру, а відтак і кадрова забезпеченість церкви прямо пропорційно впливали на процес утворення і розвитку громад у населених пунктах.

По-третє, принцип історизму уможливорює розгляд явища крізь призму історичного досвіду за умови збереження причиннонаслідкових зв'язків між явищами і подіями. Так, непрості і часто у край суперечливі державно-церковні відносини в оцінці свободи віросповідань у дослідженні простежені не з погляду сьогоденного демократичного уявлення і розуміння свободи совісті, а з врахуванням тодішньої конкретної історичної ситуації та з врахуванням уконституційованості життєдіяльності церков і релігійних організацій та потреб державотворчих процесів міжвоєнної Польщі.

Отже, застосування принципу історизму дало можливість розуміти досліджувану проблему як закономірний об'єктивний соціально-історичний процес, розглядати історичні факти, явища і події відповідно до конкретно-історичних обставин, бачити їхній взаємозв'язок і взаємообумовленість.

У дисертаційному дослідженні застосовано також і прийоми аналізу соціальних обставин, які уможливили розгляд впливу історико-економічних аспектів на утвердження у диференційованих групах послідовників нового вчення і виявлення тенденцій розвитку Церкви адвентистів сьомого дня. Такий підхід зобов'язував співвідносити освітні показники, фінансові інтереси місіонерів колпортерів, оплату їхньої праці, вирішення проблем працевлаштування з економічною ситуацією країни, яка переживала господарську кризу, а також враховувати диференційовані показники населення на яке спрямовувалася місіонерська діяльність адвентистів: віровизнання, освітні, вікові, національні, матеріальної забезпеченості і ін. Це дало можливість виявити мотиви діяльності, які могли спонукуватися прагматизмом і матеріальною вигодою, або ж засвідчувати глибоку конфесійну відданість справі і готовність до жертвності заради неї. Означені вище позиції торкаються також аналізу питання досить великого плину кадрів колпортерів,

який у той час мав місце у середовищі місіонерів-адвентистів. Специфічним для аналізу був також характерний для адвентистів аспект з фінансового життя громад, який стосувався сплати ними десятої частини всіх доходів. Цей аспект виходив на складні питання рівня матеріально-фінансового забезпечення сповідників і їх сімей, можливостей фінансових надходжень, працевлаштування на тлі тогочасного складного економічного розвитку міжвоєнної Польщі.

Застосування принципу критичного аналізу убезпечило встановлення достовірності інформації, що міститься у джерелах та верифікацію походження їх відомостей. Оскільки джерельну основу дисертації складають архівні документи та матеріали тогочасних періодичних видань, то ми зосередили увагу саме на порівнянні даних цих джерел та вірогідній достовірності їх інформації. Аналізували також факти ненавмисного спотворення відомостей, які надходили у поліцейські постерунки від інформаторів у результаті їхньої недостатньої обізнаності, а також аналізували наявність цілеспрямованого свідомого спотворення даних внаслідок заангажованостей політичних, національних, релігійних і ін.

Опрацювання джерел здійснювалося з дотриманням правил і критеріїв джерелознавчої критики, всі факти перевірені на достовірність, встановлено походження кожного з них відповідно до принципу науковості.

Використання принципу багатофакторності серед інших теоретико-методологічних засад дає можливість сукупного вивчення спектру об'єктивних та суб'єктивних факторів, що вплинули на релігійне становище адвентистської церкви на західноукраїнських теренах. У результаті дослідження встановлено основні чинники, що впливали на стан формування загальної церковної організації, та виявлено успішні місіонерські методи, що сприяли поширенню адвентистських громад на нових територіях.

Усі вищерозглянуті принципи і підходи знаходяться у тісному взаємозв'язку, що дало можливість відтворити цілісну картину діяльності

Церкви АСД, зрозуміти фактори, що впливали на її становлення і розвиток у контексті політики Польщі стосовно релігійних меншин.

З метою всебічного пізнання предмету нашого дослідження у дослідженні використовується сучасний методологічний інструментарій, узгоджений з принципами і методами наукового пізнання. Такий методичний підхід допоможе відтворити реальний стан міжконфесійних стосунків на загальному фоні релігійної ситуації в Польщі та зокрема встановити внесок адвентизму в цій багатоконфесійній царині.

Серед загальнонаукових методів наукового дослідження використано метод аналізу і синтезу, порівняльний, проблемний, систематизації. Комплексний характер роботи спонукав дисертанта до використання різних методів історичного та соціологічного дослідження, які за умови комплексного використання дали можливість розв'язати поставлені завдання. Застосовані методи історичного пізнання – історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-типологічний, ретроспективний.

Оскільки проблема розвитку протестантських конфесій перебуває на стику соціальних та гуманітарних наук (історії, філософії, соціології, політології) це зумовлює її міжгалузевий характер та необхідність застосування міждисциплінарних методів дослідження, а саме: статистичного, контент-аналізу, соціологічного аналізу.

У процесі роботи над дисертацією використано системно-структурний метод аналізу і його різновид – структурно-функціональний. Метод сприяв об'єкт пізнання розглядати як систему, що складається зі структурних елементів із визначеними функціями. Як зауважує професор Л. О. Зашкільняк, метод передбачає врахування суперечливості, яка закладена у самій суті об'єднання елементів у структуру і є джерелом її існування, розвитку і змін – від виникнення через еволюцію до трансформації. Законом системи є обов'язкова присутність у ній елементів міцності і цілісності, а також розкладу

і дисбалансу¹⁰⁹. Зокрема, структурно-функціональний аналіз дозволив розкрити розвиток Церкви АСД в міжвоєнний період у перебігу взаємозв'язку його виявів як цілісний механізм з усіма його основними рисами, а також сприяв визначенню основних характеристик, функцій та складових протестантської інституції – громад, релігійних об'єднань, структуру, напрями діяльності, головні тенденції розвитку.

Покористання підходами історико-генетичного методу сприяло виявленню причинно-наслідкових зв'язків процесу формування адвентистської спільноти, закономірностей історичного буття в їхній безпосередності, а також охарактеризуванню історичних подій та особистостей в їхній індивідуальності та виразності.

Історико-типологічний метод, як і всі інші методи, має свою об'єктивну основу. Вона полягає в тому, що в суспільно-історичному процесі, з одного боку, розрізняються, а з іншого – тісно взаємопов'язані одиничне й особливе. Тому виокремлення окремої течії українського протестантизму міжвоєнного періоду в предмет виключно історичного дослідження дозволило об'єктивно висвітлити реалії розвитку Церкви АСД у досліджуваній період, з'ясувати мотиви та уточнити основні напрями її діяльності.

У дослідженні використано проблемно-хронологічний метод для виділення низки проблемних блоків, кожен з яких розглянуто в хронологічній послідовності. Зокрема цей метод застосовано у дослідженні інституційних процесів Церкви АСД та виокремлення періодів її розвитку.

Використання у нашій роботі порівняльно-історичного методу полягало у зіставленні явищ, що вивчаються, з подібними до них у плані зовнішньої схожості та внутрішнього змісту. Це порівняння масштабів поширення структурних складових у окремих воєводствах Волині і Східної Галичини, з'ясування регіональних особливостей та відмінностей конфесії.

¹⁰⁹ Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. Львів: ЛОНМІО, 1996. С. 70.

Під час опрацювання біографічних даних та інтерв'ю ми використали прийоми біографічного методу дослідження. Аналізу піддавалися просторові та часові характеристики організації ділового, сімейного, духовного життя пасторів і місіонерів, взаємодію їх із природним та соціальним середовищем. Застосування біографічного методу передбачало отримання об'єктивної інформації, для цього використовувалися різні форми і прийоми біографічної методики: опитування, інтерв'ю.

Статистичний метод застосовано у дослідженні для обліку релігійних громад і організацій, визначення кількісних показників їх мережі; систематизування даних секретарських статистичних звітів про кожен громаду адвентистів Польського уніону, в яких міститься інформація про кількість членів церкви, кількість хрещених за кварталами, детальний звіт про місіонерську діяльність, де подано кількість розповсюджених книг, надіслані місіонерські листівки, кількість гуманітарних контактів із приятелями. Такий аналіз статистичних звітів надав можливість точно встановити число громад та їхню чисельність, а також географію їхнього поширення.

Метод контент-аналізу було застосовано у процесі вивчення текстових джерел. За допомогою соціологічного аналізу визначено соціальні характеристики членів релігійних громад, такі як рівень освіти, фах, ступінь залучення в релігійну діяльність.

Отже, використання вищезазначених принципів і методів, насамперед, принципу історизму та об'єктивності, дозволило у нашій дисертаційній роботі розглянути передумови виникнення та становлення Церкви адвентистів сьомого дня на території західноукраїнських земель у міжвоєнний період, проаналізувати історичні явища у динаміці та розвитку інституції та виявити зміни й адаптацію Церкви до соціуму.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК АДВЕНТИСТСЬКИХ ГРОМАД НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ

2.1. Передумови виникнення адвентизму (кінець XIX –початок XXст.)

Досліджуючи історію адвентизму в Західній Україні у міжвоєнний період, для кращого її розуміння доцільно короткого розглянути становлення і початковий розвиток цієї конфесії на тих землях, де вона зародилася. Адже там були сформовані доктринальні основи і започаткована церковна організація. Тому стисло розглянемо витoki адвентизму на американському і європейському континентах, звідки він прийшов в Україну.

Церква адвентистів сьомого дня є однією з пізніх протестантських конфесій, розвиток якої припадає на другу хвилю духовного відродження¹¹⁰, що розпочалося у Сполучених Штатах Америки на початку XIX ст. Її історія безпосередньо пов'язана з есхатологічним рухом Вільяма Міллера¹¹¹. Розвиток міллерівського руху пройшов два основних етапи: початковий і фінальний. Перший етап охоплює час від 1831 р., коли Міллер вперше виступив із публічними лекціями про швидкий прихід Христа, до 1843 р. Другий етап охоплює лише один 1844 р., пов'язаний із драматичними очікуваннями кінця світу¹¹². 1816 р. В. Міллер залишив свої дійстичні погляди і став активним вірянином громади «правильних баптистів» у Нижньому Гемптоні. У результаті ретельного дослідження Біблії і використання лише Симфонії¹¹³ він дійшов висновку, що Ісус Христос прийде 1844 р.¹¹⁴.

¹¹⁰ Перша хвиля духовного відродження в Англії і США стосується методистського руху, який виник у 1720-х роках в лоні Англіканської церкви завдяки активній діяльності Джона Веслі.

¹¹¹ Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. С. 259.

¹¹² Історія релігії в Україні... Т. 6. Пізній протестантизм в Україні. С. 249–251.

¹¹³ Симфонія – це книга, в якій зібрані усі слова Біблії в алфавітному порядку із зазначенням місця, де вони знаходяться.

¹¹⁴ Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня.... С. 38.

З 1831 р. він почав активно поширювати свої духовні відкриття серед баптистів, квакерів, методистів та інших протестантських течій спочатку у малих містечках, а згодом, здобувши прихильність багатьох протестантських лідерів, і у великих містах США. Як згадує про ці події їх учасниця Елен Уайт, полум'яність проповіді В. Міллера про наближення Христа призвела до великих соціальних змін у суспільстві: люди роздавали своє майно бідним, а різного типу розважальні заклади перетворювали на молитовні будинки¹¹⁵.

Задля надання наочності біблійним пророцтвам, соратник В. Міллера, пастор бостонської церкви конгрегаціоналістів Карл Фітч склав пророчу карту, в якій схематично зобразив апокаліптичні події 1844 р., а методист за віровизнанням Йосія Літча видав лекції Міллера книгою на 200 сторінок. Окрім того, починаючи з лютого 1840 р., у багатьох містах Америки поширювалися видання міллеритів: журнал «Ознаки часу» та низка інших періодичних видань, зокрема, «Нічний крик», «Радісні звістки», «Літопис пришествя» та інші. У цей час вийшла у світ серія із 40 книг під загальною назвою «Бібліотека Другого приходу». До 1844 р. вийшло більше 8 млн. примірників різноманітних видань, присвячених темі Другого приходу Христа¹¹⁶.

Діяльність В. Міллера набула значної підтримки серед служителів інших деномінацій і членів церкви. Наприкінці свого життя Міллер поррахував, що йому довелося проповідувати більше ніж у 500 містах, і, завдячуючи його проповіді, до Христа навернулися понад 6 тисяч осіб¹¹⁷. Згодом його прихильники почали називатися адвентистами (від латинського «адвентус» – пришествя), хоча, як стверджує дослідник адвентизму Роман Сітарчук, сам В. Міллер не називав свою громаду цим терміном, будучи й далі баптистом¹¹⁸.

¹¹⁵ Уайт Е. Ранние произведения. Заокский: Источник жизни, 1998. С. 271.

¹¹⁶ Історія релігії в Україні... Т. 6. Пізній протестантизм в Україні. С. 250.

¹¹⁷ Учение и принципы жизни адвентистов седьмого дня. Пасторское богословие. Жизнь и труды Уайт. *Настольная книга служителя*: в 3 т. / глав. ред. Н. Либенко. Москва: Первая образцовая типография. 1989. Т. 1. С. 348.

¹¹⁸ Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня... С. 39.

Другий етап міллеритського руху збігається з кризовим часом, який охоплює лише один рік – 1844, і відомий під назвою «руху сьомого місяця». Цей короткий заключний етап ще називають «часом великого розчарування», оскільки у призначений час, 22 жовтня 1844 р., пришествя не відбулося. Сам Міллер через хворобу і похилий вік активної участі у русі у цей період уже не брав. Помер він 1849 р.

Після кризової дати частина послідовників Міллера повернулася до церков, до котрим вони належали раніше, інша – повністю відійшла від релігійних деномінацій, проте невелика група адвентистів продовжувала дослідження Біблії для виявлення причини помилкового тлумачення пророцтва. Першим їхнім відкриттям було тлумачення місця приходу Христа.

Хірам Едсон на основі Святого Письма доводив, що Святиня, яка мала бути очищеною згідно з пророцтвом Даниїла (Дан. 8:14) – це не наша планета Земля, на яку мав прийти Христос і вогнем очистити її від гріха, а небесна Святиня, куди увійшов Христос для особливого служіння у Святому Святих із місією клопотання за грішне людство¹¹⁹. Ідеї Хірама Едсона були розвинені Оуеном Р. Л. Кроз'є на основі системи старозавітного служіння у Святині. Крім того, віра в те, що 1844 р. Христос перейшов у Святе Святих, стала першим ідейним оформленням сучасного адвентистського віровчення.

Наступними відмінними від інших конфесій пунктами віровчення адвентистів стали питання про безсмертя душі й остаточну долю грішників, а особливо – доктрина про святість сьомого дня тижня – суботи (згідно з Біблією, сьомим днем тижня є субота)¹²⁰. Для адвентистів сьомого дня ця особливість щодо суботи знайшла своє відображення у назві Церкви.

Найвідомішим піонером Церкви АСД і натхненником стала Елен Уайт, життя і діяльність якої мало велике значення для розвитку і становлення

¹¹⁹ Найт Д. В поисках своего лица. Заокский: Источник жизни, 2009. С. 59.

¹²⁰ Настольная книга по теологии. Библейский комментарий Адвентистов седьмого дня / ред. сов.: Р. Дедерен, Н. Вихмейстер, У. Шей, М. Родригес: Стрэнд К. Суббота. Заокский: Источник жизни, 2010. Т. 12. С. 381–382.

організації. Вона не була офіційним керівником Церкви, проте завжди залишалася в центрі її становлення і діяльності. Літературна спадщина Е. Уайт вражає: упродовж 75-літнього служіння в адвентистській церкві (усього Елен прожила 88 років) вона написала 45 великих праць із теології та з різних аспектів духовного та громадського життя¹²¹.

Становлення і зростання нового віровчення не могло задовольнятися лише формуванням своїх канонів, а потребувало також розповсюдження, власної популяризації. Ці завдання повинна була виконати адвентистська періодика. Тому вже 1849 р. Джеймс Уайт почав видавати першу газету адвентистів сьомого дня «The Present Truth» («Істина для нинішнього часу»). Її наклад становив усього 1000 екземплярів, але це був лише початок. З 1850 р. почала друкуватися газета «Advent Review and Sabbath Herald» («Адвентистський огляд та суботній вісник»), яка була офіційним виданням адвентистів сьомого дня в Америці¹²². Майже дві третини матеріалу перших років було присвячено таким темам, як субота, Закон Божий і Святиня.

У 1851 р. була надрукована перша книга адвентистів «Досвіди та видіння Елен Уайт», у якій наводилися видіння Е. Уайт, а також роздуми на тему великої духовної боротьби¹²³. 1855 р. у штаті Мічиган були засновані перше видавництво та друкарня адвентистів, головним редактором став Урія Сміт. 1875 р. у Каліфорнії було створено «Тихоокеанське видавницьке товариство» (Pacific Press Publishing company)¹²⁴.

Для координації церковної діяльності виникала потреба в організації. Особливо гостро це відчували на початку 60-х років ХІХ ст. у зв'язку зі збільшенням кількості однодумців та розрізнених груп у різних штатах Америки. Проте на шляху до організаційного оформлення Церкви виникало чимало проблем. Дехто вважав, що організація посягає на релігійну свободу

¹²¹ Андрусак В. Бесценное наследие. Заокский: Источник жизни, 2016. С. 21.

¹²² Настольная книга служителя: в 3 т. / глав. ред. Н. Либенко. Т. 1. С. 356.

¹²³ Уайт Е. Ранние произведения. С. 3.

¹²⁴ Уилер. Д. Джеймс Уайт – новатор и победитель. Заокский: Источник жизни, 2013. С. 84.

особи і регламентує її стосунки з Богом, що є вкрай недопустимим. Джордж Сторрз стверджував, що віруючим необхідно відмовлятися від організованих церков, оскільки вони не повинні дозволяти хоч би кому, окремим особам чи організаціям, командувати нами»¹²⁵.

Ініціатор організації Джеймс Уайт писав: «Ми, здавалося, продиралися крізь хащі невизначеності в питаннях організації. Як належало очікувати, у багатьох виникли побоювання, начебто я обстоюю щось страшне»¹²⁶.

Першим кроком до утворення організації було прийняття офіційної назви Церкви адвентистів. Під час конференції у Батл-Кріку (штат Мічиган) за головуванням Йосифа Бейтса 1860 р. було затверджено словосполучення «адвентисти сьомого дня»¹²⁷.

Наступного року у Мічигані зорганізувалася перша конференція адвентистів сьомого дня на чолі з виборним «виконавчим комітетом». Представники громад підписали угоду, в якій наголошувалося: «Ми, що підписалися нижче, об'єднуємося під назвою Адвентисти сьомого дня і зобов'язуємося зберігати заповіді Божі й віру Ісуса Христа». Головним проповідникам видавали спеціальні посвідчення. Конференція схвалила приймати до свого складу нові громади шляхом голосування.

1863 р. у Батл-Кріку відбулася перша Генеральна конференція адвентистів сьомого дня, на яку делегували своїх представників віруючі вже від шести штатів, які репрезентували 3500 прихильників новоствореної течії. Було прийнято статут організації із дев'яти статей і символи віри із двадцяти двох. Згодом члени Церкви інших штатів Америки приєдналися до Генеральної конференції, утворивши єдину церковну організацію. Першим її керівником став Джон Байнгтон, а першим секретарем обрано Урію Сміта¹²⁸.

¹²⁵ Зайцев Е. Без прошлого нет будущего. Заокский: Источник жизни, 2013. С. 97.

¹²⁶ Там само. С. 112

¹²⁷ Горський В. Адвентизм: історія і сучасність. С. 11.

¹²⁸ Чилсон А. Им предстояло покорить мир. Київ: Джерело життя, 2007. С. 116.

Отже, цей останній організаційний крок зробив Церкву адвентистів сьомого дня єдиною конфесійною структурою, надав мандат своїм служителям для місіонерської діяльності, об'єднав адвентистський рух в одну систему віровизнання, що сприяло швидкому поширенню адвентистських ідей у цілому світі.

Варто зазначити, що станом на 1863 р. громада адвентистів у Сполучених Штатах нараховувала лише 3500 членів церкви, і порівняно з іншими конфесіями вона виглядала скромно, а кількість служителів не перевищувала 30 осіб. За таких умов лише централізація організації могла забезпечити розвиток і функціонування. У наступні роки новостворена церква розвивалась достатньо динамічно. За перші 25 років свого існування чисельність її послідовників збільшилася в сім разів. 1888 р. вона нараховувала 26 тис. членів церкви, 900 громад були організовані у 32 місцевих конференції і шість місіонерських полів. Окрім того, адвентисти організували низку інститутів і організацій, спрямованих на більш ефективне виконання місії. Серед них Західний інститут реформи способу життя, Адвентистське товариство освіти, Адвентистське товариство взаємодопомоги, трактатне і місіонерське товариство¹²⁹.

Місіологічна свідомість адвентистів пройшла декілька фаз становлення, починаючи від теорії «зачинених дверей», коли адвентисти від 1844 р. до 1850 р. вважали, що проповідувати немає необхідності, оскільки усі чули вістку Міллера. З 1850 р. місіонерська парадигма адвентистів почала змінюватись. Хоча вони не готові були посилати своїх служителів за кордон, проте проповідувати своїм співгромадянам у Америці вважали за необхідне¹³⁰.

Наступним кроком місіонерської діяльності церкви можна вважати усвідомлення нею необхідності у поширенні адвентизму за кордонами США.

Першим неофіційним місіонером, який почав проповідувати адвентистські ідеї в Європі, вважають вихідця з Польщі Михайла Чеховського.

¹²⁹ Там само. С. 268.

¹³⁰ Douglass. H. *Posłaniec Pana*. Warszawa: Znaki Czasu, 2010. S. 210–211.

Колишній католицький монах, Михайло Чеховський (1818–1876) у пошуках біблійної істини емігрував до США і там познайомився з представниками Церкви АСД. Під впливом нових друзів та, найбільше, внаслідок ретельного дослідження Біблії М.Чеховський прийняв нову віру, переїхав до Батл-Кріку і близько познайомився з подружжям Елен і Джеймса Уайт. Він повністю сприйняв есхатологічні очікування адвентистів, які стали для нього кредо життя¹³¹.

Проте М.Чеховський постійно думав про повернення в Європу. Це сталося 14 травня 1864 р. – на 10 років раніше приїзду першого адвентистського місіонера Джона Ендрюса, якого Генеральна конференція Церкви АСД офіційно скерувала у Старий світ. Чеховський повернувся у рідний край і активно віддався місіонерській роботі. Після організації низки громад в Італії, Швейцарії, Угорщині, Румунії, М. Чеховський мріяв про Церкву на Батьківщині. Про ці плани свідчать його тогочасні листи до друзів: «Серйозний голос застереження крокує чудовими Карпатами, дійшовши Польської Галичини... великого і дуже гарного міста Львова, в якому мешкає чимало щирих душ, готових почути прекрасну звістку про вічне Царство дорогого Спасителя Ісуса Христа»¹³². В іншому листі читаємо: «Нині відкриті переді мною двері... щоб писати і проповідувати моїм землякам в Кракові, Львові та по всій околиці...»¹³³.

Відомо, що М.Чеховський, маючи друзів у Західній Україні та Буковині, бував тут і проводив євангелізаційні зібрання. Не випадково, як повідомляє німецький журнал «Zionswachte» від 30 вересня 1911 р., перша група адвентистів у Чернівцях була заснована 1867 р. саме під час релігійних лекцій Михайла Чеховського, які він читав робітникам кахельної фабрики у

¹³¹ Лебсак Г. Великое адвентистское движение и адвентисты седьмого дня в Росии. Ростов на Дону: Альтаир, 2006. С. 143.

¹³² Жукалюк М. Кризь бурі, шторми, лихоліття... С.37.

¹³³ Там само.

приміському районі Роша. Громада у рік свого заснування мала 7 членів і 8 відвідувачів суботньої школи¹³⁴.

1874 р., відповідно до рішення Генеральної конференції Церкви адвентистів сьомого дня, з Америки в Європу прибув перший офіційний проповідник Джон Ендрюс. Місія його приїзду полягала в об'єднанні раніше утворених М. Чеховським адвентистських груп та у подальшому поширенні віри¹³⁵. У грудні 1875 р. у Швейцарії відбулося зібрання європейських адвентистів, на якому були присутні 75 делегатів. На цьому зібранні було засноване перше «Іноземне трактатне товариство адвентистів сьомого дня», а пізніше в Базелі була відкрита адвентистська типографія¹³⁶. 1876 р. Ендрюс почав видавати у ній журнал «Ознаки часу» французькою мовою. Крім того, він складав і розповсюджував трактати німецькою, французькою та італійською мовами. 1884 р. почали друкуватися журнал «Herold der Wahrheit» німецькою мовою і два інших журнали італійською та румунською мовами.

У травні 1884 р. було організовано Швейцарську конференцію Адвентистів сьомого дня – першу організаційну одиницю, яка об'єднувала адвентистські громади у Європі¹³⁷. Оскільки згодом завдяки місіонерській діяльності робота Церкви АСД вийшла за кордони Швейцарії, то в 1886 р. Швейцарську конференцію було перейменовано в Середньо-Європейську. Внаслідок розповсюдження адвентизму в інші країни Західної Європи, центр Церкви АСД перемістився в Гамбург.

Того ж часу з Америки повернувся молодий талановитий пастор Людвіг Конрад, який активізував місіонерську діяльність в Європі, а також і на території Російської імперії. Наприкінці січня 1891 р. в Ельтоні відбувся перший з'їзд німецьких адвентистів, на якому Німеччина була відокремлена від

¹³⁴ Жукалюк М. Крізь бурі, шторми, лихоліття. С. 37.

¹³⁵ Бондарь С. Адвентизм 7-го дня. С. 4.

¹³⁶ Григоренко А. Эсхатология, миллениаризм, адвентизм: история и современность. Филофско-религиоведческие очерки. СПб.: Европейский Дом, 2004. С. 196.

¹³⁷ Зайцев Е. История церкви адвентистов седьмого дня в России. Заокский: Источник жизни, 2008. С. 126.

Середньо-Європейської конференції в самостійне Німецьке місіонерське поле, куди входили і адвентисти з Росії¹³⁸.

1901 р. через істотне збільшення кількості адвентистів у Європі (за деякими даними, на початку ХХ ст. тут налічувалося 3600 членів Церкви АСД), постала необхідність створити новий церковний осередок. Так розпочала свою діяльність Німецька уніонна конференція, що охоплювала 13 країн Європи і мала низку місіонерських полів: Голландське, Російське, Австро-Угорське та Балканське. Успіхи Російського місіонерського поля сприяли виникненню питання щодо його виокремлення і самостійної діяльності. На конференції Російської місії, що проходила у Ризі 1907 р., було нарешті утворено Російську уніонну конференцію. Головою нового об'єднання було обрано Юліуса Бетхера.

Отже, ми з'ясували, що організаційна структура Церкви АСД була створена на Американському континенті у 1863 р. у результаті великих зусиль її лідерів, і відрізнялася чіткою централізацією й оригінальністю. Особливості віровчення, розгалужена освітня мережа, численні видавництва сприяли швидкому поширенню адвентизму у світі.

Першими місіонерами, які почали організовувати адвентистські громади в Європі в середині 1860-х – на початку 1870-х рр., були М. Чеховський, Дж. Ендрюс, Л. Конраді та інші. Завдяки їхній активній місіонерській діяльності адвентизм набув швидкого розвитку в Європі, яка згодом стала базою для подальшого зростання організації.

Тепер розглянемо передумови розвитку адвентизму в Західній Україні. Передусім, проаналізуємо передумови становлення пізньопротестантського руху на українських землях взагалі, що було характерним і для адвентистів, а наступним кроком стане огляд позитивних і негативних внутрішніх адвентистських чинників, які вплинули на розвиток і сприйняття місцевим населенням адвентизму.

¹³⁸ Бондарь С. Адвентизм 7-го дня. С. 20–23.

Насамперед, важливою передумовою поширення протестантизму в Україні, особливо на її півдні, була наявність німецьких, чеських та інших колоністів. Вони прибули згідно з наказом імператриці Катерини II, котрий надавав значні пільги в оподаткуванні та в отриманні землі. До того ж, наприклад, німецькі протестанти (меноніти) звільнялися від військової повинності, хоча на батьківщині за це зазнавали переслідування¹³⁹.

Адвентизм в Україну принесли німці, які жили в Північній Америці, а також перші адвентисти з Німеччини. Національні зв'язки і відсутність мовного бар'єру відіграли головну роль у визначенні первинного середовища поширення адвентизму на українських теренах. Цим середовищем стали переважно німецькі колонії, тому природно, що саме німці були першими адвентистами в Російській імперії¹⁴⁰.

Вчений Р. Сітарчук відзначає декілька пунктів щодо впливу колоній на формування протестантських ідей серед місцевого населення:¹⁴¹

1. Розширення економічних контактів православних селян із колоністами-протестантами створювало нові зразки перебудови релігійно-морального життя місцевого населення.

2. Німці, як і протестанти взагалі, відзначалися взаємною підтримкою. Якщо певна особа, незалежно від своєї національної належності, ставала членом суспільства, то їй гарантувалася певна соціальна допомога, як господарська, так і матеріальна.

3. Особливою рисою колоністів була обов'язковість пропаганди свого віровчення. Тому свої обряди німецькі протестанти проводили, зазвичай, публічно, яскраво, а це було одним із засобів популяризації власного віровчення.

¹³⁹ Григоренко А. Эсхатология, миллениаризм, адвентизм: история и современность. Филофско-религиоведческие очерки. СПб.: Европейский Дом, 2004. С. 270.

¹⁴⁰ Історія релігії в Україні... Т. 6. Пізній протестантизм в Україні. Київ-Дрогобич, 2007. С. 280.

¹⁴¹ Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня... 55 с.

4. Німецькі колонії стали осередками перших громад адвентистів, які знаходили там своїх прихильників серед менонітів і баптистів.

Вивчаючи соціально-політично становище Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст., слід зазначити, що вона переживала серйозну кризу, яка охоплювала різні сфери життя. Соціально-економічні реформи, пов'язані з ліквідацією 1861 р. кріпосного права, призвели до розшарування суспільства, а селяни, що втратили свої земельні угіддя, вимушені були шукати порятунку в містах, освоюючи нові види трудової діяльності.

Безземельні селяни, що залишалися у сільській місцевості, йшли в найми до заможних сільських господарів, значною частиною яких були німецькі колоністи. Ця обставина сприяла запозиченню в них протестантського віровчення.

Отже, згадані соціально-економічні реформи і пов'язані з ними такі проблеми, як міграція населення, деформація суспільного устрою, руйнування традиційного укладу селянського життя, духовну основу якого складало православ'я, а також соціальне безправ'я, – усе це сприяло зверненню населення до інших ідеологічних доктрин, зокрема й нових релігійних¹⁴².

Однією з причин, що стали підґрунтям до безперешкодного поширення протестантизму, була внутрішньоцерковна криза у православній церкві. На думку дослідника історії православ'я Г. Надтоки¹⁴³, основна проблема церкви була в її залежності від самодержавної Російської влади. Уся духовна синодальна влада знаходилася в руках обер-прокурора, і ця безконтрольність часто призводила до нехтування правами священнослужителів і відсутності демократичних правил управління. У свою чергу, у священників був надзвичайно великий обсяг обов'язків: від церковних служб до запису метричних даних, і до того ж велика територія обслуговування. Така ситуація не

¹⁴² Там само. С. 60.

¹⁴³ Надтока Г. М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект: дис. ... д-ра іст. наук: 09.00.11 / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 1999. С. 403–446.

дозволяла душпастирю мати тісний контакт із парафіянами і тримати все під контролем. З іншого боку, фінансова незабезпеченість спонукала священника отримувати від населення кошти за відправлені обряди, що створювало певну напругу і непорозуміння у парафії. У кінці XIX ст. православна церква фактично згорнула свою місіонерську діяльність, залишивши безпорадне і невідгодоване до боротьби з сектантами сільське духовенство. Загальний освітній рівень духовенства в Україні залишався посереднім.

Отже, недостатньо високий релігійно-моральний рівень православних священників, схильність до пияцтва й інших вад нерідко зумовлювали ворожнечу священників з парафіянами і відчиняло двері протестантам для їхньої активної місіонерської праці та набуття нових adeptів їхньої віри.

Важливим підґрунтям для появи пізніх євангельських ідей був пієтизм. В українські землі його ідеї потрапили спочатку в філософсько-просвітницькому варіанті. Наприкінці XVIII ст. частина української інтелігенції захопилася масонством, і в Україні зв'язок масонства і пієтизму проявився в створенні атмосфери особливої побожності, богошукання, чергових звернень до релігійно містичних учень¹⁴⁴.

Ґрунтуючись на суміші західноєвропейських (переважно німецьких) містичних і пієтичних учень, масонство сприяло поширенню багатьох протилежних щодо офіційного православ'я поглядів. Серед них – ідеї нецерковної, неофіційною віри, духовного життя, вільної від формальної обрядовості і аскетичної християнської моралі¹⁴⁵.

Полегшувало сприйняття ідей пізнього протестантизму і численні релігійно-реформаційні рухи в Російській імперії, які ставили за мету повернути народ до біблійного християнства. Підґрунтям для західних учень було духовне «православне сектантство» (духобори, молокани та інші).

¹⁴⁴ Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня... С. 64.

¹⁴⁵ Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. С.199–200, 209.

Закономірним поєднанням вітчизняної та іноземної Реформації став штундизм, який не без підстав вважають своєрідним раннім російським баптизмом¹⁴⁶.

Наступна передумова виникнення протестантського руху в Україні – це поява друкованого Святого Письма зрозумілою мовою, яке стало доступним для читання усім, хто ним цікавився. Російське біблійне товариство, як і філія Британського товариства, було засноване 1813 р. в Петербурзі за сприяння імператора Олександра I (президентом став обер-прокурор Св. Синоду князь О. Голіцин), яке незабаром відкрило свої відділення в 289 містах імперії, зокрема і в Україні¹⁴⁷.

1816 р. вийшла повна слов'янська Біблія, а 1822 р. – російський переклад Нового Завіту. Згодом перекладено Псалтир, а 1825 р. – П'ятикнижжя. Втім, під тиском супротивників діяльність Біблійного товариства спочатку було припинено, а після смерті імператора Олександра I взагалі заборонено.

Під натиском православного сектантства і німецьких течій 1863 р. вдалося знову відкрити Російське біблійне товариство. 1856 р. Священний Синод з ініціативи митрополита Філарета знову ухвалив рішення про переклад російською мовою Нового Завіту і Біблії.

Відомий мовознавець Пантелеймон Куліш переклав Біблію українською мовою. Разом з Іваном Пулюєм він завершив цю роботу, проте рукопис згорів під час пожежі. Частина втраченого було згодом відновлено, а завершив перекладати Іван Нечуй-Левицький. Повний переклад Біблії було надруковано 1903 р. у Відні коштом Британського біблійного товариства¹⁴⁸.

Розповсюдженням духовної літератури займалися книгоноші, добровольці з народу чи члени біблійних товариств. Отже, наведені фактори практично підготували свідомість частини населення українських земель до майбутніх трансформацій у традиційному релігійному світогляді, і створили базу для появи і становлення пізнього протестантизму.

¹⁴⁶ Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня... С. 71.

¹⁴⁷ Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. С. 212–213.

¹⁴⁸ Історія релігій в Україні... Т. 6. Пізній протестантизм в Україні. С. 211–212.

2.2. Виникнення перших громад Церкви АСД у Східній Галичині та Волині

У кінці XIX ст. територія сучасної України належала до складу двох імперій: Росії й Австро-Угорщини. Залежно від державної політики щодо релігійних меншин по-різному складалася і їхня історія. Тому простежимо виникнення перших адвентистських громад на території Російської імперії, куди входила Волинь, і окремо – громад Галичини, що знаходилася під владою Австро-Угорщини.

Перші громади адвентистів були організовані в кінці XIX – на початку XX ст. в результаті місіонерської діяльності серед німецьких колоністів, які численно проживали на Волині. Дослідник історії німецьких колоністів М. Костюк стверджує, що на початку XX ст. на Волині знаходилися 950 колоній, в яких загалом проживало 210 тис. населення¹⁴⁹. Така кількість поселень і населення справляла відчутний соціальний вплив на суспільні і релігійні процеси в державі. В основному німецькі колоністи за своїми релігійними переконаннями належали до протестантських напрямів, що певною мірою полегшувало їхній перехід в іншу протестантську конфесію. До подібних явищ державні органи влади ставилися лояльно, що не стосувалося тих, хто переходив з православної чи католицької церков¹⁵⁰. Тому першими адвентистами в Західній Україні були іноземці, вихідці із європейських країн: чехи, німці, бельгійці та інші.

Насамперед, адвентистські ідеї до німецьких сімей доносили репатріанти, які поверталися із США та Канади у свій край. Приймавши в Америці

¹⁴⁹ Костюк М. Німецькі колонії на Волині (XIX – поч. XXст.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. С. 35.

¹⁵⁰ Will T.B. Historia ruchu adwentowego w Polsce. S. 9.

адвентистські ідеї, вони ставали місіонерами серед своїх рідних та друзів в Україні¹⁵¹.

Інший шлях поширення адвентизму відбувався через листування з родичами і друзями, які емігрували в США і там прийняли адвентистське вчення. Значну роль у поширенні адвентизму відіграла також і діяльність книгонош, брошури і література яких користувалася попитом серед колоністів.

Ще в листопаді 1881 р. проповідник Луї Конрадї розпочав місіонерську діяльність серед німецьких поселенців у Північній Америці, і наприкінці 1885 р. близько 600 німецьких колоністів у Північній Америці прийняли адвентизм. Ставши адвентистами, німецькі вихідці, що жили в Америці, посиляли адвентистські книги і періодику в Росію. На території Російської імперії центром поширення адвентизму в Україні стали Південь та Крим.

22 червня 1886 р. Таврійську губернію (сучасний Крим) відвідав Луї Конрадї, який прибув сюди зі Швейцарії. Він знайшов у Таврійській губернії біля 30 однодумців і влаштував збори у різних місцях. 31 липня, після здійснення хрещення, Конрадї заснував у Берди-Болаті (сьогодні с. Привільне) першу громаду адвентистів сьомого дня з 19 осіб. Але під час здійснення там причастя Л. Конрадї і Г. Перк, що супроводжував його як перекладач, були арештовані й ув'язнені у Перекопській в'язниці за поширення «юдейської ересі». Тут вони просиділи близько 40 днів, але після втручання посла США в Санкт-Петербурзі, були звільнені¹⁵².

Створення 1886 р. першої громади в Криму, що складалася з німців, заклало фундамент церкви на території сучасної України. Її організація відбувалася за статутними вимогами Генеральної конференції Церкви АСД, а пастором певний час вважали рукопокладеного проповідника Л. Конрадї. Після проведення першої Вечері Господньої новохрещенці обрали свій керівний осередок і прийняли церковний Статут.

¹⁵¹ Зайцев Е. История церкви адвентистов седьмого дня в России. С. 44.

¹⁵² Бондарь С. Адвентизм 7-го дня. С. 14–15.

Отже, офіційною датою початку адвентизму в Україні вважають 1886 р., проте варто зазначити, що перша архівна згадка про діяльність адвентистської церкви на українських землях Російської імперії датується 1878 р. Готліб Шульц із колонії Недбіївка (Новоград-Волинський повіт) на той час сповідував адвентизм і поширював духовну літературу, яку отримувал з Гамбурга. За свою діяльність він потрапив під спеціальний нагляд поліції. Дослідник Р. Сітарчук вважає цю дату відправною історичною точкою появи адвентистської церкви на українських теренах, хоча на той час вона ще не була структурно організованою¹⁵³.

Цікавим фактом є також те, що за декілька років до появи перших адвентистських осередків 1877 р. з'явилося «Товариство братів, які досліджують Біблію», організоване Теофілом Бабієнком, регентом православної церкви містечка Тараща Київської губернії. Т. Бабієнко зі своїми слухачами відкрив, що Біблія забороняє поклонятися святим і відкидає вчення про безсмертя душі, велить дотримувати суботній день, а хрещення має звершуватися у дорослому віці через каяття і шляхом повного занурення у воду.

Товариство швидко зростало, з'явилися філії в інших містах і селах України. Невдовзі сподвижники Бабієнка, зібравши гроші, вирішили побудувати свій молитовний будинок, і 1883 р. відрядили свого керівника у Київ до генерал-губернатора за дозволом на будівництво будинку молитви, де могли збиратися для вивчення Біблії усі охочі¹⁵⁴.

Під час поїздки до Києва Бабієнко був заарештований «за розповсюдження єресі» і засланий на Кавказ. 1886–1887 рр. Теофіл Бабієнко, перебуваючи у засланні у Ставрополі, став першим адвентистом-українцем (на цей час він вже дотримувався суботи як біблійного дня спочинку), а після знайомства з адвентистським проповідником Якубом Лаубганом організував у

¹⁵³ Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня... С. 99.

¹⁵⁴ Жукалюк М. Крізь бурі, шторми, лихоліття. С. 42.

Ставрополі першу слов'янську адвентистську громаду. 1890 р. під час адвентистської конференції на території Росії Бабієнко був рукопокладений на проповідницьке служіння, став першим служителем-українцем Церкви адвентистів сьомого дня.

Першою адвентистською громадою, яка з'явилася на Волині, була німецька колонія Жорнівка Межирицької гміни Рівненського повіту. Церковний журнал «*Sługa Zboru*» повідомляє про те, яким чином адвентизм потрапив на цю територію: 1888 р. повернувся з Криму на Волинь в рідне село Жорнівку німець Герман Скубович. Прийнявши в Криму адвентизм, він почав пропагувати його ідеї серед знайомих і родичів. Через три роки на прохання Г. Скубовича прибув із Криму пастор Якуб Лаубган, котрий здійснив хрещення і організував першу на Волині громаду з дванадцяти осіб із осередком у Житомирі, оскільки на той час місто було адміністративним центром Волині¹⁵⁵.

Польські історики вважають громаду в колонії Жорнівка материнською для польського адвентизму, оскільки саме із Жорнівки німецькі колоністи принесли адвентистське вчення у м. Лодзь¹⁵⁶.

1897 р. адвентистська група з дев'яти членів церкви утворилася у м. Рівне. Переважно це теж були німці, котрі прийняли євангельську віру від своїх одноплемінників із Жорнівки.

Наступними громадами, утвореними 1903 р. на Волині, були німецькі колонії Силоновіце, Підвисоке (Боремельська гміна Рівненського повіту), Рідкодуби (Дубенський повіт)¹⁵⁷, а 1910 р. мешканці декількох колоній в Луцькому повіті також прийняли адвентизм (кол. Вінцентівка, Богушівка)¹⁵⁸. Про перші громади, що склалися в основному з німців і діяли на Волині в середині 1890-х років, згадував адвентистський історик Г. Лебсак. Він же ж і

¹⁵⁵ Will T. Historia ruchu adwentowego w Polsce. *Sługa zboru*. 1939. № 2. S.9.

¹⁵⁶ Łyko Z. Kościół Adwentystów dnia siódmego. Warszawa: Znaki Czasu, 2000. S.77; Łyko Z. Adwentyzm. S. 52.

¹⁵⁷ Will T. Historia ruchu adwentowego w Polsce. *Sługa zboru*. 1939. № 2. S.9.

¹⁵⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1861. Арк. 7.

здійснював загальне керівництво, відповідаючи за групи і громади адвентистів у Польщі та на Волині¹⁵⁹.

Західно-Російське поле, куди входили і громади Волині, станом на 30 грудня 1913 р. нараховувало 12 громад і 200 членів церкви (див. таблицю 2.1)¹⁶⁰.

Таблиця 2.1

Громади Західно-Російського місіонерського поля станом на 30.12.1913 р.

№	Громада	К-сть членів	Сучасна територіальна належність
1	Березнік	11	Житомирська обл.
2	Блюменталь	30	Житомирська обл.
3	Кліщиха	10	Рівненська обл.
4	Лопавше	22	Рівненська обл.
5	Мінськ	19	Білорусь
6	Наталієн	12	Житомирська обл.
7	Підвисока	27	Рівненська обл.
8	Рудня	10	Волинська обл.
9	Жорнівка	27	Рівненська обл.
10	Верба	17	Рівненська обл.
11	Вільно	4	Литва
12	Вінцентівка	11	Волинська обл.
	Разом	200	

На теренах сучасної Волинської області знаходилося лише сім громад із 124 членами. Отже, у новий періоду діяльності адвентистської церкви у Польщі

¹⁵⁹ Лебсак Г. Великое адвентистское движение и адвентисты седьмого дня в России. С. 175.

¹⁶⁰ Platz U. Ostgalizisches Missionfeld, Berichte der Ostdeutschen Union. *Zions Wächter*. 1914. № 24. S. 86.

не увійшло великого числа членів та служителів церкви. Враховуючи те, що цими членами були німці, які здебільшого емігрували чи насильно були депортовані російською владою углиб Російської імперії, на Волині залишилося мало пасторів і членів церкви.

Отже, адвентизм із Криму проник на Волинь у кінці сімдесятих років XIX ст., і першими його послідовниками були німецькі колоністи. Через них адвентизм, зокрема із Жорнівки, поширився далі на захід. З. Лико підтверджує факт, що першими адвентистами в Лодзі були німці, які переїхали із Жорнівки.

Становлення адвентизму в Галичині відбувалося вкрай повільно. Вороже ставлення духовенства ортодоксальної церкви до представників іншої конфесії не сприяло поширенню адвентизму в регіоні. На державному рівні свободу віровизнання формально визнавали, однак у реальному житті це стосувалося лише декількох деномінацій, які вважались традиційними або визнаними певними державними інституціями.

Перші послідовники адвентизму були змушені зберігати свою релігійну належність законспірованою під назви вже відомих протестантських рухів (наприклад, штундистів) або під назву якоїсь громадської благочинної організації (наприклад, «Lichtstrahle» – світлий промінь). Коли ж мова заходила про служителя, котрий, наприклад, звершував роботу у Львові, то говорили і писали приблизно так: «З успіхом працює у великому фабричному місті»¹⁶¹.

Першу присутність чи згадку про діяльність адвентистів у Галичині, зокрема у Львові, знаходимо 1909 р.¹⁶². Щомісячник «Zions Wachter» в №21 від 1 листопада 1909 р. подає статистичний звіт про усі громади адвентистів у Німецькому та Російському уніонах. Уперше у цьому німецькому часописі, який відомий своєю точністю і правдивістю подання інформації, у підрозділі

¹⁶¹ Signa temporis. Rocznik teologiczno-humanistyczny. Podkowa Lesna: Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Teologiczno-Humanistycznej. 2006. S. 222.

¹⁶² Rass R. Galizisches Missionfeld, Berichte der Deutschen Union. *Zions Wachter*. 909. № 21. S. 355.

«Галицьке місіонерське поле» в переліку населених пунктів, де діють громади Церкви АСД, з'являється назва міста Лемберг (Львів).

Наступним підтвердженням достовірної присутності адвентистів у Львові в 1909 р. є також невелика інформація в «Zions Wachter» за 1909 р.¹⁶³. Тут говориться про двох місіонерів-пасторів на ім'я Ензелейт та Бжосон, які проживали у Львові, а згодом переїхали в Чернівці.

Цікавим є те, що Адвентистське міжнародне трактатне товариство 1913 р. починає друкувати у Львові місячник «Stróż Syonu» польською мовою. Видавництво «Промінь» знаходилося по вулиці Кохановського, 81¹⁶⁴.

Проте друкувати у Львові «Stróż Syonu» довелося лише один раз, і наступний номер місячника вийшов у Гамбурзі. Зміна типографії, можливо, пояснюється протидією і переслідуванням з боку місцевого духовенства щодо адвентистів, а останні не хотіли зайвий раз створювати конфліктний прецедент.

Підтвердженням цієї думки є невелика стаття під назвою «З Австрії» у наступному номері «Stróż Syonu» №2. Починається вона словами: «Брат П. Е. між іншим пише...», і далі цитуються його слова. Можливо, це писав Павло Енглерт, який в цей час відповідав за Галицьке місіонерське поле. Цікавою є його інформація про релігійну ситуацію у Львові: «...сатана різними способами бореться проти нашого починання. Коли уряд, підбурений ксьондзами, довідався, що адвентисти пропагують у Галіції, то старався, винищити ті малі початки. Газети широко писали про нас у дуже хамливий спосіб, будучи зле проінформовані про нашу діяльність... Але та їхня діяльність, з іншого боку, є для нас пропагандою. Поліція спонукала нас до складання протоколу, забирала в нас книжки і чинила різні перешкоди, але не в змозі знайти у нас щось поганого, зуміли, принаймні, відправити наших братів-іноземців, подаючи це так, ніби ті є небезпечними особами для католицького костьолу... З тієї

¹⁶³ Enseleit E. Herzliche Bitte. *Zions Wachter*. 1909. № 6. S.109.

¹⁶⁴ Hering K. Wydawca. *Stróż Syonu*. 1913. № 1. S. 8.

причини усвідомлюємо, який великий вплив має клір не тільки на людей, але і на уряд. Що там скаже ксьондз, то те є святе...»¹⁶⁵.

За статистичними даними того ж 1909 р., у Галичині з'являється адвентистська громада в с. Тершанів Городоцького повіту, яка нараховувала 24 членів церкви. Існує припущення, що в це число була зарахована і група львівських адвентистів¹⁶⁶. Це було необхідно для того, щоб зберегти статистику членів церкви, аби вони могли бути включені в загальну кількість Церкви АСД у світі. Незважаючи на те, що у Львові офіційно адвентисти не значились, тут була постійна неофіційна штаб-квартира керівника місії.

1912 р. адвентисти Львова і Галичини потрапили в центр уваги львівської газети «Свобода» від 8 серпня¹⁶⁷. У газеті була розміщена стаття під назвою «Нова релігійна секта на Галичині». Наведений у статті матеріал є важливим з огляду на питання, які там порушувалися, зокрема, методів місіонерської діяльності та спроб адвентистських лідерів офіційно легалізувати свою Церкву. Також там наведено перелік пунктів доктринального віровчення Церкви АСД.

У статті згадується ім'я місіонера Теодора Бжозоня, який активно поширював адвентизм у таких містах, як Львів, Краків, Новий Сонч тощо. Він, згідно з даними часопису, «півроку тому, отримавши дозвіл на продаж протестантських Біблій та користуючись отриманим правом на поширення культових книжок, почав ходити у міста, закликаючи людей утримуватись від алкоголю та тютюну. Місіонер недавно винайняв приміщення на віллі «Софія», де згуртував агентів нової секти. Бжозонь часто влаштовує відкриті лекції та проголошує проповіді проти «фальшивих пророків».

Згодом він переніс свою школу до кам'яниці біля руської церкви і проповідував далі між залізничниками. По ночах проводив богослужіння та

¹⁶⁵ Hering K. Z Austrii. *Stróż Syonu*. 1913. № 2. S. 13–14.

¹⁶⁶ Жукалюк М. Крізь бурі, шторми, лихоліття. С. 38.

¹⁶⁷ Бачинський В. Нова релігійна секта на Галичині. *Свобода*. № 32. 1912. С. 4–5.

поширював брошури з напастями на духовенство. Проголошує проповіді у торгові дні біля ратуші, коли є велика кількість слухачів»¹⁶⁸.

Відомо, що релігійна свобода в Галичині в останні роки правління Австро-Угорщини (кінець XIX – поч. XX ст.) перебувала у вкрай несприятливих умовах. Контроль католицької церкви був настільки тотальним, що кожна інакша релігійна діяльність викорінювалась і вважалася деструктивною для тогочасного суспільства¹⁶⁹. Тому Т. Бжозонь намагається легалізувати адвентистську церкву, і для того в кінці червня 1912 р. організовує у м. Львові з'їзд для своїх однодумців у кількості 60 осіб. Спроба не мала успіху. Звичайно, діяльність Теодора Бжозоня викликала пильну увагу поліції. У фондах Державного архіву Львівської області знаходиться кримінальна справа, порушена проти нього¹⁷⁰.

Громади Галичини до 1914 р. належали до Східно-Галицького місіонерського поля у складі Східно-Німецького уніону, і загальна кількість там адвентистів на 31 грудня 1913 р. була представлена 6 громадами і 50 членами церкви. Серед них у Львові нараховувалося лише 5 осіб, а в Чернівцях – 21¹⁷¹.

Ситуація в Галичині для становлення і розвитку Церкви була вкрай критичною з огляду на малочисельність громад і членів церкви.

Отже, перші громади адвентистів виникли в Криму серед німецьких колоністів і згодом почали поширювати своє вчення на інші регіони України. Офіційною датою зародження Церкви АСД вважається 1886 р., коли в Берди-Булаті Л. Конрадів організував першу релігійну громаду.

Окрім того, виявлено факт присутності послідовників адвентистського вчення в колонії Недбіївка Новоград-Волинський повіту. Наприклад, уже в

¹⁶⁸ Держархів Львівської обл. Ф. 1. Оп. 350. Спр. 3251. Арк. 1–12.

¹⁶⁹ Heinz Daniel. Church, State, and Religious Dissent (A history of Seventh-day Adventists in Austria, 1890–1975). Frankfurt am Main. Wien: Lang, 1993. 207 p.

¹⁷⁰ Держархів Львівської обл. Ф. 1. Оп. 350. Спр. 3251. Арк. 1–12.

¹⁷¹ Platz U. Ostgalizisches Missionfeld, Berichte der Ostdeutschen Union. *Zions Wächter*. 1914. № 24. S. 65–69.

1878 р. Готліб Шульц сповідував адвентизм і поширював духовну літературу, яку отримувал з Гамбурга.

На Волині перша громада адвентистів з'явилася 1888 р. у німецькій колонії Жорнівка, куди нове вчення приніс Г. Скубович. Перед Першою світовою війною чисельність адвентистів на Волині складала 124 осіб, які були організовані в 7 громад. На Галичині перша згадка про адвентистську присутність припадає на 1909 р. У Львові активною місіонерською роботою займалися також представники німецької національності.

2.3. Правове становище Церкви АСД у міжвоєнній Польщі

Після Першої світової війни Польща отримала політичну незалежність, здобувши у володіння території колишніх Російської імперії і Австро-Угорської монархії. Серед них була західна частина Волині і Східна Галичина. На цих територіях діяли свої закони і практики щодо діяльності релігійних організацій. Отже, релігійне законодавство Польщі включало в себе правові норми, які діяли у Росії й Австро-Угорщині. Ці правові норми мали юридичну силу на підставі закону «Про унормування політично-правового стану на територіях, що входять до складу Речі Посполитої» від 4 лютого 1921 р. Стаття четверта цього закону стверджувала, що закони і розпорядження, які діяли до цього часу на територіях, що увійшли до складу Польщі, є обов'язковими до моменту появи єдиного закону для всіх частин держави¹⁷². У зв'язку з тим, що колишні закони не втратили своєї чинності і в часи Польщі, розглянемо ці правові площини щодо релігійних організацій, зокрема на Волині та в Східній Галичині.

У Російській імперії до 1845 р. не існувало законних постанов, котрі регулювали б взаємовідносини протестантських конфесій та держави. Проте

¹⁷² Бородинська Л. І. Становлення та розвиток євангельських християн у Польщі: дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2009. С. 81.

після підписання постанови «Уложення про покарання кримінальні та виправні» імператором Миколою I 15 серпня 1846 р. щодо діяльності релігійних сектантів могли вживатись кримінальні заходи¹⁷³. Тому, спираючись на цю постанову, виконавчі органи мали право притягувати сектанта до кримінальної відповідальності за образу православної віри (невизнання православних обрядів та постанов, які базувалися на традиціях церкви і не мали основи у Святому Письмі) та блюзнірство (словесна образа релігійних почуттів).

Після набуття чинності цього закону протестантські зібрання та обряди були суворо заборонені цивільною та релігійною владою, оскільки саме представники традиційної православної церкви називали їх загрозою християнської моралі, небезпечним чинником порушення громадського спокою та руйнівним фактором вікових християнських традицій.

Для того щоб отримати право на проведення богослужіння, потрібно було подати заяву із підписами 60 осіб, належних до цього визнання, мати відповідне приміщення для зібрань та додати копію урядового посвідчення проповідника. У випадку, коли збиралися 60 підписів, подальші труднощі полягали в пошуку відповідного приміщення для зібрань. Щодо богослужінь, то вони проходили без співу і молитов, обмежуючись лише промовою¹⁷⁴.

Якщо когось запідозрювали у прихильності до сектантського віровчення, то в кращому разі ситуація могла закінчитися побиттям батогами, а в гіршому – людині виносили смертний вирок. Іноді траплялися випадки, коли священники вдавалися до підступу. Наприклад, на сповіді дізнавалися про те, що хтось повиносив із дому ікони чи церковну атрибутику. Тоді до запідозрених вривався священник із поліцією, і на місці складали протокол, в якому людину звинувачували в богохульстві і зневажливому ставленні до святих речей. До того ж адвентистським служителям важко було отримати від губернатора

¹⁷³ Нагорний В. Уложення про покарання кримінальні та виправні. *Форум права*. 2016. № 2. С. 124–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_2_20

¹⁷⁴ Will T.B. Historia ruhu adwentowego w Polsce. S. 9–10.

реєстраційний документ на здійснення релігійних обрядів, оскільки ця процедура могла тривати роками¹⁷⁵.

Для отримання посвідчення на легальне проведення богослужінь у Варшаві необхідно було звернутися до генерального губернатора (комісара), котрий перед тим, як його надати, радився з католицьким або православним єпископами.

Через півстоліття ситуація дещо змінилася в результаті реформ, спровокованих Першою російською революцією 1905–1907 рр., а особливо – після підписання Миколою II «Найвищого маніфесту», 30 (17) жовтня 1905 р. Маніфест містив основи громадянської свободи на засадах недоторканності особи, свободи совісті, слова, зборів і спілок. У його контексті 17 жовтня 1906 р. був виданий указ, який стосувався старообрядців і сектантів та надавав їм право створювати органи для реєстрації актів цивільного стану своїх парафіян¹⁷⁶.

Безпосередньо щодо діяльності адвентистів важливе значення мала постанова Міністерства внутрішніх справ від 6 листопада 1906 р., в якій зазначалося, що «вчення секти адвентистів є подібним до вчення баптистів, і може бути визнаним однаково з останніми, оскільки баптисти, згідно зі статтею 1106 Статуту іноземних конфесій, мають свободу віровизнання. Отже, немає жодних причин відмовляти в цій свободі адвентистам, які мають в Росії три тисячі послідовників»¹⁷⁷.

Отже, на території Волинської губернії, яка у 1792–1917 рр. входила до складу Російської імперії, до 1845 р. не існувало законів, котрі регулювали б відносини сектантських релігійних осередків, але в період 1846–1905 р. діяв перелік кримінальних норм, котрий забороняв діяльність сектантських громад. Із 1905 р., після прийняття «Найвищого маніфесту», послідовникам сектантства

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня... С. 257.

¹⁷⁷ Юнак Д. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в России 1886–1981 гг. Заокский: Источник жизни, 2002. Т. 1. С. 53.

надали можливість вільно сповідувати свої погляди. Щодо адвентистських локацій, з 1906 р. в Російській імперії вони отримали релігійні права на одному рівні з баптистською конфесією. Тому, у міжвоєнний період у Польщі це був єдиний закон, на який посилалися адвентисти, які мешкали на території Волинського воєводства.

Щодо правового статусу адвентистів на території Східної Галичини, котра була частиною Австро-Угорської монархії, то тут у сфері релігійних відносин діяв Цивільний кодекс (1811 р.), а в галузі кримінального права – Кримінальний кодекс, затверджений 1852 р. Ці кодекси містили перелік покарань щодо діяльності релігійного сектантства. Згодом у Законі від 20 травня 1874 р. був затверджений перелік сектантських об'єднань в статті №68, серед яких Церква адвентистів сьомого дня не згадана. Причиною цього є те, що у 1874 р. адвентисти були ще невідомими для суспільства і державних органів. Проте з набуттям відомості вони автоматично потрапили у статус нелегальної секти. Діяльність таких сект регулювалася Законом, котрий був затверджений 21 грудня 1867 р. Статті №14 і 16 даної Конституції передбачали можливість користуватись правом відвідування «домашніх богослужінь»¹⁷⁸.

У суботні дні такі зібрання проходили, зазвичай, у будинку пресвітера, котрий, відповідно до вимог закону, зобов'язаний був попереджувати про це комісаріат поліції за 48 годин. Зазвичай на богослужінні був присутній представник поліції, котрому необхідно було надати список учасників, а також іменні запрошення, номери яких повинні були збігатися з номерами в наданому переліку. Учасники богослужіння були зобов'язані тримати свої запрошення напоготові на випадок приходу поліції. Якщо державні представники навідували громаду, богослужіння припинялось, і доброволець вручав поліцейському список присутніх, а той називав декілька прізвищ і звіряв їх

¹⁷⁸ Шандала О.О. Правове регулювання громадянства та правовий статус громадян в Австро-Угорській імперії. *Науковий вістник Ужгородського національного університету*. 2005. С. 90.

наявність. Після закінчення перевірки поліцейський формально вибачався і покидав богослужіння.

Обряд хрещення проходив таємно і зазвичай вночі. Часто траплялися випадки, коли члени адвентистської церкви притягалися до судової відповідальності за «участь у таємних товариствах або забороненій релігійній секті», або ж «з приводу пропаганди вчення релігійної секти, невизнаної владою»¹⁷⁹.

За таких умов Церква часто розвивала свою діяльність, створюючи різні товариства, такі як «Товариство християнських чоловіків і жінок» або «Більше світла». Наприклад, у Львові в 1912 р. існувало товариство під назвою «Промінь», котре випускало журнал під назвою «Ознаки часу»¹⁸⁰.

Користуючись постановою про публічні збори, адвентисти у 1912 р. намагалися затвердити статут релігійної секти, проте через порушення кримінальної справи проти Теодора Бжозоня, котрий був головним ініціатором цієї ідеї, ця спроба не мала успіху¹⁸¹.

Отже, Церква адвентистів сьомого дня на території Галичини не була визнана законом і не мала статусу толерованої секти, а діяла на підставі постанов, які стосувалися гарантій загальної релігійної толерантності, та положень про публічні збори.

У міжвоєнний період державна політика Польщі щодо протестантських конфесій була спрямована проти поширення сектантських ідей будь-якої конфесії, котра не належала до традиційної церкви. Оскільки урядовці вбачали серйозну загрозу з боку поширення протестантських ідей на території Польщі, а саме – на території Західної України.

У ході дослідження ідеології та вчення протестантизму польські урядовці дійшли висновку, що це є небезпечним суспільним чинником, здатним зруйнувати релігійне та національне життя населення Польщі. Але проблема

¹⁷⁹ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego w Polsce... S. 105.

¹⁸⁰ Жукалюк М. Кризь бурі, шторми, лихоліття. С. 59.

¹⁸¹ Держархів Львівської обл. Ф. 1. Оп. 350. Спр. 3251. Арк. 1–12.

полягала у тому, що радикальні дії місцевих органів влади проти протестантів, і адвентистів зокрема, порушували статтю 111 Конституції від 17 березня 1921 р., яка проголошувала: «Всім громадянам гарантується свобода совісті і релігії... жоден громадянин не може бути через свої релігійні вірування обмеженим у правах, якими користуються інші громадяни. Всі жителі Польської держави мають право вільно сповідувати, чи то публічно, чи то приватно, свою віру і дотримуватися правил своєї релігії або обряду, якщо це не суперечить публічному порядку або суспільній моралі»¹⁸².

Однією з причин непорозумінь між владою і протестантами була відсутність законів, які врегульовували б їхні відносини, адже держава лише починала розбудовувати власну законодавчу базу. Тому визначення статусу протестантських конфесій у державі, і зокрема адвентистів, було складним і неоднозначним процесом¹⁸³.

Першою спробою адвентистів легалізувати діяльність своїх пасторів було звернення до МРВНО про отримання посвідчень для служителів. Листом від 20 лютого 1921 р. (рішення №731/152) департамент визнань при цьому міністерстві повідомив, що затвердження керівників громад і видання їм усіляких посвідчень – це прерогатива місцевого воєводи¹⁸⁴.

1922 р. керівництво Церкви АСД звернулося до МРВНО з проханням про надання дозволу на легальну релігійну діяльність. 16 лютого того ж року вони отримали документ, у якому зазначалося, що громади адвентистів сьомого дня перебувають у статусі «толерованої секти» лише на території колишньої Росії відповідно до Іменного Вищого Указу від 17 жовтня 1906 р. Російської імперії, і можуть там публічно сповідувати свою віру¹⁸⁵.

¹⁸² Konstytucja 17 marca 1921 r. 2-gie wydanie przejrzone i rozszerzone. Warszawa, 1921. S. 60–61; Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 roku. Lwów; Warszawa, 1935. – 188 s.

¹⁸³ Бородинська Л. І. Становлення та розвиток Євангельських християн у Польщі: дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2009. С.81.

¹⁸⁴ Grelewski St. Wyznania protestanskie i sekty religijne w Polsce współczesnej. Lublin, 1936. S. 632.

¹⁸⁵ Czembor W. Ogłoszenie. *Sluga zboru*. 1934. № 4. S. 17; AAN. Zespół 14. Sygn. 1437. S. 340.

Ситуація в Галичині була складнішою, оскільки в Австро-Угорській імперії адвентисти не мали юридичного визнання навіть як толерована секта. Тому влада на цій території усі питання вирішувала залежно від ситуації. Наприклад, декларуючи повну свободу релігії, польський уряд писав циркуляри секретним органам влади особливо поліції, в яких містилися вказівки щодо трактування і дотримання деяких статей офіційних законів. Наприклад Львівське воєводство і магістрат (орган міського самоврядування) 1924 р. отримали документ під заголовком: «Вказівки про спостереження за забороненими релігійними організаціями»¹⁸⁶.

Цей документ, зокрема, ділив конфесії на три категорії: дозволені, законодавчо не визнані і заборонені. Дозволеними тут вважалися римокатолики, греко-католики, три єврейські громади і одна євангелічна церква, котра отримала статус дозволеної від австро-угорського уряду 1892 р. Про юридично невизнаних у циркулярі зазначалось: «законодавчо не визнаних, але й не заборонених віровизнань, мають право на проведення домашніх відправ, якщо вони не суперечать законодавству чи моральності». Однак це вже визначав магістрат міста, узгоджуючи питання з Міністерством внутрішніх справ і чиновниками у справах релігії воєводства. Ті, котрі належали до третьої категорії (заборонені) могли з часом переходити у другу. Таких, за даними Міністерства внутрішніх справ 1929 р., налічувалося 22 громади чи групи, зокрема і Церква АСД. Через дотримання суботи і деякі інші пункти свого віровчення адвентисти довго не могли піднятися до «законодавчо невизнаних, але й не заборонених».

Отже, громади адвентистів Волині і Галичини в міжвоєнний період знаходилися не в одному правовому полі, що створювало непорозуміння і незручності для керівництва Церкви АСД, усі громади яких були об'єднані в один союз – Польський уніон.

¹⁸⁶ Держархів Львівської обл. Ф. 1, Оп. 14, Спр. 1950. Арк. 22

Керівництво Польського уніону АСД неодноразово зверталось до влади з проханням легалізувати їхню діяльність і прирівняти громади адвентистів до юридично визнаних. Наприклад, уповноважені від громад Церкви АСД Польщі в кількості дев'яти осіб 15 листопада 1930 р. звернулися до МРВНО з проханнями про надання спільноті адвентистів сьомого дня легального статусу і затвердження статуту громади¹⁸⁷. З подібною заявою до міністерства надійшло звернення від Церкви АСД 17 березня 1932 р.¹⁸⁸.

Врешті-решт, не отримавши позитивної відповіді, керівництво Церкви АСД у своєму листі звернулося до Канцелярії Президента Польщі з проханням організувати для них аудієнцію з головою держави. 9 листопада 1932 р. Канцелярія надіслала до МРВНО лист у справі очікування аудієнції і попросила дати інформацію і свої міркування в тій справі¹⁸⁹.

18 листопада 1932 р. директор департаменту МРВНО Ф. Потоцький у листі до Канцелярії Президента Польщі висловив своє бачення у справі юридичного визнання Церкви АСД і дав рекомендацію щодо зустрічі з Президентом: «Міністерство вважає за абсолютну недоцільність надання аудієнції з паном Президентом делегатам від громад адвентистів»¹⁹⁰.

У листі Ф. Потоцького можна зауважити декілька пунктів його бачення цієї ситуації і шляхи вирішення проблеми легалізації громад адвентистів:

1. Адвентисти уже двічі зверталися з проханням про легалізацію своїх громад через адвоката Медзяновського, що представляв їхні юридичні інтереси;

2. Адвентистів повідомлено, що їхнім громадам, що знаходяться на теренах колишньої Росії, забезпечено законне і юридичне існування на підставі постанови Міністерства внутрішніх справ від 10 жовтня 1906 р.;

3. Громади адвентистів на території колишньої Австрії і Пруссії мають статус лише толерованої секти відповідно до статей 111 і 112 Конституції

¹⁸⁷ AAN. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 247.

¹⁸⁸ Ibid. S. 329–331.

¹⁸⁹ Ibid. S. 344.

¹⁹⁰ Ibid. S. 345.

Польщі, і не можуть набути юридично-публічних повноважень згідно з попереднім законодавством, що поширювало свої права на цих територіях;

4. Статус юридично визнаних на усій території Польщі секта адвентистів може отримати лише у випадку видання закону про визнання нових релігійних об'єднань, відповідно до статей 113, 115 і 116 Конституції. Такого закону до цього часу немає, і видання його наразі не є актуальним.

Отже, польська влада цілеспрямовано вела політику обмеження юридичних прав релігійних меншин для мінімізації їхнього впливу на суспільство.

Наступною спробою отримати дозвіл на реєстрацію визнанневої гміни був лист керівництва Церкви АСД від 13 травня 1935 р.¹⁹¹. У додатку до листа було прикріплено дев'ять аркушів з 691 підписом членів адвентистської церкви з різних воєводств Польщі. На підставі багатьох перерахованих законів висловлювалося прохання про реєстрацію визнанневої гміни під назвою «Адвентисти сьомого дня», реєстрація якої б мала охоплювати усю територію Польщі, оскільки члени церкви визнають авторитет пасторів, а всі громади Польщі об'єднані спільною організацією, центр якої знаходиться у Варшаві. У заяві містилося також прохання про надання визнанневі гміні права на ведення актів цивільного стану членів адвентистської церкви.

На лист адвентистів відповідь надійшла швидко і була однозначною: реєстрація релігійного об'єднання (гміни), яка б охоплювала територію цілої Польщі, не є юридично виправданою, і не існує формально-юридичних підстав для видання документів, які б стверджували юридичний стан громад Церкви АСД на території цілої держави.

Однак, що стосується території колишньої Російської імперії, то там адвентисти могли визнавати і проголошувати свою віру. Щодо ведення книг

¹⁹¹ Ibid. S. 360.

цивільного стану, то для адвентистів реєстрацію проводила місцева адміністративна влада¹⁹².

Правова ситуація щодо релігійних організацій не змінилася і в 1938 р. Того ж року, відповідно до розпорядження МРВНО, усі християнські і нехристиянські конфесії в Польщі (усіх разом – 39)¹⁹³ було поділено на чотири групи:¹⁹⁴

1) конфесії юридично визнані, стосунки із владою статутно урегульовані (католики, греко-католики, юдеї);

2) конфесії законно визнані, проте із неврегульованими з державою стосунками (православна автокефальна церква та інші);

3) конфесії толеровані, релігійні гміни яких не мають законного визнання, існують легально в межах чинних положень округу. Це громади сектантів, які відійшли від православної церкви і організовувалися в самостійні релігійні сектантські гміни, частково зареєстровані в теперішньому воєводському управлінні у спеціальному реєстрі сект, починаючи з 1927 р.;

4) конфесії толеровані на підставі статей 111 і 112 Конституції, організаційні центри яких позбавлені характеру публічно-законних гмін.

У розпорядженні зазначається, на підставі якого закону ця релігійна організація отримала свій статус і яка територія її діяльності¹⁹⁵.

Серед усіх перерахованих конфесій адвентисти Волині залишилися у третій групі, а Галичини – у четвертій.

Отже, у 1921– 1939 рр. керівництво адвентистської церкви докладало багато зусиль, щоб отримати для своєї конфесії статус законно визнаної, проте усі старання не дали позитивних результатів.

¹⁹² Ibid. S. 388.

¹⁹³ Держархів Львівської обл. Ф. 1. Оп. 56. Спр. 4133. Арк. 1–4.

¹⁹⁴ AAN. Zespól 14. Sygn. 376. S. 8–9.

¹⁹⁵ Ibid. S. 37.

Громади Церкви АСД на Волині, керуючись рішенням Іменного Вищого Указу Міністерства внутрішніх справ Росії від 6 листопада 1906 р., мали право для здійснення релігійної діяльності створювати свої визнанневі гміни¹⁹⁶.

Згідно з Обіжником воєводських управ №1 від 25 травня 1924 р., відповідно до Указу 1906 р. та змін і застережень, здійснених польським урядом, існували правила легалізації релігійних гмін¹⁹⁷. Щоб зареєструвати конфесійну гміну (громаду), її представникам необхідно було подати до управи відповідного воєводства заяву, підписану п'ятдесятьма особами. Підписи засновників конфесійної гміни мали бути завірені нотаріально або підтверджені у воєводській, повітовій чи гмінній управі усно кожним із власників підписів.

У заяві необхідно було вказати:

- 1) назву віровизнання, послідовники якого хочуть створити визнанневу гміну;
- 2) визнання громадою керівників;
- 3) територію, на яку визнаннева гміна буде поширювати свою діяльність;
- 4) населений пункт, де знаходиться чи планується будинок молитви або інші приміщення, призначені для релігійних потреб;
- 5) імена та прізвища, вік і місце постійного проживання осіб, що підписали заяву¹⁹⁸.

Воєводська управа мала розглянути заяву про утворення визнанневої гміни впродовж одного місяця від часу її подання. Якщо у заяві бракувало необхідних даних, то воєводська управа впродовж двох тижнів після подання заяви повинна була зібрати потрібну інформацію. Після цього у місячний термін вона мала видати розпорядження стосовно реєстрації конфесійної гміни

¹⁹⁶ Держархів Рівненської обл. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 249. Арк. 64–76.

¹⁹⁷ AAN. Zespól 14. Sygn. 1444. S. 254–257.

¹⁹⁸ AAN. Zespól 14. Sygn. 1410. S. 56–59.

або відмови їй у цьому. За умови рішення на користь конфесійної гміни її вносили до відповідного реєстру у воєводській управі¹⁹⁹.

Рішення про реєстрацію гміни воєводська влада друкувала в офіційному воєводському виданні. Наприклад, у «Wołyński Dziennik Wojewódzki» №5, 1931 р.²⁰⁰ сказано, що на підставі рішення волинського воєводи від 27 вересня 1930 р. була внесена до реєстру сектантських гмін «Громада АСД у Володимирі», територія діяльності обіймає 10 населених пунктів (подається перелік).

Особи, що перейшли із конфесій юридично визнаних у невизнані мали право забезпечувати релігійні потреби у створених ними конфесійних громадах. Проте їм необхідно було офіційно вийти з попередньої релігійної спільноти.

Керівництво Церкви АСД на сторінках періодичного журналу «Sługa zboru» заохочувало членів громад до офіційного виходу із своїх попередніх церков із декількох причин²⁰¹. Насамперед, кожен католик на підставі рішення Найвищого Адміністративного Трибуналу від 20 жовтня 1928 р. та Найвищого суду Польщі від 20 листопада 1931 р., починаючи з першого січня 1934 р. був зобов'язаний платити церковний податок²⁰², розмір якого становив 5% від загальної суми усіх податків особи²⁰³. Звільнялися від оплати ті, хто офіційно заявляв про розрив із церквою і повідомляв про належність до протестантської конфесії. Тому подібний вихід, насамперед, мав позитивну фінансову сторону для того, хто звільнявся від зайвих витрат коштів.

¹⁹⁹ Бородинська Л. І. Становлення та розвиток Євангельських християн у Польщі: дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2009. С.86.

²⁰⁰ Wołyński Dziennik Wojewódzki. Łuck: Urząd Wojewódzki Wołyński. № 5. 20 marca 1931. S. 58.

²⁰¹ Kuziów A. Zmiana wyznania. *Sługa zboru*. 1934. № 2. S. 21.

²⁰² Ułaszyn H. Podatek kościelny. *Sługa zboru*. 1933. № 7. S. 10.

²⁰³ Czembor W. Wystąpienie z kościoła. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1933. № 8. S. 15.

З іншого боку, кожен випадок зміни віровизнання фіксувався в книзі конфесій. Такі записи підтверджували б збільшення числа зареєстрованих адвентистів серед інших релігійних організацій.

Лідери адвентистів із метою полегшення процесу виходу надавало своїм вірянам конкретні пропозиції щодо цієї процедури та зразки заяв та інших документів. Наприклад, щоб отримати право на вихід, необхідно було на ім'я старости надіслати рекомендованим листом спеціальну заяву, марки номіналом 5 злотих, долучити витяг із книги народження. Протягом двох місяців надходила відповідь.

Дослідник А. Леда стверджує, що вихід із лона греко-католицької церкви було складним і неоднозначним для тих, хто вирішив перейти в протестантизм²⁰⁴. Проблеми, пов'язані зі складністю та високою вартістю процедури зміни віросповідання були предметом обговорення на сторінках протестантських часописів. Іноді, новоявленим протестантам не дозволяли вийти з греко-католицької церкви, і штрафували за таке намагання²⁰⁵. Однак в інших місцях влада не чинила спротиву переходам, тому що оформлення такої процедури супроводжувалося сплатою податку на користь держави.

Громади адвентистів у статусі толерованої секти не могли виступати як юридична особа і мати своє власне церковне майно. Тому богослужіння відбувалися в орендованих приміщеннях або в приватних будинках віруючих.

Церковна адміністрація Польського уніону АСД, щоб якимось чином, вирішити проблему приміщень для задоволення релігійних потреб вірян, перейняла досвід адвентистів США, які на перших порах діяльності також не мали статусу юридичної особи. Але для отримання та користування церковним майном скористалися так званим «business law», відповідно до якого релігійні об'єднання могли створювати корпорації, тобто світські інституції, які набували права особистої власності²⁰⁶.

²⁰⁴ Леда А. Я. Протестантські течії в релігійному житті українців Галичини.

²⁰⁵ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2046. Арк. 207.

²⁰⁶ Babienko T. Ogłoszenie. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1934. № 4. S. 17

Розв'язування питання власності культових споруд адвентистів Польщі могло бути вирішено двома шляхами: створення світської інституції (товариства), або ж на основі права бізнесу створення торгової спілки. З цих двох можливостей, кращою і найменш кропіткою, з огляду на юридичні вимоги, був другий шлях, тобто створення бізнесової спілки, була обрана форма товариства з обмеженою відповідальністю. В цій ситуації вирішено створити у Варшаві саме такий тип товариства, який би мав законну форму права, але фіктивний характер.

20 листопада 1923 р. і 30 січня 1924 р. за допомогою нотаріуса Томаша Мішевського було юридично оформлене будівельне товариство «Конструкція», спілка з обмеженою відповідальністю у Варшаві. 4 лютого 1924 р. організована спілка була внесена до Торгового Реєстру²⁰⁷.

Метою товариства було «запровадження у Варшаві та іншій місцевості Польської держави підприємства, яке набувало нерухомість і землі під забудову, а також виконувало реконструкції будівель, зводило нові будинки та надавало в оренду приміщення».

Засновниками товариства «Конструкція» виступало семеро осіб, які мали певну частку в капіталі товариства і керували її діяльністю. Керівниками товариства були: Теодор Вілль, Рудольф Куніц, а з 18 січня 1933 р. Вільгельм Чембор і Теофіл Бабієнко. Керівництво представляло інтереси спілки у зовнішніх відносинах, щорічно викупляло патенти, вело фінансові книги під наглядом фінансових структур держави та розвивало діяльність товариства для здобуття об'єктів і оренди їх для Церкви та її громад, а також для фізичних осіб, переважно служителів і діячів Церкви. Свої доходи спілка черпала з надходжень від оренди будинків та приміщень.

Отже, у міжвоєнний період товариство «Конструкція» слугувало для Церкви АСД у Польщі у вирішенні проблем із приміщеннями для церковних

²⁰⁷ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego... S. 68.

потреб, закриваючи прогалину у правовому стані Церкви. Принаймні 10 об'єктів умовно здавалися в оренду громадам²⁰⁸.

Отже, тільки на території Російської імперії адвентисти мали документ у вигляді адміністративного акту Міністерства внутрішніх справ, в якому окреслювався юридичний статус їхнього визнання. В Австро-Угорщині церква звершувала свою діяльність, спираючись на загальні приписи про віротерпимість та закон про публічні зібрання. Однак у жодному випадку не йшлося про юридичне визнання Церкви, у кращому разі вона мала статус дозволеної секти.

У такому юридичному статусі та з різними релігійними правами (Російської та Австро-Угорської імперій) адвентистські громади після Першої світової війни потрапили під владу Польщі. На її території майже усі протестантські церковні союзи не змогли легалізувати своє становище протягом усього досліджуваного періоду. До того ж їхня діяльність у Галичині та на Волині супроводжувалася постійним наглядом та протидією з боку державних та церковних органів, хоча в конституційному праві польський уряд офіційно ствердив право громадян вільно сповідувати свої релігійні переконання.

2.4. Формування структури адвентистів сьомого дня на західноукраїнських землях

Організаційна структура Церкви АСД, на відмінну від інших релігійних організацій, характеризується представницьким, демократичним та багаторівневим врядуванням. Адвентисти вірять, що їхня модель управління базується на парадигмі «теократія за допомогою демократії». Це означає, що вся духовна влада на церковному рівні повинна бути делегованою²⁰⁹.

²⁰⁸ Ibid. S. 249–253.

²⁰⁹ Біддулф Г. Відновлення стародавньої християнської церкви: чотири американські концепції. Київ: Інтерсервіс, 2017. С. 35–36.

Система управління Церкви АСД має багаторівневий характер, за вертикаллю вона чітко підпорядкована і централізована (див. рис. 2.1)

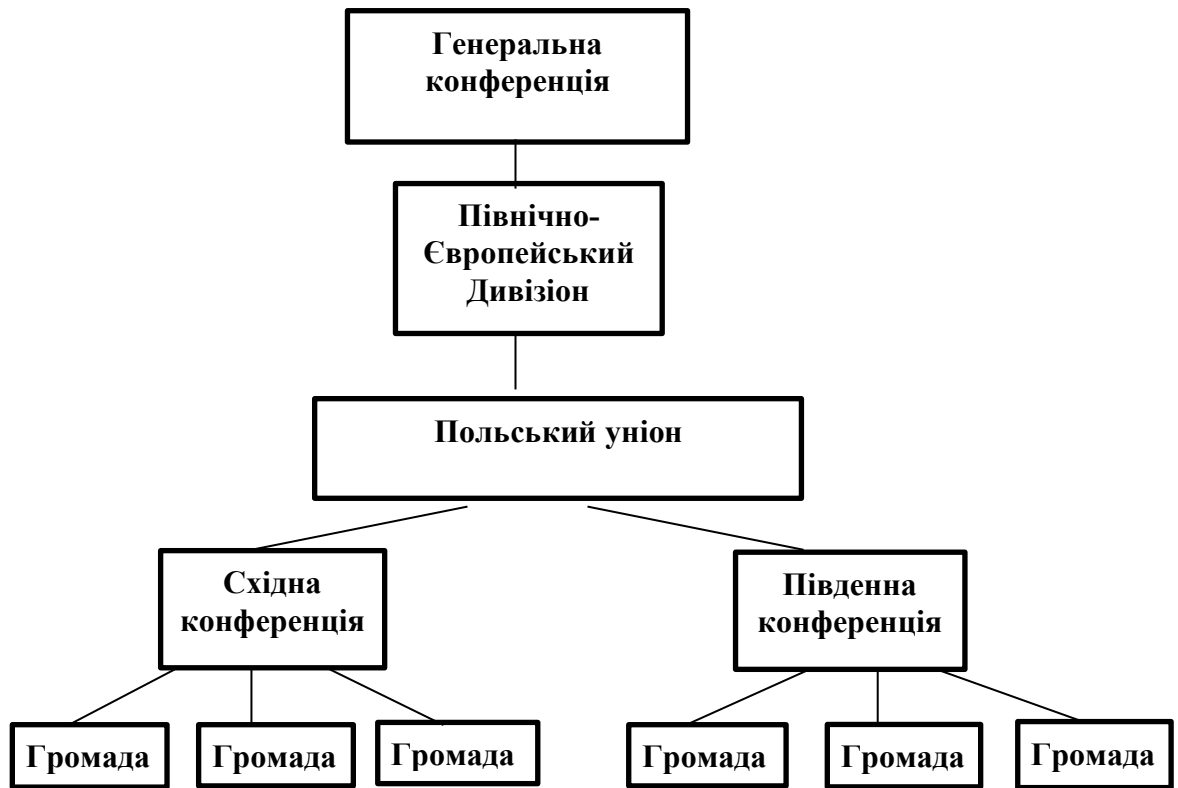

Рис. 2.1 Церковна організація АСД станом на 1938 р.
на західноукраїнських теренах

Розглянемо модель адміністративного устрою адвентистів у міжвоєнний період: місцева громада – конференція – уніонна конференція – Генеральна конференція²¹⁰.

Місцева громада – добровільне об'єднання осіб, які відображали своє релігійне світобачення в основних пунктах віровчення чи догматів. Керівництво громадою здійснював обраний і рукопокладений пресвітер без оплати у вільний від роботи час. До його обов'язків входило турбуватися про членів церкви, виголошувати проповіді, здійснювати такі церковні обряди, як

²¹⁰ Історія релігії в Україні... Т.6. Пізній протестантизм в Україні. С. 266.

хрещення, причастя чи поховання. Пресвітера та інших служителів громади обирали на служіння під час церковних виборів, які відбувалися один раз на рік. Виборчим процесом керував штатний служитель конференції, офіційно направлений у громаду²¹¹.

Поточні питання і місіонерську діяльність планувала церковна рада, проте затверджували членські збори – вищий керівний орган. Відповідальність за духовне життя церкви та її місіонерську діяльність ніс призначений конференцією штатний працівник – пастор.

Конференція, наступна ланка моделі управління, – це добровільне об'єднання громад певного регіону чи декількох областей. У нашому дослідженні ми вивчаємо діяльність Східної конференції, яка об'єднувала громади Волинського воєводства, і Південної конференції, у складі якої були Львівське, Станіславське і Тернопільське воєводства. Керівним органом цієї ланки була Рада конференції, яка в середньому складалася з 12–15 радників на чолі з президентом конференції. Керівництво конференції в особі президента, секретаря та скарбника обиралося на звітному-виборчому з'їзді, який відбувався один на раз на рік. Конференція отримувала десятини і пожертвування від громад. Вона оплачувала працю служителів, видавала кошти на місіонерську роботу, оплачувала оренду житла служителів²¹².

Наступний рівень моделі управління – уніон (союз). У міжвоєнній Польщі це був Польський уніон, який об'єднував у собі конференції чи місіонерські поля на рівні всієї Польщі. У різні періоди у складі Польського уніону було від трьох до п'яти конференцій. Керівництво уніону турбувалося про духовний стан громад у Польщі і координувало діяльність президентів конференцій. Керівним органом уніону була Рада уніону, куди входили

²¹¹ Церковное Руководство Церкви Адвентистов Седьмого дня: Пересмотренное 18-ое издание Генеральной Конференции Церкви АСД. Заокский: Источник жизни, 2010. С. 33; Настольная книга по теологии. Библиейский комментарий Адвентистов седьмого дня / ред. сов.: Р. Дедерен, Н. Вихмейстер, У. Шей, М. Родригес: Стрэнд К. Суббота, 2010. С. 400.

²¹² Історія релігії в Україні... Т. 6. Пізній протестантизм в Україні. С. 266.

президенти конференцій, керівники відділів уніону, пастори та члени церкви. Звітно-виборчі з'їзди уніону відбувалися один раз на чотири роки²¹³.

Найвищою ланкою організаційної структури був дивізіон (відділення) – відділення і складова Генеральної конференції. У складі дивізіону знаходяться уніони, які територіально охоплювали до десятка різних держав. Територія Польщі належала до Північно-Німецького дивізіону. Президента дивізіону і його команду обирав з'їзд Генеральної конференції, який відбувався один раз на п'ять років.

Описана адміністративна практика адвентистської церкви базується на її власному історичному минулому, яке сформувало подібну організацію не тільки для її збереження, але для розвитку та поширення адвентистського вчення в різних частинах світу.

На території Європи першою церковною організацією, яка об'єднала адвентистів, що проживали в країнах Середньої Європи, Скандинавії та Англії стала Швейцарська конференція з центром у Базелі. Вона була утворена у місті Біль у Швейцарії на з'їзді 24–27 травня 1884 р.²¹⁴. Організація нараховувала 10 громад і 224 члени церкви²¹⁵. Наступного року у місті Базелі було збудовано видавництво і типографію, що посприяло поширенню адвентизму в Європі²¹⁶. 1887 р. назву Швейцарської конференції у зв'язку із ростом Церкви АСД змінено на Середньо-Європейську²¹⁷.

Громади адвентистів на території Російської імперії, зокрема і на Волині, вперше потрапили у підпорядкування та під опіку церковної організації 8 січня 1891 р. Тоді у Гамбурзі на першому з'їзді було утворено Німецьке місіонерське

²¹³ Церковное Руководство Церкви Адвентистов Седьмого дня: Пересмотренное 18-ое издание Генеральной Конференции Церкви АСД. С. 173.

²¹⁴ Kwieciński S. Początki ruchu adwentowego w Europie. *Sluga zboru*. 1937. № 9. S. 8.

²¹⁵ Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na z Lubuskiej, Kulawskiej i Łódzkiej w latach 1893–1945. S. 23.

²¹⁶ Kwieciński S. Początki ruchu adwentowego w Europie. *Sluga zboru*. 1937. № 9. S. 8.

²¹⁷ Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na kresach wschodnich w latach 1888–1945. S. 16.

поле²¹⁸, яке охоплювало місіонерську територію Російської імперії, а усіх членів церкви нараховувалося 100 осіб²¹⁹.

Наступним адміністративним кроком у розвитку адвентизму у Європі стало виокремлення в 1898 р. великої європейської території в самостійну Німецьку конференцію, куди входили громади адвентистів на території Німецької імперії, Австро-Угорщини, Румунії, Болгарії, Росії і Польщі. Керівником було обрано Л. Конраді²²⁰. У складі Німецької конференції було утворено Східно-Європейське місіонерське поле з центром у Ризі, яке обіймало територію Естонії, Латвії, Польського королівства, Волині і Курляндії. 1901 р. Східно-Європейське місіонерське поле було перейменоване в Північно-Російське і нараховувало 200 членів церкви, серед яких 100 осіб проживало на Волині²²¹.

Громади на території Росії отримали самостійний статус як Російський уніон 1 січня 1908 р. відповідно до рішення європейського керівництва Церкви АСД. Головою новоутвореного уніону було призначено Теодора Бетхера²²². Одночасно було проведена реорганізація Північно-Російського місіонерського поля, в результаті чого громади Мінської, Волинської, Віленської і Гродненської губерній були об'єднані в Західно-Російське місіонерське поле і нараховували 270 осіб, переважно німецьких колоністів²²³. На теренах усієї Російської імперії 1908 р. проживало 2700 адвентистів, і лише 500 із них були слов'янами²²⁴.

Перша світова війна внесла серйозні зміни в політичній карті Європи, зокрема зміни для українського і польського народів. Церковна структура

²¹⁸ Kwieciński S. Początki ruchu adwentowego w Europie Dzień. *Sluga zboru*. 1938. № 6. S. 7.

²¹⁹ Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na kresach wschodnich w latach 1888–1945. S. 22.

²²⁰ Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na z Lubuskiej, Kulawskiej i Łódzkiej w latach 1893–1945. S. 24.

²²¹ Ibid. S. 31–32.

²²² Сігарчук Р. Адвентисти сьомого дня... С. 98.

²²³ Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na kresach wschodnich w latach 1888–1945. S. 36.

²²⁴ Ibid. S. 37.

Церкви АСД була зруйнована і призупинила свій довоєнний усталений розвиток. Громади, які перед тим належали до різних організаційних структур, тепер мали об'єднатися в нову організацію, яка була вкрай необхідною для задоволення релігійних потреб віруючих.

Фактично формування організаційної структури Церкви АСД на теренах Польщі потрібно було починати з самого початку. Найбільшою проблемою у цій кризовій ситуації була відсутність єдиного і легітимного центру управління, який міг би зібрати розпорошені громади. Пошук пасторів для відновлення чину богослужіння був не меншою проблемою, адже більшість із них було репресовано російською владою як ворогів народу і відправлено у заслання.

Теодор Віль, один із лідерів церкви, пастор-ветеран, згадував про те, що в результаті втрати служителів і громад (а у всій Польщі залишилося лише дві громади з 65 членами церкви) йому доводилося виконувати одночасно обов'язки керівника цієї церкви, проповідника й секретаря, оскільки інших служителів більше не було. Молитовні читання, уроки суботньої школи доводилось самому укладати, друкувати на старенькій друкарській машинці двома мовами²²⁵.

Незважаючи на важкі післявоєнні умови, розруху і голод, в результаті місіонерської діяльності чисельність вірян і кількість громад почала збільшуватися. Зростання відбувалося також внаслідок повернення людей із полону чи заслання. Т. Віль свідчив, що близько 100 інтернованих осіб повернулося додому. Серед них були і пастори. Наприклад, К. Бартель, вчитель за фахом, у Росії прийняв адвентизм і працював там як пастор, а тепер повернувся додому на Волинь, у німецьку колонію Слободарку. З Росії на Волинь також повернувся пастор Адольф Шільберг, а Фердинанд Дзік із Чехословаччини, Павло Енглерт із Сілезії – у Польщу. Однак служительських

²²⁵ Will T. Rzut oka wstecz na działalność warszawskiego Pola misyjnego. S. 28.

кадрів не вистачало, тому доводилося брати «простих братів від плуга і ремесла і ставити їх біля сітки Євангелія»²²⁶.

Відтак у регіонах новоутвореної Польщі почали відбуватися об'єднавчі адвентистські з'їзди, які закладали основу для майбутньої загальнопольської організації. Перший такий з'їзд відбувся 7–10 жовтня 1920 р. в місті Бидгощі, в результаті якого було утворено Польсько-Сілезьке об'єднання адвентистів сьомого дня. Водночас на Волині через бойові дії між радянською Росією та Польщею проведення таких організаційних з'їздів було неможливим.

Наступним кроком до утворення єдиної організації на території всієї Польщі стала перша повоєнна загально-польська конференція служителів. Вона була зібрана з усієї Польщі 20–21 квітня 1921 р. у м. Бидгощі. Її учасниками стали 20 служителів і 10 жінок-місіонерок. Така конференція була необхідною не тільки для підтвердження факту єдності служителів церкви, готових співпрацювати, але й готовності членів громад бути об'єднаними в одну структуру²²⁷.

Керівництво Європейського дивізіону Церкви АСД, на чолі з Луї Конрадї та з центром у м. Берні, не заперечувало створення загальнопольської адвентистської організації. Тому за спільною згодою усіх сторін 6–9 жовтня 1921 р. у м. Бидгощі відбувся з'їзд, на якому за участю 24 делегатів і присутніх 300 членів Церкви було створено організацію під назвою «Союз адвентистів сьомого дня в Польщі». Керівником Польського уніону АСД обрали пастора Л. Матхе, який був громадянином США. Уніон у своєму складі мав дві конференції і одне місіонерське поле, які були утворені напередодні: Сілезько-Галицьку з центром у Бельську, Познанську з центром у Познані, також Варшавське місіонерське поле з центром у Варшаві. Варшавське поле очолював Теодор Вілль, а до його складу входили громади Волині і Галичини, які ще до цього часу не були сформовані у конференцію.

²²⁶ Ibid.

²²⁷ Turek P. Historia Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce. S. 93.

Кількість усіх членів Церкви АСД у Польському уніоні на кінець 1921 р. становила всього 1400 осіб, тому задля активного розвитку місіонерської справи на з'їзді одночасно було прийнято рішення про відкриття адвентистської типографії «Поліглот» у м. Бидгощі, яка мала допомогти у забезпеченні членів церкви місіонерською літературою. Отже, у результаті проведених з'їздів і відкриття типографії було закладено фундамент загальнопольської організації адвентистів²²⁸.

Отже, утворення центральної церковної влади стало переломним моментом в історії адвентизму у Польщі. З одного боку, це було ознакою свідомості членів Церкви в необхідності організації, а з іншого – доказом їх ідейної єдності і того, що їхня діяльність була спрямована на внутрішню стабілізацію і на розвиток місіонерської складової як однієї із стратегій діяльності Церкви АСД.

Із зростанням кількості членів Церкви АСД на Волині і Галичині назривала потреба у створенні власної організації, адже ці громади належали до Варшавського місіонерського поля, яке очолював Теодор Вілль.

Після Першої світової війни на територіях, де раніше не було адвентистів, тепер з'являлися їхні осередки у зв'язку з поверненням із фронту військових, які прийняли там адвентизм. Наприклад, першу адвентистську громаду на Тернопільщині в с. Богданівка Скалатського повіту в 1917 р. заснував Петро Шмігель, колишній парафіянин православної церкви. За досить короткий час йому вдалося привернути увагу до нової віри своїх односельчан і родичів. У результаті його діяльності на початку 1920-х років у селі нараховувалися більше 20 українців, які перейшли в адвентизм²²⁹. Повітовий староста у своїй доповіді тернопільському воєводі про стан розвитку сект у Скалатському повіті уточнював, що П. Шмігель почав свою місіонерську діяльність у селі «по

²²⁸ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego... S. 45.

²²⁹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1046. Арк. 2–3.

повернені із російської неволі»²³⁰. Нові релігійні переконання він здобув саме там.

Подібна ситуація трапилася на Волині, у с. Свинюхи Горохівського повіту. Костянтин Трофимюк самостійно вивчав Біблію, був православним парафіянином і мав багато запитань щодо заповідей, зокрема четвертої – про суботу. Під час Першої світової війни він був мобілізований і перебував на лінії фронту по річці Стохід. Стоячи на посту, він почув, як один офіцер розповідав про солдата, що в суботу не ходить на заняття і їжі з загального казана не бере²³¹. К. Трофимюк попросив офіцера познайомити його з цим солдатом, на що той погодився. Тим солдатом виявився адвентист сьомого дня.

Після повернення з фронту К. Трофимюк став одним із перших адвентистів у с. Свинюхи, в якому за короткий час виникла одна з найбільших громад адвентистів-українців на Волині²³².

Уже станом на 1 січня 1924 р. присутність адвентистів на Волині була такою: в Дубенському повіті було 119 адвентистів, у Луцькому повіті – 156, в околицях Здолбунова – 18, у Рівному – 19²³³. Усіх разом – 312 членів церкви.

Для створення організації на цих територіях необхідно було робити перші кроки в об'єднанні членів церкви і пасторів. Тому для пастирського відвідування та формування церковної організації у серпні 1924 р. керівник Польського уніону Джон Ісаак у супроводі Теодора Вілля відвідав громади і групи адвентистів на Волині та Східній Галичині. Такі візити сприяли об'єднавчим процесам.

Наступним важливим кроком на шляху утворення церковної організації було проведення місцевих з'їздів, один з яких проходив у місті Здолбунові 2–5 жовтня 1924 р., як зазначалося в заяві пастора Альфреда Шільберга до старости

²³⁰ Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1684. Арк. 51.

²³¹ Відеозапис розмови з Бобриком Григорієм Романовичем, 1928 року народження, с. Башова Рожищанського р-ну, м. Рожище Волинської обл. Дата опитування: 05.01.2002 р. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

²³² Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1860. Арк. 11.

²³³ Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na kresach wschodnich w latach 1888–1945. S. 618.

у м. Рівне, для «врегулювання справ громад адвентистів на Волині». З'їзд мав високе представництво, оскільки на ньому були присутні 8 служителів церкви, серед яких – керівники Польського уніону та інших конференцій. Від членів церкви у суботу було 75 осіб, в інші дні – 40. На з'їзді торкалися зокрема і таких тем: 1. Обов'язок молодих людей підвищувати рівень власної освіти; 2. Кожен, кому виповнився 21 рік, може стати колпортером для розповсюдження книг; 3. Шанування сьомого дня тижня – суботи (практичні поради); 4. Дотримання правил здорового способу життя.

Разом з тим відбувалися окремі наради для служителів, колпортерів та молоді.

Як засвідчив у своєму звіті представник поліції, що був присутнім на всіх заходах: «Під час з'їзду не порушувалися питання політики, зібрання проходило у повному спокої. Керівники залишили Здолбунів 6 жовтня раннім поїздом у напрямку до Львова. Адвентисти не беруть участі в антидержавній діяльності і не викликають до себе жодних підозр»²³⁴.

Хоча з'їзд у Здолбуніві не був звітно-виборчим, і в результаті його діяльності не було сформовано адміністративно-церковної одиниці, проте його рішення заклали основи майбутньої організації, оскільки вони стосувалися адміністративних та місіонерських питань церкви.

У кінці 1927 р. кількість членів та громад Церкви АСД у східній частині Польщі зросла і нараховувала 595 членів церкви і 40 громад, які обслуговували сім пасторів і 8 колпортерів. У результаті збільшення кількості громад і членів, а також наявності великих територій, де знаходилися громади, виникла потреба у створенні нової адміністративної одиниці. У жовтні 1927 р. за рішенням Ради Польського уніону громади Волині і Східної Галичини були об'єднані у новостворену Східно-Польську конференцію²³⁵.

²³⁴ Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 19. Спр. 300. Арк. 129.

²³⁵ Will T. Rzut oka wstecz na działalność warszawskiego Pola misyjnego. S. 27.

Перший статутний з'їзд відбувся 8 серпня 1928 р. у новозбудованому молитовному будинку в селі Пожарки Рожищанського повіту Волинського воєводства.

В усіх конференціях Польського уніону, відповідно до рішень Генеральної конференції, щорічно проводилися звітно-виборчі з'їзди, які відбувалися впродовж трьох днів. На з'їздах обиралися керівництво церкви, формувалася пасторський склад, здійснювався аналіз діяльності за минулий рік, а також визначалися стратегічні кроки розвитку. З'їзди одночасно мали духовно-мотиваційний характер, адже це було свято для багатьох членів церкви, які збиралися з усіх громад конференції і були або просто гостями, або делегатами з'їзду. Це була також можливість стати учасником урочистого богослужіння і слухачем проповідей багатьох відомих гостей-проповідників, що прибували із закордону, і навіть із Генеральної конференції. На першому з'їзді Східної конференції було присутньо близько 300 членів церкви і гостей, серед яких був представник з Генеральної конференції – Беддос, з Північно-Європейського дивізіону – Расмус, керівництво Польського уніону – Ісак, Т. Вілль і керівник місіонерської школи Л. Руди. Керівником конференції був обраний А. Лідтке, а офіс конференції знаходився у Львові²³⁶.

Новостворена Східна конференція (СК) без зміни своєї назви і реорганізації проіснувала з 1927 р. до 1939 р., не враховуючи деяких незначних територіальних новацій і зміни місця розташування офісу. Характерною особливістю цієї конференції було те, що у її складі завжди були громади Волинського воєводства, а членами церкви були представники п'яти національних груп (українці, поляки, німці, чехи, росіяни)²³⁷.

Керівництво Східної конференції у 1927–1939 рр. провело на своїй території 12 з'їздів, і як факт констатувало ріст числа громад та членів церкви. Динаміка виглядала так: 1927 р. кількість членів – 595 осіб, об'єднаних у 36

²³⁶ Ibid. S. 27.

²³⁷ Niewiadomski A. Sprawozdanie z dorocznego zgromadzenia wschodnio-Polskiego Zjednoczenia. *Sługa zboru*. 1930. № 4. S. 3–4.

громад, а 1938 р. кількість членів зросла до 1293 осіб, а кількість громад – до 44²³⁸.

З'їзди СК у період 1928–1939 рр. відбулися у такі дати: перший – з 31 травня по 3 червня 1928 р.; другий – 23–26 травня 1929 р.; третій – 5–8 червня 1930 р.; четвертий – 21–24 травня 1931 р.; п'ятий – з 25 травня по 13 червня 1932 р.; шостий – 14–22 серпня 1933 р.; сьомий – 7–10 червня 1934 р.; восьмий – 23–26 травня 1935 р.; дев'ятий – 17–20 вересня 1936 р.; десятий – 20–23 травня 1937 р.; одинадцятий – 9–12 червня 1938 р.; дванадцятий – з 29 червня по 2 липня 1939 р.

Усі з'їзди проходили у с. Пожарки, оскільки там було збудовано молитовний будинок, а громада у с. Пожарки була другою за кількістю членів у СК. Окрім того, 1938 р. цей будинок став одним із найбільших на території Східної конференції: в результаті реконструкції його площа збільшилася до 152 м². Така необхідність у розбудові була пов'язана з тим, що на з'їзді збиралося від 300 до 500 гостей і делегатів²³⁹.

Зазвичай, до складу СК входили громади Волинського воєводства, проте, залежно від стратегічних планів керівництва, інколи до цих громад приєднували інші території. Наприклад, громади північного місіонерського поля (територія Віленського воєводства) з 5 березня 1931 р. до 1932 р. були складовою частиною СК, 1934 р. до СК увійшли громади Поліського воєводства, а 1936 р. – громади Любельського воєводства.

Історію діяльності громад СК для кращого розуміння її особливостей, можна поділити на декілька періодів. Дослідник Бернард Козіруг поділяє її на дванадцять каденцій за кількістю з'їздів, які відбувалися щорічно, починаючи з 1927 р.²⁴⁰. Проте, така періодизація є надто роздрібненою і не відображає характерних рис, притаманних діяльності конференції. На нашу думку, доцільно виокремити чотири періоди діяльності Церкви АСД на

²³⁸ Lipski J. Zjazd zjednoczenia wschodniego. *Śługa zboru*. 1938. № 7. S. 11.

²³⁹ Lipski J. Spawożdanie Ze zjazdu Zjednoczenia Wschodniego. *Śługa zboru*. 1937. № 7. S. 11.

²⁴⁰ Koziróg B. Dzieje diecezji Wschodniej. S. 3–12.

західноукраїнських землях: 1) 1919–1921 рр. – становлення і розвитку громад; 2) 1921–1927 рр. – об'єднання громад у Варшавському місіонерському полі; 3) 1927–1934 рр. – вдосконалення структури та виокремлення Східної конференції і Південної конференції; 4) 1934–1939 рр. – піднесення й утвердження. Такий поділ дає можливість побачити загальну картину розвитку адвентистських громад в Західній Україні.

Східну конференцію послідовно очолювали чотири пастори: А. Лідтке: жовтень 1927 р. – 21 травня 1931 р.; К. Бартель: 21 травня 1931 р. – 14 липня 1933 р.; Я. Куляк: 14 липня 1933 р. – 17 вересня 1936 р.; Й. Зелінський: 17 вересня 1936 р. – 29 червня 1939 р. (Див. Додаток Ж).

За врядування А. Лідтке відбувалося становлення і розвитку церковної організації, відбудова духовних і матеріальних руїн Першої світової війни, об'єднання громад у одну організацію. Станом на третій квартал 1927 р. у Східній конференції нараховувалося 595 членів церкви, кількість духовних осіб – 7, колпортерів – 27. У 1930 р. кількість громад становила 37. Офіс об'єднання знаходився у місті Львові²⁴¹.

Час керівництва К. Бартеля характеризувався організаційною нестабільністю, яка була викликана теологічним розколом Альфреда Куби та зміною керівника Польського уніону, котрий перебував на керівній посаді менше одного року, втрата членів церкви та недовіра до керівництва уніону. На початку 1932 р. у СК було 899 членів церкви, 43 громади і 12 офіційних служителів. Офіс конференції знаходився у місті Луцьку²⁴².

Для керування І. Куляка було характерним подолання теологічної кризи періоду розколу, закінчення року великих вилучень із церкви через відступ, активна місіонерська діяльність, що призвело до збільшення кількості громад. Особлива увага приділялася колпортерській діяльності. В кінці третього кварталу 1932 р. у СК були 54 громади, 1121 член церкви, 8 служителів²⁴³.

²⁴¹ Will T. Rzut oka wstecz na działalność warszawskiego Pola misyjnego. S. 27–28.

²⁴² Wasidłow M. Sprawozdanie kwartalne. *Sluga zboru*. 1932. № 2. S.12.

²⁴³ Wasidłow M. Sprawozdanie kwartalne. *Sluga zboru*. 1932. № 11/12. S. 10.

Період Й. Зелінського характеризується стабільним розвитком громад та високим рівнем пасторського служіння, збільшенням кількості молитовних будинків, розвинутою діяльністю відділів, яка була спрямована на зовнішній вектор служіння. 1 січня 1937 р. у СК було 1199 членів церкви, протягом року прийняло хрещення 155 осіб, а в кінці 1937 р. нараховувалося 1293 члени церкви. Душпастирську роботу здійснювало 11 служителів. Офіс перенесено до м. Ковеля²⁴⁴.

Щодо Південного місіонерського поля (конференції), яке охоплювало громади Галичини, то воно постійно було втягнуте в численні реорганізаційні зміни у зв'язку з малою кількістю громад і незначною територією їх поширення. Наприклад, з 1921 р. до жовтня 1927 р. громади були у складі Варшавського місіонерського поля під керівництвом Теодора Вілля, у 1927–1930 рр. знаходилися у складі СК, керівником якої був А. Лідтке. Він проживав у Львові і відповідав за місцеву громаду, а також за всю Східну Польщу²⁴⁵. 1931 р. громади Галичини отримали статус Південного місіонерського поля²⁴⁶. У статистичному звіті за третій квартал 1931 р. окремим списком подавалася інформація про громади Східної Галичини, а саме: 14 громад та 231 членів.

На початку 1932 р. громади Церкви АСД Східної Галичини у зв'язку з реорганізацією, що була пов'язана з кризою теологічного відхилення у деяких місцях, перейшла до складу так званої Південної конференції, яка охоплювала громади Сілезії і Східної Галичини. Керівником у той час був П. Енглерт. Під його керівництвом з 13 по 16 травня 1932 р. у Львові проводили районні зібрання громад²⁴⁷.

1934 р. громадам адвентистів Галичини знову було надано статус конференції і повернуто назву Південної. Цього ж року відбувся її перший з'їзд.

²⁴⁴ Lipski J. Zjazd zjednoczenia wschodniego. S. 11.

²⁴⁵ Держархів Львівської обл. Ф. 1. Оп. 56. Спр. 1950. Арк. 27.

²⁴⁶ Will T. Ogłoszenie. S. 8.

²⁴⁷ Englert P. Zjazd zjednoczenia Południowego. *Sluga zboru*. 1932. № 9. S. 7.

Другий з'їзд Південної конференції (ПК) відбувався у Львові 20–23 червня 1935 р., її керівником було обрано К. Шафера. Конференція нараховувала 19 громад і 325 членів церкви. На її території працювало сім пасторів і вісім колпортерів²⁴⁸.

Наступні з'їзди відбулися у Львові: третій з'їзд – 24–27 вересня 1936 р., четвертий з'їзд – 13–16 травня 1937 р., п'ятий з'їзд – 26–29 травня 1938 р., шостий з'їзд – 26–29 травня 1939 р.

У ПК керівні посади з 1927 по 1939 рр. очолювали: А. Лідтке: жовтень 1927–1930 рр.; П. Енглерт: 1931–1934 рр.; К. Шафера: 20 червня 1935 р. – 26 травня 1939 р. (Див. Додаток 3).

У час керівництва А. Лідтке відбувалася організація й утворення громад. Керівництво П. Енглєрта позначилося боротьбою з наслідками церковного розколу. Період К. Шафера характерний стабільністю і активним розвитком усіх організаційних складових церковної структури.

Отже, політично-економічна ситуація у Польщі та внутрішньо-духовні проблеми викликали в середовищі Церкви АСД богословські розколи, які не завжди сприяли її розвитку, проте наявність стійкого адміністративного устрою і централізованого керівництва допомагала СК і ПК проводити їхню внутрішню та зовнішню церковну діяльність. Адвентистські громади Волині і Галичини проявили у важких обставинах свою духовну зрілість і витривалість.

Керівництво Церкви адвентистів сьомого дня у Польщі не було спроможним надати кожній громаді окремого служителя. Причиною тому були фінансові труднощі, оскільки бюджетні кошти об'єднань не дозволяли утримувати великий штат пасторів, окрім того у Польському уніоні відчувався брак кадрів. Через те керівництво об'єднувало громади у районах і призначало одного штатного служителя відповідальним за цілий район. Залежно від густоти присутності громад в одному районі та відстані між ними один пастор міг опікуватися 3–4 громадами.

²⁴⁸ Niedoba O. Zjazd zjednoczenia Południowego. *Sluga zboru*. 1935. № 7. S. 14.

У протоколі засідання Ради СК, яке відбулося 29 травня 1933 р. в Пожарках, кожен рукопокладений проповідник відповідав за десяток громад. Зокрема, відповідно до пункту №45 цього протоколу в район пастора Антоні Невядомського входили такі громади: Рівне, Груда, Олександрівка, Підвисоке, Верба, Силоновіце, Демидівка, Млинів, Дубно, а район пастора Яна Куляка складався з таких громад: Луцьк, Ковель, Камінь-Каширський, Голоби, Любче, Богушівка, Переспа, Бріще, Немир, Пожарки, Рожище, Церквище, Городець, Маневичі, Грушвиця, Мидськ, Чеховщина, Сернички, Вуйнин, Вілька-Садівська, Свинюхи, Загорів, Горохів, Княже, Володимир-Волинський, Мишів і Озеряни²⁴⁹.

Отже, реальність примушувала місцеве керівництво громад брати на себе відповідальність за духовне життя своїх одновірців. Таким місцевим керівником був, насамперед, пресвітер (старший громади), який насправді виконував пасторські функції, і старший диякон, в обов'язки якого входило турбуватися за матеріальні потреби членів церкви та стан їхнього здоров'я. Як зазначалося в інструкції щодо обов'язків дияконів, поданій у церковному журналі «*Sługa Zbogu*», «кожного члена церкви повинен регулярно відвідувати його диякон, який має особливу увагу звернути на духовно слабких членів церкви»²⁵⁰. Загалом життя громади координувала церковна рада, яка, залежно від кількості членів церкви, могла мати від 3 до 7 радників, проте усі важливі рішення ухвалювали членські збори, що проходили щомісяця.

Отже, кожна громада адвентистів на території Польщі з об'єктивних причин мала досить незалежний статус, який зобов'язував її самоорганізуватися для активної місіонерської роботи та задовольняти потреби своїх членів. Для пастора в житті церкви відводилася роль духовного опікуна та радника у вирішенні складних ситуацій та проблем.

²⁴⁹ Protokół Posiedzenia komitetu Zjednoczenia Wschodniego w Pożarkach (Nr. 44/51) w dniu 29.05.1933 roku. Archiwum WSTH w Podkowie Leśnej koło Warszawy.

²⁵⁰ Aberle H. *Przeobrażenie. Sługa Zboru*. 1928. № 2. S. 19.

До Першої світової війни в Західній Україні в основному діяли адвентистські громади, члени яких були німцями, тому вони локалізувалися в компактних місцях проживання-колоніях.

Ситуація щодо національного складу адвентистських громад докорінно змінилася після Першої світової війни. Велика кількість німецьких сімей з огляду на небезпеку під час війни залишила Західну Україну та емігрувала, інших царська влада відіслала у глибинку Росії як небезпечний політичний елемент. На початку ХХ ст. у Західній Україні почала формуватися нова за національною ознакою адвентистська церква. В результаті зазначених причин в адвентизмі зник фактор «мононаціональності», і церква позбувається кліше «німецької секти»²⁵¹.

Яким чином це відбулося і де з'явився новий національний елемент? Військові дії і часта зміна лінії фронту під час Першої світової війни сприяли налагодженню релігійного контакту між військовими різних фронтів, як полонених, так і переможців, серед яких було чимало протестантів.

Проведемо аналіз національного складу адвентистських громад, що були утворені після Першої світової війни. Насамперед необхідно сказати про адвентистські громади в німецьких колоніях. Ті, які залишилися після Першої світової війни і збереглися у своєму національному складі, переважно склалися з німців, хоча у 1920-ті роки до них почало долучатися місцеве українське населення.

Охарактеризуємо тенденції національного складу адвентистських громад за регіонами згідно з адміністративно-територіальним поділом Польщі, що тепер знаходяться на території західних областей України.

У Львівському воєводстві розташовувалося три громади. Загальна кількість членів на 3-й квартал 1932 р. становила 52 особи²⁵², із них 43 особи були членами львівської громади. Національний склад адвентистських громад у

²⁵¹ Will T. Rzut oka wstecz na działalność warszawskiego pola misyjnego. S. 28.

²⁵² Wasidlów M. Sprawozdanie kwartalne. *Sluga zboru*. 1932. №11/12. S.10; AAN. Zespół 14. Sygn. 376. S. 55.; AAN. Zespół 14. Sygn. 1414. S. 79–80.

воєводстві виглядав так: німці – 3 особи, українці – 19, поляки – 30. Зрозуміло, що в міжвоєнний період переважну більшість міського населення у Львові складали поляки, тому і в громаді Львова їх було найбільше, а у двох інших громадах були лише українці.

Тернопільське воєводство нараховувало 1932 р. 11 громад і 147 членів церкви²⁵³. Національний склад виглядав так: німці – 3, поляки – 6, українці – 138²⁵⁴. Таке національне співвідношення пояснюється тим, що переважна більшість членів адвентистських громад проживала у сільській місцевості, де переважало українське населення.

У Станіславівському воєводстві громади адвентистів знаходилися в шести населених пунктах, і загальна їх кількість на 3-й кв. 1932 р. становила 105 членів церкви. Національний склад розподілявся так: німців не було, поляків – 6, українців – 99²⁵⁵. Так само, як і у Тернопільському воєводстві, тут більшість адвентистів мешкало у сільській місцевості. Волинське воєводство охоплювало територію двох сучасних областей: Волинську і Рівненську. Заради практичності інформації і значимості для сьогодення наведемо дані про кількість громад і національний склад окремо відповідно до сучасних областей, а сумарні дані двох областей дадуть статистику Волинського воєводства.

На Рівненщині станом на 1-й кв. 1931 р. кількість громад становить 13, членів церкви – 272. За національним складом: поляки – 2, білоруси – 43, німці – 123, українці – 104²⁵⁶. Велика кількість осіб німецької національності пояснюється тим, що з 13 населених пунктів, де знаходилися громади Церкви АСД, п'ять були німецькими колоніями. Значна кількість і білорусів-адвентистів на території Рівненській області пояснюється сусідством із територією Білорусі.

²⁵³ Wasidłów M. Sprawozdanie kwartalne. *Sluga zboru*. 1932. №11/12. S.10;

²⁵⁴ ААН. Zespól 14. Sygn. 376. S. 55; ААН. Zespól 14. Sygn. 1414. S. 79–80; Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 6. Спр. 1660. Арк. 1.

²⁵⁵ ААН. Zespól 14. Sygn. 1414. S. 79–80; Wasidłów M. Sprawozdanie kwartalne. *Sluga zboru*. 1932. № 11/12. S. 10.

²⁵⁶ ААН. Zespól 14. Sygn. 1414. S. 75–76.

На теренах сучасної Волинської області була найбільша чисельність адвентистів у Західній Україні як за кількістю громад, так і за кількістю членів церкви: громад – 48, членів церкви на 1-й кв. 1931 р. – 864 осіб. За національним складом ситуація виглядає так: поляки – 27, білоруси – 62, чехи – 12, росіяни – 8, німці – 131, українці – 636²⁵⁷. Варто зазначити, що адвентистів польського походження на цій території було небагато.

Аналізуючи історію виникнення адвентистських громад на Волині і в Галичині у міжвоєнний період, можна з упевненістю сказати, що 90% із них були засновані у 1920-ті роки, і 90% членів новоутворених громад були українцями. Інші національності були представлені німцями, поляками, чехами, росіянами, білорусами (див. Додаток Г). Такі результати були наслідком міграції і місіонерських контактів, викликаних Першою світовою війною, а також досить лояльним ставленням влади Польщі до розвитку релігійних меншин та ведення ними місіонерської діяльності.

Проаналізуємо також територіальне розташування громад адвентистів у Західній Україні відповідно до чотирьох воєводств Польщі станом на 1932 р. і виявимо їхні спільні та відмінні риси.

Насамперед необхідно зауважити, що локалізація громад Церкви АСД на карті Західної України залежала від успіху місіонерської роботи поширювачів адвентизму на цих територіях, а також від релігійного середовища та відгуку місцевого населення на нові релігійні рухи. Важливим було й те, чи існували в минулому на цій території осередки адвентизму (наприклад, німецькі колонії), чи адвентизм був тут новим і чужим явищем.

На Станіславщині адвентизм не мав історичних коренів і з'явився тут лише на початку 20-х років ХХ ст. і, як стверджують історичні джерела²⁵⁸, не мав широкого розмаху у зв'язку з сильним протистоянням греко-католицької церкви. Шість громад і 105 членів церкви знаходилися у селах Сколівського

²⁵⁷ Ibid. S. 76.

²⁵⁸ AAN. Zespół 14. Sygn. 1414. S. 79–80; Wasidlów M. Sprawozdanie kwartalne. *Sluga zboru*. 1932. № 11/12. S. 10.

повіту (с. Н. Стинава)²⁵⁹, Коломийського повіту (с. В. Кам'янка, Гуцулівка), Станіславського повіту (с. Вовчинець), а також в містах Станіслав, Стрий та Коломия. Особливих закономірностей появи Церкви АСД на цих територіях не виявлено.

Громади на території Львівського воєводства знаходилися у двох сільських населених пунктах Рава-Руського повіту та у Львові. Загальна кількість членів становила понад 50 осіб, і 43 із них проживали у Львові²⁶⁰. Велике місто сприяло появі протестантизму, оскільки воно було багатонаціональним і поліконфесійним.

У Тернопільському воєводстві адвентизм знайшов себе в двох локаціях, які стали потужними центрами його поширення. Ними виявилися Перемишлянський і Скалатський повіти. У Перемишлянському повіті перші сповідники адвентизму з'явилися в 1924 р. у с. Задвір'я²⁶¹, і в результаті їхньої активної місіонерської діяльності адвентизм прийняли у с. Великий Полюхів, Полтві та інших населених пунктах²⁶². У Скалатський повіт, у с. Богданівку, адвентизм приніс у 1917 р. П. Шмігель. Громада швидко зростала і згодом стала однією з найбільших у воєводстві, а також кузницею кадрів та місіонерським центром поширення адвентистського вчення. Громади Церкви АСД у Тернопільському воєводстві переважно знаходилися в сільській місцевості, і в середньому кількість членів церкви сягала до 20 осіб, окрім громади в с. Богданівка, в якій нараховувалося 65 вірян.

Найбільша кількість громад і членів Церкви АСД була у Волинському воєводстві. Статистичні дані за перший квартал 1931 р. свідчать про присутність на цій території 1135 членів церкви та 35 громад²⁶³ (із них 270 членів церкви та 13 громад на теренах сучасної Рівненської обл.).

²⁵⁹ Держархів Івано-Франківської області. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2046. Арк. 207.

²⁶⁰ Wasidłów M. Sprawozdanie kwartalne. *Śługa zboru*. 1932. № 11/12. S. 10; AAN. Zespół 14. Sygn. 376. S. 55; AAN. Zespół 14. Sygn. 1414. S. 79–80.

²⁶¹ AAN. Zespół 14. Sygn. 376. S. 55; AAN. Zespół 14. Sygn. 1414. S. 79–80;

²⁶² Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 6. Спр. 1660. Арк. 1.

²⁶³ AAN. Zespół 14. Sygn. 1414. S. 79.

Найчисельнішою їх присутність виявилася в Луцькому, Горохівському, Володимирському, Ковельському, Дубенському, Рівненському, Здолбунівському та Сарненському повітах. Цікаво зазначити, що адвентистів в Любомльському повіті не було зовсім, а в Кременецькому – незначна кількість.

Для Волинського воєводства характерною особливістю було те, що третина усіх громад зосереджувалася в німецьких колоніях, а найбільше їх число було в Луцькому і Дубенському повітах. Щодо українських громад, то їх найбільша кількість знаходилася в Луцькому і Горохівському повітах, і вони охоплювали до 40 населених пунктів. Адвентизм на Волині – це численні сільські громади, серед яких громади с. Свинюхи Горохівського повіту та с. Пожарки стали лідерами за кількістю членів церкви та центрами духовного впливу на місцеве населення.

Отже, Волинське воєводство стало сприятливим ґрунтом для поширення адвентизму, який зайняв значиму нішу серед традиційних і протестантських конфесій того регіону, чому в певній мірі сприяла присутність тут німецького населення.

Підсумовуючи, зазначимо, що до кінця 20-х років ХХ ст. завершився процес формування церковної організації адвентистів сьомого дня в Польщі. Їм вдалося створити достатньо ефективну і працездатну церковну організацію, яка відповідала місіологічному баченню адвентистської церкви і основним її завданням. Переважна більшість українців у адвентистських громадах також свідчить про формування церкви з явно вираженим українським національним аспектом.

РОЗДІЛ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКВИ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ

3.1. Державно-церковні та міжконфесійні відносини

Церква АСД, як і будь-яка інша суспільна організація, не могла функціонувати ізольовано у політичному та громадському просторі держави. Як уже зазначалося, вона не лише змушена була діяти в межах чинного правового поля, але в не меншій мірі враховувати суспільні настрої, релігійні традиції, настрої і загалом ментальність населення, серед якого проводила свою роботу.

Березнева конституція Польщі від 1921 р. гарантувала кожному громадянину держави свободу совісті, а релігійним конфесіям право на здійснення обрядів на території своєї локалізації. Релігійну ситуацію в Польщі в період між двома світовими війнами дослідники вважають особливо сприятливою для розвитку як ортодоксальних, так і нечисленних сектантських конфесій, на відміну від ситуації, яка була в той час у радянській Україні. Хоча траплялись випадки, коли між лідерами релігійних конфесій і державними представниками виникали конфлікти, проте основна причина їх була пов'язана з особливостями релігійного вчення чи практикою культу, котрі, на думку урядовців, виходили за межі тодішнього духовного чи політичного сприйняття.

Можливо, на догоду державним чиновникам, а можливо, щиро, лідер церкви адвентистів сьомого дня Август Лідтке під час першого з'їзду Східної конференції, який відбувався в новозбудованому молитовному будинку у с. Пожарках 31 травня – 3 червня 1928 р., у присутності усіх делегатів і гостей заявив, що адвентисти у Польщі мають повну релігійну свободу²⁶⁴. Хоча Церква адвентистів сьомого дня не була поставлена в один ряд з іншими ортодоксальними конфесіями і мала статус легальної «толерованої секти»,

²⁶⁴ Leudtke A. Zgromadzenie polskiego Zjednoczenia. *Sluga zboru*. 1928. № 3. S. 27.

проте могла вільно проводити свої релігійні обряди на підставі постанови МРВНО від 16 лютого 1922 р.

У площині політичних стосунків між владою Польщі і Церквою адвентистів сьомого дня не виникало проблем, оскільки адвентистська церква показала себе законслухняною, і її вчення та релігійна практика переважно не суперечили ідеології державної влади. Церква у політичні процеси не втручалася і була мало активною в соціальній сфері. Про одну з найбільших громад адвентистів на Волині у с. Свинюхи заявляє повітовий староста у звіті про кількість релігійних сект у Волинському воєводстві від 28 лютого 1931 р. на запит відділу безпеки Волинського воєводського управління м. Луцька: «...серед адвентистів політичної і суспільної діяльності, одночасно зацікавлення життям самоврядування не виявлено»²⁶⁵. Воєвода м. Львова у звіті на запит МРВНО у Варшаві про діяльність сект від 3 серпня 1931 р. стверджує, що адвентисти сьомого дня походять з малоінтелігентних прошарків і по суті політично не заангажовані²⁶⁶.

Хоча польська влада ставилася до адвентистів терпимо, проте розраховувати на повну її довіру було не варто. Відділ безпеки Волинського воєводського управління 2 грудня 1931 р. доповідав Міністерству внутрішніх справ у Варшаві стосовно адвентистів сьомого дня: «З приводу відсторонення сектантів від участі у політичному і суспільному житті ми маємо брак матеріалу і спостережень, що лише дозволяє надати загальну характеристику сектантів. Однак у деяких східних повітах сектанти із української національності становлять собою ненадійний елемент із політичного погляду, про це свідчать факти співпраці деяких членів секти з українськими підпільними організаціями»²⁶⁷. Чи мала на увазі поліція у своєму донесенні адвентистів чи інших протестантів, важко стверджувати, проте застереження

²⁶⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1859. Арк. 17.

²⁶⁶ Держархів Львівської обл. Ф. 1. Оп. 14. Спр. 2987. Арк. 20, 62.

²⁶⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1859. 17–18.

влади щодо них залишалася завжди, оскільки релігійні переконання робили їх ненадійними для державної безпеки.

Релігійну діяльність Церкви адвентистів сьомого дня в усіх її проявах, а особливо місіонерську роботу, спецслужби могли розглядати як шпигунство на користь сусідніх держав. Підтвердженням цього є лист державної поліції Рівненського постерунку, скерований до Волинського відділу державної поліції від 09.06.1925 р., в якому зазначалося, що колпортерку Хелену Ліпську затримано поліцією з підозрою на шпигунство під час розповсюдження нею релігійних книг, оскільки жінка знаходилася в місцях дислокації військ і цікавилася даними щодо їх кількості²⁶⁸. Цікавість Хелени чисельністю військових можна пояснити її прагненням дізнатися, наскільки великим міг би бути ринок і попит для реалізації книг, а не шпигунською діяльністю, проте таємна поліція мала свою інтерпретацію її діяльності.

Ще одна подібна історія була пов'язана з пастором Яном Куляком, активна місіонерська діяльність якого зацікавила службовців львівської поліції. У результаті проведеного обшуку 22.05.1924 р. у його квартирі було конфісковано 116 релігійних книг, а також підтверджено зв'язок Куляка з німецьким пастором Рудольфом Куніцем. Ситуація набрала критичного стану, в результаті чого Ян Куляк, щоб уникнути арешту, вимушений був залишити свою релігійну діяльність у Львові²⁶⁹. Таке ставлення до адвентистів в особі Куляка можна пояснити тим, що 1924 р. поліція ще не мала повної інформації щодо легального становища адвентистів і, по-друге, будь-яка співпраця з особами німецького походження завжди викликала підозру в польській поліції.

Подібні проблеми виникали у стосунках між польською владою і адвентистськими пасторами із Америки, які були обраними на керівні посади. Наприклад, 1924 р. поліція м. Бидгощ не продовжила Джону Ісааку реєстрацію, яку він мав з 1922 р., і попередила, щоб протягом восьми днів він залишив

²⁶⁸ Держархів Рівненської обл. Ф. 129. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 11–12.

²⁶⁹ Держархів Львівської обл. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 449. Арк. 11–38.

Польщу. Дж. Ісаак звернувся до вищої влади у Варшаві із проханням дати йому можливість залишатися у Польщі. Після довгого листування із Міністерством внутрішніх справ він отримав на це дозвіл²⁷⁰.

Найчастіші проблеми, які виникали в адвентистів у стосунках з представниками державної влади і суспільством, перетиналися в секторі конфліктів, де обряди чи релігійний спосіб життя адвентистів йшли в розріз із законами держави та традиціями суспільства. Наприклад, адвентистське вчення про святість суботнього дня, зокрема, відмова від роботи в суботній день і не відвідування в суботу дітьми школи, буквально тлумачення заповіді «не вбий» та відмова вживати «нечисту» їжу призводили до конфліктних ситуацій із роботодавцями, адміністрацією шкіл та суспільством загалом. Керівництво Церкви адвентистів сьомого дня закликало членів церкви у цей день приходити на богослужіння разом зі своїми дітьми, що зазвичай породжувало проблеми з адміністраціями шкіл чи вищих навчальних закладів, у яких зазвичай у суботу відбувалося навчання.

Для вирішення цих проблем керівництво Церкви АСД пропонувало своїм парафіянам конкретні поради і кроки, дотримуючись яких можна вирішити конфліктні ситуації. На сторінках церковного журналу «Sługa Zboru» друкувався матеріал, у якому було наведено приклади заяв, адресованих різному рівню чиновників, починаючи від шкільного інспектора, куратора шкільного округу і до міністра освіти країни, подавалася юридично правова база цієї проблематики. Наприклад, якщо було непорозуміння на першому рівні, батьки зверталися до шкільного інспектора для вирішення проблеми. Для цього у місцеву школу подавали заяву – прохання про звільнення дитини від навчання в суботу, свідоцтво про народження, де зазначалося, що батьки чи один із них є адвентистами, і офіційний документ, засвідчений у канцелярії

²⁷⁰ AAN. Zespól 14. Sygn. 1401. S. 81–82.

Церкви АСД у Варшаві, (вул. Алея Руж №9) про те, що церква здійснює свою діяльність легально²⁷¹.

Якщо проблема не вирішувалася на цьому рівні, пропонувався наступний крок – звернення до куратора шкільного округу, якому, окрім попередніх документів, надавалася нова заява і копія розпорядження №176 для директорів державних шкіл, приватних гімназій, семінарій, виданого МРВНО 11.06.1926 р. про звільнення дітей юдейської віри та адвентистів від навчання в суботу під відповідальність батьків за успішність дитини²⁷². Зазвичай, на цьому рівні проблема вирішувалась, і досить рідко адвентистам доводилося звертатися до МРВНО з цього приводу. Отже, якщо виникали проблеми в освітянському просторі для дітей і молоді-адвентистів, причиною того, найпевніше, була непоінформованість нижчих ланок працівників освіти Польщі і незнання батьками своїх прав, оскільки закон Польщі дозволяв вільно сповідувати власні релігійні переконання.

Тлумачення адвентистами заповіді «не вбивай» також викликало чимало непорозумінь у стосунках із державою. На відміну від інших протестантських конфесій, про які Волинський відділ безпеки повідомляв, що вони, зокрема християни віри євангельської, чинять опір у війську при користуванні зброєю²⁷³, адвентисти не відмовлялися від служби в армії, але не були і надто активними, про що в поліцейських дописах зазначалося, що їхнє «ставлення до військової служби пасивне». Призовники-адвентисти у війську зіштовхувалися з трьома проблемами: присяга, субота і харчування. Ці три пункти були пов'язані з особливостями їхнього віровчення, і стосувалися практичної сторони їхнього християнського життя і вірності Богу. На шпальтах церковного журналу «*Sluga Zboru*» керівництво адвентистської церкви давало молодим рекрутам-адвентистам поради, яким чином на службі в армії вони могли би залишатися вірними своїм релігійним переконанням.

²⁷¹ Will T. Kwestja szkolna i wojskowość. *Sluga zboru*. 1928. № 4. S. 20.

²⁷² Will T. Kwestja szkolnictwa i wojskowości. *Sluga zboru*. 1929. № 1. S. 23.

²⁷³ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1859. Арк. 17–18.

Насамперед, це стосувалося військової присяги. Більшість адвентистів і інші протестанти відмовлялися від її прийняття, мотивуючи це тим, що її текст схвалює насилля і вбивство людей. Державна влада заздалегідь потурбувалася про вирішення цієї конфліктної ситуації. Усім тим, кого за релігійними переконаннями не влаштовував зміст присяги, пропонувався альтернативний варіант. Офіцер запитував рекрута: «Згідно з наукою Христа, яка наказує, щоб наша мова була: «так-так», «ні-ні» запитую Вас, чи будете Ви, як польські солдати, вірно служити нашій Вітчизні і виконувати накази своїх керівників?»²⁷⁴. Очікувана відповідь була: «так»²⁷⁵. Запропонований текст влаштовував представників релігійних меншин, і в такий спосіб мирно вирішувався релігійно-політичний дискомфорт.

Інше питання, яке виникало в адвентистів на службі в армії, було більш проблемним – це отримання права бути вільним від служби у суботній день. Керівник церкви Теодор Вілль рекомендував їм у п'ятницю після обіду приватно домовлятися з начальником військового підрозділу про надання вихідного дня у суботу. Дуже часто адвентистам йшли назустріч і, дізнавшись про їхні релігійні переконання, пропонували службу у санбаті, на кухні або санітарами при посадових особах. Але це було у кращих випадках. Інколи, як повідомляє Т. Вілль траплялися ситуації, коли адвентистів силою примушували виконувати службу у суботу. Тоді для солдата було розумним не чинити опору, але краще сказати: «Охоче працював би сьогодні в суботу, якби це не перечило моєму сумлінню, тому охоче відпрацюю у неділю»²⁷⁶.

І останньою складністю армійської служби для адвентистів було питання харчування. Як відомо, адвентисти категорично відмовляються від вживання свинини, тому вирішення цього питання носило приватний характер, коли солдат особисто домовлявся з кухарем, щоб той в його порцію каші не додавав свинини.

²⁷⁴ Will T. Kwestja szkolnictwa i wojskowości. *Stuga zboru*. 1929. № 1. S. 23.

²⁷⁵ Там само.

²⁷⁶ AAN. Zespół 14. Sygn. 1437. S. 46–47.

Отже, у багатьох випадках влада не мала готових рецептів розв'язання релігійних проблем для своїх громадян, і часто все вирішувалося ситуативно, на рівні особистого спілкування. Проте влада намагалася йти назустріч своїм громадянам, щоб зайвий раз не створювати напругу в суспільстві з особами, які належали до релігійних меншин. Це було лише за умови, що їхня діяльність не мала політичного забарвлення.

У стосунках із владою у адвентистів інколи виникали проблеми, пов'язані з недотриманням санітарно-пожежних норм приміщень, в яких відбувалися богослужіння. У Волинському воєводстві станом на 1 травня 1931 р. адвентисти мали лише три власних спеціально призначених для служінь молитовних будинки і 17 орендованих чи пристосованих приватних приміщень²⁷⁷. У розмірі 15 тисяч злотих щорічно Польський уніон надавав допомогу громадам на оренду будинків і їх утримування. Така велика кількість приватних будинків давала можливість поліції чи місцевій владі у будь-який час зробити припис щодо невідповідності приміщень до санітарних норм і заборонити богослужіння²⁷⁸.

Розглядаючи проблему міжконфесійних стосунків, слід зауважити, що на території Західної України, окрім ортодоксальних конфесій, діяло багато протестантських церков і сект, спільна присутність яких створювала особливі обставини й умови для співіснування. Протестантські конфесії в Західній Україні були представлені різними організаціями. Відділ безпеки Волинського воєводства 1 травня 1931 р. звітував перед МРВ і ГО про наявність на Волині релігійних течій, зокрема й адвентистів (Див. таблицю 3.1)²⁷⁹.

²⁷⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1859. Арк. 17–18.

²⁷⁸ Czembor W. Budowanie i utrzymywania Domów Modlitwy i Sal Zborowych. *Stuga zboru*. 1938. № 12. S. 5–6.

²⁷⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1861. Арк. 1

Таблиця 3.1

Список протестантських течій на Волині станом на 1.05.1931 р.

№	Назва	Кількість вірян
1	Євангельські християни	8693
2	Євангельські християни-п'ятидесятники	7068
3	Євангельські християни-баптисти	3448
4	Костел Божий	998
5	Вільні євангельські християни	996
6	Адвентисти сьомого дня	653
7	Народний костел	550
8	Східно-польський баптистський союз	517
9	Церква євангельського Христового визнання	257
10	Дослідники Святого Письма	118
11	Стефанівці	94
12	Ногомийці	6

Цей список відображає наявність різноманітних релігійних течій і кількість їхніх вірян.

Міжконфесійні стосунки адвентистів із громадами інших протестантських течій, у яких чисельність, вплив і державне визнання було на рівні з ними, мали пасивний і, зазвичай, мирний характер, адже всі вони солідаризувалися з тієї причини, що в однаковій мірі зазнавали утисків з боку домінуючих церков.

Окрім того, організаційна відокремленість адвентистів від інших протестантів і суттєва відмінність у вченні відсторонювала їх від інших релігійних спільнот. В архівних документах не виявлено інформації щодо

їхньої спільної харитативної чи іншої діяльності. У своєму духовному протистоянні вони вдавалися лише до релігійних диспутів, базованих на аргументації Святого Письма. Такі не оголошені ідеологічно-релігійні війни завжди велися між конфесіями, які виборювали своє право і місце у суспільстві, незважаючи на їхню чисельність та правовий статус у державі.

Дослідник Л. Бородинська підтверджує, що точкою перетину інтересів, як і причиною непорозумінь, різних протестантських віросповідань Польщі була переважно місіонерська діяльність, неминучим наслідком якої ставав відтік вірних від однієї конфесії та залучення їх до іншої²⁸⁰.

Архівні документи вказують на дрібні непорозуміння між протестантськими громадами, якщо це стосувалося переходу вірян із однієї громади в іншу або стосувалося перетину сфер впливу чи євангелізації²⁸¹.

Зокрема, 1933 р. в одному селі на півночі Волині трапився випадок, який дійшов до судового втручання у розв'язанні конфліктної ситуації. Колпортер Петро Поліщук розповсюджував серед християн віри євангельської (п'ятидесятників) адвентистську літературу, що викликало невдоволення керівників церкви. Вони побоювалися за втрату своїх членів церкви у випадку прийняття ними адвентистського вчення. Справа була подана до суду. П. Поліщука звинуватили і засудили до тримісячного ув'язнення. Але завдяки повторному перегляду його справи окружним судом усі обвинувачення з нього були зняті як безпідставні²⁸².

Отже, у стосунках Церкви адвентистів сьомого дня з іншими протестантськими конфесіями були незначні конфлікти, які зазвичай мали характер релігійно-полемічних диспутів. Випадків, де ці стосунки мали ознаки фізичного насилля чи релігійного переслідування, не зафіксовано. Іншого

²⁸⁰ Бородинська Л. І. Становлення та розвиток Євангельських християн у Польщі: дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2009. С. 135.

²⁸¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп 9. Спр. 1859. Арк. 17–18.

²⁸² Poliszczuk P. Doświadczenie wśród czerwonych. *Śługa zboru*. 1933. № 11. S. 10.

характеру набували стосунки адвентистів з представниками традиційних християнських конфесій – православними та католиками.

1932 р. у с. Вілька Садівська Волинського воєводства, де проживали римо-католики, виник конфлікт через місіонерську діяльність Яна Ліпковського, який прибув із Америки, де познайомився з адвентистськими ідеями. У селі створилася група людей, які почали йому симпатизувати. Про це стало відомо адвентистському керівництву, яке відрядило пасторів Антонія Невядомського і Клеменса Піонтека для створення нової адвентистської громади. Коли відбувалися збори в домі Я. Ліпковського, до його помешкання ввійшло більше десяти осіб на чолі із солтисом і вчителем, усі були озброєні кийками та револьверами. Вчинивши погром, вони з погрозами залишили будинок. Це траплялося тричі²⁸³.

Деякі проблеми міжконфесійних відносин не могли вирішити навіть представники влади. Зокрема, 30 вересня 1926 р. у Луцьку на річний звіт зібралися делегати від адвентистських громад Східної конференції в орендованому приміщенні. Із запланованих трьох днів з'їзду їм вдалося провести лише один. Місцевий православний священник створив сильну опозицію, протидіяти якій не змогла навіть поліція. Щоб уникнути насильства, було вирішено розпустити зібрання²⁸⁴. Дослідник протестантизму А. Леда стверджує, що переважно ініціаторами конфліктів були православні або католицькі священники та підбурюваний ними розлючений натовп²⁸⁵.

1931 р. Греко-католицька церква ініціювала спеціальну програму ідеологічної боротьби з протестантизмом, оскільки Український католицький союз²⁸⁶, організований Андреем Шептицьким, намагаючись захистити інтереси офіційного католицизму на території Східної Галичини, спрямовував свої зусилля на обмеження діяльності протестантських громад. Програмним

²⁸³ Piątek K. Grupa, która wyszła z wielkiego ucisku. *Sluga zboru*. 1933. № 6. S. 5.

²⁸⁴ Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na kresach wschodnich w latach 1888–1945. S. 618.

²⁸⁵ Леда А. Я. Протестантські течії в релігійному житті українців Галичини.

²⁸⁶ Там само.

завданням Союзу було «формування католицького світогляду та скріплення засад християнської етики як в приватному, так і в публічному житті»²⁸⁷.

Тому поява місіонерів і їхня діяльність на нових територіях отримувала сильний супротив зі сторони домінантних церков. Пастор-початківець Степан Смик прибув до Чорткова Тернопільського воєводства 20 травня 1931 р. і почав поширювати адвентистську літературу²⁸⁸. З самого початку він потрапив під особливу увагу органів безпеки. За короткий час С. Смик зумів знайти симпатиків адвентизму, і в сім'ї Стринських почав щосуботи проводити богослужіння. Така активна діяльність викликала занепокоєння у ксьондзів костелу домініканців. Вони вплинули на владу, і 8 серпня С. Смика взяли під слідство в прокуратурі районного суду за фактом злочину «образа католицької релігії». Наступного дня його відпустили, проте 2 вересня 1931 р. затримали повторно.

Також часто траплялися випадки конфліктів із приводу поховання померлих сектантів. Малочислені секти не мали можливості утримувати свої власні кладовища, що примушувало їх користуватися загальними цвинтарями. Наприклад, станом на 1 травня 1931 р. у Волинській губернії адвентисти мали лише одне власне кладовище і 13 спільних із Православною церквою. Важливо зазначити, що у конфліктних ситуаціях державна влада, керуючись законом від 1 лютого 1926 р. про надання цвинтарів у користування усім громадянам незалежно від їхнього віровизнання, завжди займала сторону протестантів і своїм втручанням примушувала ортодоксальні церкви не перешкоджати їхньому похованню.

Іноді представник поліції був вимушений бути присутнім на похороні для забезпечення спокою і порядку²⁸⁹. Питання, пов'язанні з проведенням похоронів, для адвентистів були наскільки актуальними і проблематичними, що на сторінках журналу «Sługa Zbogu» публікували поради, як на похоронах

²⁸⁷ Олійник П. Сектанство. С. 104.

²⁸⁸ Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп 1. Спр. 1684. Арк. 58.

²⁸⁹ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego... S. 200.

уникати негарздів і не викликати громадського неспокою. Зазвичай, для сектантів відводили найгірші місця на кладовищі або ті місця, які передбачались для поховання самогубців чи бездомних. Казусні ситуації з похованням померлих переважно траплялися по селах, де люди були мало обізнані із законами і відзначалися більшим релігійним фанатизмом.

Проте в тих місцях, де адвентисти в результаті своєї діяльності здобули прихильність ортодоксальних церков, як, наприклад, у с. Богданівка Тернопільського воєводства, сусіди греко-католики 1935 р. не тільки не заперечували поховання на спільному кладовищі, але самі були присутні на обряді похорону і уважно слухали промову пастора, який проводив похоронну церемонію ²⁹⁰. Отже, спосіб вирішення питань поховання парафіян ортодоксальних церков і протестантів на спільному кладовищі був певним показником толерантності у ставленні суспільства до релігійних меншин та рівня авторитетності протестантів у своїй місцевості.

І хоча державна влада захищала інтереси кожної конфесії і гарантувала свободу совісті кожній особі, проте вона не завжди могла відповідати за мирне розв'язання міжконфесійного протистояння. Дуже часто тут вступав у силу не аргумент, побудований на логічному богословському дослідженні, а аргумент сили і фанатизму, коли місцеві духовні пастирі застосовували власні методи боротьби з «протестантською єрессю». Священники на тих територіях, які вони вважали канонічними щодо своєї парафії, підбурювали парафіян, особливо молодих, перешкоджати євангелізаційним заходам інших конфесій.

У підсумку можна стверджувати, що правове становище громад Церкви АСД у Польщі визначалося Конституцією 1921 р. та гарантувало повну релігійну свободу усім протестантським деномінаціям. Випадки непорозуміння між державними представниками і Церквою АСД здебільшого торкалися трьох питань: дотримання суботи, харчування і військової присяги, яка передбачала

²⁹⁰ Maszczak A. Nekrologi. *Sluga zboru*. 1935. № 10. S. 15.

використання зброї. Проте у більшості випадків ці питання вирішувалися на місцевому рівні.

У сфері міжконфесійних стосунків між Церквою АСД та іншими протестантськими осередками відносини переважно були толерантними.

Міжконфесійні відносини з традиційними церквами були більш напруженими. Оскільки протестантські громади поповнювалися в основному за рахунок відтоку віруючих із православ'я і греко-католиків, ці церкви найактивніше вели боротьбу з місіонерською діяльністю протестантів²⁹¹. Інколи виникали непорозуміння між традиційними церквами та Церквою АСД під час обряду поховання померлих на місцевих кладовищах. Проте за втручання представників влади ці конфлікти вирішувалися мирно.

3.2. Кадровий склад адвентистської церкви

В усі періоди свого існування адвентистська церква приділяла велику увагу кадровій політиці, оскільки успіх релігійної організації завжди був пропорційним до рівня підготовки і професіоналізму її кадрів.

Як було зазначено вище, організаційна структура Церкви АСД характеризувалася представницьким, демократичним та багаторівневим врядуванням і за вертикаллю була чітко підпорядкованою і централізованою. Відкритість і прозорість системи вимагала від її служителів відповідно високого професійного рівня діяльності як адміністраторів, місіонерів і душеопікунів²⁹².

Насамперед варто сказати про градацію повноважень і відповідальності серед служителів у церковному житті. Усі вони поділялися на тих, хто офіційно працював у організації і знаходився на повному утриманні церкви і на

²⁹¹ Пилипів І. В. Греко-католицька Церква в суспільно-політичному житті Другої Речі Посполитої (1918-1939 рр.): дис. д-ра іст. наук: 07.00.11 / Ін-т історії України НАН України. Івано-Франківськ, 2011. С. 378.

²⁹² Wiesiołow A. Właściwa droga do ratowania dusz. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1937. № 11. S. 1.

служителів, котрі здійснювали служіння на добровільних засадах і виконували духовну працю лише у вільний від роботи час, не отримуючи від організації жодної фінансової підтримки. До першого типу служителів належали пастори, а до другого – пресвітери, диякони, вчителі суботньої школи та інші²⁹³.

Розглянемо питання статусу і підпорядкування служителів. За такого управління релігійна громада самостійно могла обирати лише своїх місцевих служителів, які на добровільних засадах виконували різноманітні церковні функції. Офіційний служитель культу – пастор – обирався і призначався виключно представниками вищої ланки, а саме керівниками конференції. Пастор, як представник конференції, був підлеглою одиницею конференції, і кожного місяця надавав регулярні звіти про свою діяльність²⁹⁴. Таке підпорядкування давало можливість координувати роботу пасторів, планувати їхнє служіння на нових місіонерських полях відповідно до їхніх можливостей та досвіду. Ця система управління дозволяла запроваджувати єдину програму пасторської освіти, а також і їх переатестацію.

Усі пастори адвентистської організації згідно стажу та досвіду поділялися на три групи: пастори-початківці, помічники пастора і рукопокладені пастори²⁹⁵.

Найвищий духовний сан займав рукопокладений пастор, який мав право здійснювати всі релігійні обряди та міг бути обраним на будь-яку посаду у церковній структурі. Помічник пастора (не рукопокладений) міг здійснювати усі обряди церкви, окрім вінчання та посвячення інших пасторів. В обов'язки пастора-початківця входила душпастирська і активна місіонерська робота.

В офісі конференції працювали також технічні працівники, які займалися фінансовими церковними питаннями, проте не мали духовного сану²⁹⁶.

²⁹³ Історія релігії в Україні... Т. 6. Пізній протестантизм в Україні. С. 266.

²⁹⁴ Зайцев Е. Без прошлого нет будущего. С. 111.

²⁹⁵ Eastcott E. Statistical Report of the Northern European Division. Northern European Division of the General Conference of S.D.A. *The Advent Survey*. 1929. December. P. 5

²⁹⁶ Niewiadomski A. Sprawozdanie z dorocznego zgromadzenia wschodnio-Polskiego Zjednoczenia. *Sługa zboru*. 1930. № 4. S. 3–4.

Кадровий склад адвентистської церкви на початку становлення загальнопольської організації 1921 р. не нараховував великої кількості підлеглих, оскільки складався лише із залишків «старої гвардії», а саме пасторів, які ще до Першої світової війни працювали в церковній структурі

До такої групи пасторів належали: Теодор Вілль, Август Лідтке, Адольф Шільберг, І. Н. Заставний, Карол Сакніт, Фердинанд Дзік, Кристьян Бартель, Михайло Довгун та інші²⁹⁷.

Проте, починаючи з часу створення ПУ, ситуація стрімко змінилася. Приєднання адвентистських громад Волинського воєводства та громад Галичини до ПУ, а також утворення нових церков викликали ріст кількості членів церкви і, відповідно, потребу у збільшенні кадрових служителів.

Усіх, хто колись був причетним до церковної служби і тепер мав можливість виконувати пасторські функції, запрошували до праці. Зокрема, такою молодою особою став Андрій Мащак, який отримав вищу освіту і демонстрував глибокі знання Святого Письма²⁹⁸.

Варто зазначити, що серед перших керівників церкви в Польщі були громадяни Америки (Матхе, Освальд, Ісаак, Руди, Лей, Лендін). Церква переживала своє становлення і потребувала порад і підтримки, тому закономірним явищем була їхня присутність, особливо, враховуючи те, що адвентизм у Польщі не був самостійною національною церквою, а входив у склад Генеральної конференції, штаб-квартира якої знаходилася у Вашингтоні.

Нижче подаємо дані (Таблиці 3.2–3.4) про стан кадрового забезпечення у Польському уніоні та в Східній конференції й Південній конференції.

²⁹⁷ Will T. Rzut oka wstecz na działalność warszawskiego Pola misyjnego. S. 28.

²⁹⁸ Turek P. Historia Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce. 135 s.

Таблиця 3.2

Кількість адвентистських служителів на території Польщі

Категорії служителів	30.12.1929	30.12.1933	29.06.1939
Рукопокладені пастори	14	15	21
Помічники пастора	7	10	13
Пастори-початківці	29	16	29
Разом перші три групи	50	41	63
Технічні працівники офісу	7	10	3
Колпортери	55	51	36
Кількість громад Церкви АСД	108	146	161
Кількість членів Церкви АСД	2458	3197	4427

З наведених даних у таблиці 3.2²⁹⁹ можна прослідкувати, що, починаючи з кінця 1920-х років, коли церковна організація набула стабільності і почала друкувати свої періодичні видання, почалося зростання кількості громад та служителів. Насамперед відбувалося збільшення кількості пасторського складу пропорційно до збільшення кількості членів церкви, що демонструвало турботу керівництва адвентистської церкви про підготовку служителів і залучення їх до релігійної діяльності.

З наведених даних можна встановити середню кількість членів церкви, яка припадала на одного служителя. Це число становить 66 осіб. Таке співвідношення не є критичним, хоча знаходиться на межі допустимого (рентабельного), оскільки адвентистські громади, особливо у сільській місцевості, були малочисельним (не більше 20 осіб) і вимагали особливої уваги зі сторони служителів, на долю яких припадало шість або сім громад. Проблема

²⁹⁹ Eastcott E. Statistical Report of the Northern European Division. Northern European Division of the General Conference of S.D.A. *The Advent Survey*. 1929. December. P. 5.

браку культових служителів супроводжувала Церкву адвентистів сьомого дня упродовж усього міжвоєнного періоду.

Кадрове забезпечення у Східній конференції подаємо нижче в Таблиці 3.3:

Таблиця 3.3

Кількість пасторів АСД Східної конференції 1927 –1939 рр.

Роки	Руко- покладені пастори (к-сть)	Помічники пасторів (к-сть)	Пастори- початківці (к-сть)	Загальна кількість	К-сть громад	К-сть членів
928	4	2		6	33	595
929					37	666
930	4	2	4	10	34	703
931	3	1	4	8	40	855
932	5	0	6	11	41	904
933	5	0	6	11	55	1121
934	немає даних	немає даних	немає даних	немає даних	45	1003
935	3	3	2	8	50	1120
936	4	2	3	9	51	1149
937	5	1	4	10	51	1174
938	4	2	3	9	53	1250
939				1	4	343

Середня кількість пасторів у СК становила дев'ять осіб, і на кожного пастора припадало п'ять громад, які в середньому обслуговували 120 членів церкви.

У Таблиці 3.4 подаємо кадрове забезпечення Південній конференції:

Таблиця 3.4

Кількість пасторів АСД Південної конференції 1934–1939 рр.

Роки	Руко- покладені пастори (к-сть)	Помічники пасторів (к-сть)	Пастори- початківці (к-сть)	Загальна (к-сть)	К-сть громад	К-сть членів
1935	4	1	2	7	21	321
1936	3	2	2	7	20	338
1937	2	3	1	6	24	335
1938	4	2	4	10	21	377
1939	4	2	4	10	20	395

У середньому працювали шість пасторів, кожен з яких обслуговував 4 громади і 59 членів церкви. Кадрова ситуація у ПК була кращою з огляду на співвідношення одного пастора до членів церкви. Отже, пасторам у СК доводилося витратити вдвічі більше часу на відвідини своїх парафіян, ніж пасторам ПК.

Аналізуючи дані таблиці (див. Додаток Й), доходимо висновку, що за період 1927–1939 рр. у СК загалом працював 31 пастор, із них 13 початківців, шестеро помічників пастора і 12 рукопокладених служителів, а в ПК за період 1934–1939 рр. у загальній сукупності пасторське служіння здійснювало 13 осіб. Враховуючи те, що ці дані у ПК наводяться за п'ять років, а в СК за десять, можна вважати, що плинність кадрів в обох конференціях була однаковою.

Кількість штатних пасторів у СК і ПК не була постійною (див. Додаток К, рис. К.1). У СК їх найбільше число становило 11 осіб у 1934 р. і 1938 р., а найменше – 1931 р. – 8 осіб, а в ПК 1937 р. було найменше – 6 пасторів, а 1938 р. найбільше – 10. Ці незначні перепади в загальній кількості пасторів пояснюються кадровою нестабільністю, викликаною насамперед людським фактором. Це могли бути звільнення, викликані незадовільним станом здоров'я, втрата права на духовну роботу через невідповідну моральну поведінку та

інше. З іншого боку, сама організація планувала прийом нових людей на офіційну роботу, з огляду на її фінансові спроможності, а також наявності кадрів належного професійного рівня.

Щодо звільнення пасторів зі СК і ПК зафіксовано два випадки. Один із них пов'язаний з Фердинандом Адамом, пастором громади в Костополі, який за сімейними обставинами і за власним бажанням 1937 р. звільнився з роботи³⁰⁰. Інший пастор – Михайло Довгун – був звільнений із роботи за ініціативою організації з приводу порушення ним моральних принципів у стосунках із протилежною статтю³⁰¹.

Кар'єрне духовне зростання служителів-адвентистів було повільним і довгоочікуваним. Пастору-початківцю потрібно було успішно працювати 8–10 років, щоб досягнути рукопокладення і стати повноправним пастором. Першою сходинкою на шляху духовної кар'єри було колпортерство³⁰². Цей вид діяльності було неможливо оминути, оскільки йому надавалося першочергове значення як основи та гарантії для подальшого служіння людини. Колпортерство навчало першим навичкам роботи з людьми, загартовувало для подальшого пасторського служіння та тестувало на придатність. Варто зазначити, що воно супроводжувало усі категорії культових служителів, в обов'язки яких входило постійне розповсюдження релігійної літератури. Частина зарплати пасторам видавалась книгами і брошурами, від продажу яких вони повертали свої зароблені кошти.

Керівництво церкви приділяло особливу увагу молодим людям у тому, щоб залучити їх до колпортерства, адже це був перший і єдиний метод

³⁰⁰ Czembor W. Zmiana adresu. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1937. № 1. S. 67.

³⁰¹ Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na kresach wschodnich w latach 1888–1945. S. 475.

³⁰² Слово «колпортер» походить від двох французьких слів: «кол» – шия і «портер» – нести. Спочатку цей термін використовувався у французькій торгівельній сфері в кінці XVIII ст. і асоціювався з торговцями дрібних речей, але з часу появи першодруків почав позначати особу, яка продає друковану літературу, заносючи її додому покупцям. *Słownik polsko-rosyjski // Словари и энциклопедии на Академикe*. Дата: 2013 р. URL: http://polish_russian.academic.ru/10845/kolporter.

початкового відбору молоді для подальшого пасторського служіння³⁰³. Колпортер, який пройшов етапи від пробного до постійного книгоноші, демонстрував свою придатність і стійкість у місіонерській справі та міг очікувати, що йому довірять більш відповідальну посаду.

Наступним кроком для отримання статусу місійного працівника було здобуття теологічної освіти. З 1926 р. керівництво Польського уніону АСД на початку організувало піврічні курси, а згодом чотирирічна теологічна програма була базовою основою для підготовки молодих служителів. Цією школою стало новопродбане приміщення неподалік міста Бельсько-Бяла, яке отримало назву «Ognisko Adwent»³⁰⁴. Навчання в теологічній школі було платним, і кожен студент міг оплачувати своє навчання коштами, отриманими від продажу літератури. Загалом шлях до духовної посади в Церкві АСД був непростим, і лише ті, хто прагнули цього і докладали максимум зусиль, змогли долати етапи кар'єри.

Аналізуючи персональні дані пасторів церкви, можна простежити динаміку їхнього кар'єрного зростання (див. Додатки Й; К, рис. К.1). Наприклад, у СК помічник пастора А. Невядомський 1932 р. був рукопокладений у сан пастора, Е. Крігер став пастором-початківцем 1935 р., а Є. Ліпського було переведено у статус помічника пастора 1937р. .

У ПК зміни у статусі торкнулися шести пасторів. Зокрема, чотирьом постійним колпортерам (С. Рольські, М. Кот, М. Вовк, В. Смик) було надано право ступити на першу сходинку пасторського служіння – пасторів-початківців. У цій же конференції 1938 р. О. Недоба отримав рукопокладення в сан пастора, а С. Смика із початківця переведено на наступний рівень – помічник пастора. Рукопокладення в сан пастора відбувалися на з'їздах конференції у присутності великої кількості служителів, що надихало і

³⁰³ Niedoba E. Na dzień kolportażu. *Sluga zboru*. 1934. № 11. S. 12–13.

³⁰⁴ Rudy H. Ognisko młodzieży «Adwent». *Sluga zboru*. 1928. № 1. S. 9–10.

покладало ще більшу відповідальність на людину, яку посвячують на служіння³⁰⁵.

Керівництво заохочувало своїх працівників до посвячення у вищий сан проповідника, наголошуючи, що це піднімає їх на великий духовний рівень переваг та відповідальності. Зокрема, про рукопокладення Е. Колеси, яке відбувалося 1933 р. на з'їзді ПК, згадується так: «Немає нічого більш піднесеного, ніж статус проповідника, немає більшого привілею, як бути покликаним слугою Божим. Намагайтеся бути гідними цього статусу, оскільки це відповідальність не тільки перед людьми, але й перед Богом»³⁰⁶.

Ще однією складною проблемою на шляху росту для молодих служителів-адвентистів було питання призову на строкову військову службу. Враховуючи те, що адвентисти у Польщі не мали офіційної реєстрації, а лише статус толерованої секти, молоді особи призовного віку зустрічалися з непорозумінням із боку військового комісаріату. І жодному з них не вдавалося уникнути військової служби. В архівах ААН є справа про 18-річного Вільмара Вілля, який намагався звільнитися від служби, мотивуючи тим, що він є служителем адвентистської громади у м. Лодзь, проте усі його намагання та звернення членів церкви до різних установ не мали успіху³⁰⁷. Щомісячник «Wiadomości» повідомляв про те, що знову у СК на духовну роботу після військової служби прийнято Б. Веселова і Я. Бороди³⁰⁸. Отже, служителі Церкви АСД не мали права на звільнення від військової служби і вимушені були, не дивлячись на своє душпастирське покликання, йти на військову службу.

Прагненням кожного адвентистського пастора було отримання юридичного захисту, дозволу від державної влади на офіційну релігійну

³⁰⁵ Babienko T. Aż dotąd pomagał nam Pan. *Sluga zboru*. 1934. № 4. S. 4.

³⁰⁶ Babienko T. Odezwa do wszystkich Pracowników. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1933. № 2. S. 1.

³⁰⁷ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego w Polsce Międzywojennej 1918–1939. S 203.

³⁰⁸ Babienko T. Osobiste. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1937. № 9/10. S. 2.

діяльність. Керівництво Церкви після кількох спроб добилося того, що реєстрацію могли отримати лише пастори, які проводять релігійну діяльність на території Центрального і Східних воєводств (колишня територія Росії), де раніше діяв Найвищий Іменний указ від 17 жовтня 1906 р.

Таку реєстрацію 1922 р. отримав Михайло Довгун для діяльності у СК та Фердинанд Дзік у Лодзі. А пастор Петро Поліщук отримав відмову в реєстрації своєї релігійної діяльності у Новоградському воєводстві лише через те, що на цій території немає офіційно зареєстрованої адвентистської релігійної громади, хоча фактично там були групи адвентистів³⁰⁹. Ще однією особливістю реєстрації було те, що пастор міг отримати дозвіл на діяльність, проте лише в одній релігійній громаді, а не в цілому районі чи воєводстві. На інших територіях пастори взагалі не були зареєстрованими, і це створювало для них різні проблеми.

Офіційні служителі Церкви АСД у міжвоєнний період знаходилися на повному фінансовому забезпеченні. Оплата їхньої праці відбувалася згідно штатного розкладу, в якому визначався відсоток оплати залежності від стажу роботи. Зарплата пастора нараховувалася в бухгалтерії конференції, куди від громад регулярно надходили щомісячні десятини і добровільні пожертви членів церкви. Отже, церковна організація могла здійснювати місіонерську працю і фінансово забезпечувати своїх служителів³¹⁰. Розмір оплати праці був приблизно таким: зарплата місіонера Ольги Вейхраух становила в 1920–1921 рр. 300 злотих. З її слів, це була «скромна зарплата: одна десята від зарплати урядового чиновника». Фінансував О. Вейхраух керівник церкви на цій території Т. Віль³¹¹.

³⁰⁹ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego... S. 206, 209.

³¹⁰ Babienko B. Ogłoszenie. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1934. № 4. S. 17.

³¹¹ Weihrauch O. Z historii ruchu ADS w Polsce. *Sługa zboru*. 1961. № 4. S. 13–14.

Місячна оплата праці рукопокладеного пастора Яна Куляка 1939 р. становила 300 злотих. На 1939 р. його служительський стаж становив 17 років³¹². Організація також оплачувала 90% податків від зарплати пастора³¹³.

Штатні служителі та їхні сім'ї зобов'язані були кожні три-чотири роки змінювати своє місце проживання у зв'язку з переїздом на нове місце служіння, що спричиняло певні незручності для сім'ї і дітей. У зв'язку з цим керівництво Церкви намагалось морально і фінансово підтримувати своїх працівників через соціальну допомогу у вигляді медичного страхування. Відповідно до рішення ради ПУ від 1 січня 1934 р., пастор, який витратив на лікування більше 50 злотих, отримував компенсацію, а у випадку тривалої хвороби і непрацездатності – піврічну пенсію³¹⁴. Така практика мала позитивне значення для встановлення довірливих стосунків керівництва з пасторським складом, а також піднімала ефективність праці останніх.

Для служителів був запроваджений спеціальний тиждень жертвності чи самозречення, який практикувався один раз на рік. 1933 р. він припав на серпень, і суть його полягала у тому, щоб «заново перепосвятити себе на служіння Богу, перебуваючи в молитві цілий тиждень»³¹⁵. Від працівника очікувалася активна місіонерська праця, роздуми над проблемами розбудови Божого Царства і пожертва свого тижневого заробітку на потреби Церкви.

За національною належністю кадровий склад Церкви адвентистів сьомого дня був різноманітним, як і саме населення Польщі, і змінювався залежно від тенденцій подальшого розвитку церковної організації. Із самого початку керівниками Церкви в Польщі були пастори німецької національності, адже

³¹² Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na kresach wschodnich w latach 1888–1945. S. 508.

³¹³ Czembor W. Podatki od uposażeń. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1934. № 1. S. 20.

³¹⁴ Czembor W. Zapomogi dla pracowników. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1934. № 1. S. 21.

³¹⁵ Babienko T. Tydzień ofiarności. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1933. № 3. S. 5.

саме вони прийшли із Заходу і стали піонерами і місіонерами адвентизму на цій території. Серед них Фраучігер, Куніц, Прілвіц, Вілль, Ензелейт, Муц та інші³¹⁶.

У міжвоєнний період адвентистська церква стрімко розвивалася, і до її складу приєднувалися представники різних національностей і вихідці з інших деномінацій. Наприклад, на з'їздах СК, що відбувалися на Волині у селі Пожарки, збиралося до 300 осіб, серед яких були німці, українці, поляки, росіяни, чехи. Проводилися спільні богослужіння, при чому кожен представник від нації співав релігійні пісні своєю рідною мовою. Проповідників перекладали польською чи німецькою мовами³¹⁷.

Багатонаціональність адвентистської церкви породила і різноманітний національно-пасторський склад. Наприклад, керівниками ПУ у 1921–1939 рр. були такі особи: Л. Матхе, Дж. Ісаак, Л. Ф. Освальд, Теофіл Бабієнко, Вільям Чембор. Перші чотири були громадянами США, зокрема і Т. Бабієнко, за національністю – українець. В. Чембор був уродженцем і громадянином Польщі, за національністю – німець. Між іншим, він став одним із перших, хто обійняв посаду керівника Польського уніону із числа місцевих польських служителів. До нього керівниками ПУ були громадяни США.

На підставі аналізу біографічних даних проведемо просопографічний зріз основних віх життя і діяльності керівників СК і ПК і виявимо характерні їх особливості (таблиця у Додатку К, рис. К.2).

Керівниками СК за період 1927–1939 рр. були: Август Лідтке (1877 р. н.), Кристьян Бартель (1877 р. н.), Ян Куляк (1899 р. н.), Йозеф Зелінський (1901 р. н.), а в ПК за період 1934–1939 рр.: Павло Енглерт (1889 р. н.) і Карл Шафер (1899 р. н.). Вік кожного з них на момент очолювання конференції складав: Августа Лідтке – 50 років, Кристьяна Бартеля – 54, Яна Куляка – 34, Йозефа Зелінського – 36 років; а в ПК: Павла Енглєрта – 45, Карла Шафера – 36 років.

³¹⁶ Turek P. Historia Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce. S. 103–104.

³¹⁷ Will T. Rzut oka wstecz na działalność warszawskiego Pola misyjnego. S. 28.

Духовний стаж роботи в організації, враховуючи і роки колпортерства, був таким: Августа Лідтке – 25 років, Кристяна Бартеля – 13, Яна Куляка – 11, Йозефа Зелінського – 11, а в ПК: Павла Енглера – 22, Карла Шафера – 13 років.

Беручи до уваги ці дані (таблиця у Додатку К, рис. К.2), можна зробити висновок про те, що на початку становлення організаційної структури СК і ПК на керівні посади обирали осіб, за віком старших 40 років, і ті, хто мав досвід роботи не менше 10 років.

Щодо національної належності, керівниками були особи німецької і польської національності, які спочатку сповідували католицизм чи лютеранство. Місце народження керівників, окрім К. Бартеля, – Польща.

Відповідно до наявної інформації, керівники отримували початкову і середню освіту, окрім того здобували освіту в церковних закладах або прослуховували певний курс пасторської підготовки. Усі вони досконало володіли польською та німецькою мовами, а Я. Куляк і К. Бартель розуміли й українську.

Кожен служитель культу був зобов'язаний підвищувати свій професійно-духовний рівень. Оскільки великі території місіонерських полів та віддаленість від духовного центру не давали можливості служителям регулярно збиратися разом для спільних нарад, то з травня 1933 р. спеціально для них почав виходити щомісячник «Wiadomości». Мета журналу була відображена у вступі, написаному президентом ПУ Теофілом Бабієнком: «...Цим журналом ми будемо служити вам різними цікавими новинами і відомостями з унії і конференцій, звітами, добрими свідченнями. Також тут будуть міститися діалоги та різноманітні питання і відповіді на них, повчальні статті з місіонерської праці пасторів і громад»³¹⁸.

³¹⁸ Babienko T. Kochani Współpracownicy Babienco T. Kochani Współpracownicy. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1933. № 1. S. 1.

Відповідальність за збір інформації і друк місячника було покладено на секретаря ПУ – В. Чембора. Щомісячник «Wiadomości» насправді став для пасторів корисним матеріалом, оскільки містив багато цікавих теологічних міркувань, відкривав нові ідеї у місіонерській діяльності, нагадував про календарні церковні події та слугував джерелом інформації про місця проживання пасторів і місіонерів.

Наступним заходом для духовного росту пасторів став план читання літератури, до якого зобов'язувало керівництво церкви. Кожен пастор зобов'язувався прочитати впродовж року дві книги: одну – богословського характеру, а другу – історичного. Наприклад, 1933 р. вони повинні були прочитати усі 39 книг Старого Заповіту і книгу з історії інквізиції. План читання книг Старого Заповіту подавався у спеціальному хронологічному порядку.

Курс читання був розрахований на один рік, у кінці якого кожен служитель звітував про прочитане. Виходячи з інформації часопису «Wiadomości» за 1935 р.³¹⁹, не всі кадрові служителі виконали поставлені завдання за вказаний рік. З 58 кадрових працівників таких виявилася лише 31 особа. Причому із тих, хто взяв участь у читанні, лише 13 служителів виконали програму на 100 відсотків. Напевно, беручи до уваги цю ситуацію, редактор часопису з виховною метою не соромився детально надати інформацію, скільки служителів, якого рангу і в яких конференціях не виконали завдання. Цей прецедент показує, що керівництво приділяло увагу духовному та інтелектуальному зростанню власних кадрів.

Окрім самоосвіти, кожен пастор двічі на рік брав участь у конференціях, організованих для служителів. На такі зустрічі запрошували досвідчених лекторів, в основному керівників рівня уніону, дивізіону, а інколи і Генеральної

³¹⁹ Czembor W. Kurs czytania. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1936. № 1/2. S. 49.

конференції, які висвітлювали поточні питання розвитку Церкви, а також і богословські проблемні дослідження³²⁰.

Отже, кадрова політика Церкви АСД в міжвоєнний період на території Польща з одного боку була складним завданням для організації, оскільки Церква знаходилася у статусі толерованої секти, проте Церква зуміла мобілізувати кадрові та духовні сили, щоб виконати свої програмні проекти, сформульовані на з'їздах конференцій.

Незважаючи на те, що загальна кількість пасторів в СК і ПК протягом року не досягала понад 25 осіб, керівництво Церкви через вплив пасторів змогло мобілізувати працю рядових членів церкви, колпортерів і поширити свою присутність на нових місіонерських полях. Особливу роль у формуванні кадрової стратегії відіграла «стара гвардія» загартованих пасторів, які навчили і передали свій досвід молодим служителям.

Керівництво Церкви надавало належну увагу своїми кадрам, насамперед забезпечувало їх зарплатою і допомогою на лікування членів їх сімей. З іншого боку, працівники отримували постійну духовну підтримку через організовані для них пасторські семінари і друковані періодичні матеріали.

На етапі становлення адвентистської організації пасторами громад Волині і Галичини були переважно особи німецької та польської національності, оскільки українські і білоруські служителі на той час проходили стажування і були служителями-початківцями. Серед них: Микола Вовк, Андрій Мащак, Кирило Мокієвець, Василь Макарчук, Степан Смик та інші. Попри велике національне розмаїття керівників, служителів і рядових членів тодішній адвентизм об'єднав на території Польщі (1919–1939 рр.) у своїх рядах однодумців різних національностей і довів, що співіснування людей з різними традиціями і політичними поглядами є реальною можливістю, яка здатна призвести до розквіту організації.

³²⁰ Babienko T. Zebranie Pracowników. *Sługa zboru*. 1935. № 1. S. 7.

3.3. Церковний розкол в адвентизмі

За своїми наслідками церковний розкол у традиційному адвентизмі, викликаний рухом кубівців на початку 1930-х років, справив значний вплив на розвиток адвентизму в Західній Україні. З огляду на це детальніше зупинимося на історії формування, розвитку, доктринальних особливостях та діяльності його провідників. Головним діячем кубівського руху слід вважати Альфреда Кубу, ім'я якого покладено в основу назви релігійного товариства.

З біографічних даних відомо, що Альфред Куба народився в місті Жирардов (територія сучасної Польщі) 16 червня 1883 р. Коли Кубі виповнилося 19 років, він прийняв хрещення в Церкві адвентистів сьомого дня. Відомо, що Альфред здобув медичну освіту в одному із медичних закладів Польщі, після чого оселився в місті Бидгощі, де завдяки своїй активній релігійній діяльності був рукопокладений в сан пресвітера Церкви АСД³²¹. Через декілька років керівництво Церкви звернуло увагу на активного молодого пресвітера, котрий, маючи медичну освіту та лідерські здібності, невдовзі був обраний до виконавчої ради ПУ Церкви АСД як секретар Польської церковної ради³²².

Альфред Куба був талановитим письменником, котрий написав багато статей для часопису «*Sługa zboru*»³²³, також його перу належить медична книга під назвою «Дуже розповсюджені хвороби»³²⁴.

Вперше непорозуміння між Альфредом Кубою і керівництвом Церкви АСД виникло 1932 р. під час IV з'їзду ПУ. Саме під час цього з'їзду і з'явився так званий «рух кубівців», лідерами якого стали Альфред Куба і його рідний брат Павло. Під час з'їзду вони запропонували впровадити нові

³²¹ Tokarczyk A. *Adwentyzm*. S. 100.

³²² Luedtke A. *Sprawozdanie z trzeciego Zgromadzenia Związku Polskiego w Bielsku od 4–8 1928 roku*. S. 25–26.

³²³ Kuba A. *W sprawie osobnych dla każdego (indywidualnych) kieliszków przy Wieczery Pańskiej*. *Sługa zboru*. 1932. № 5. S. 15–16.

³²⁴ Turek P. *Historia Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce*. S. 100.

адміністративно-господарчі реформи, в результаті яких молитовні будинки Церкви АСД мали б належати приватним особам, а не церковній організації³²⁵.

Відповідно до робочого курсу Церкви АСД щодо церковного майна, молитовні будинки надавали громаді у безкоштовне користування, водночас право власності залишалося за організацією. Такий принцип був запропонований Генеральною конференцією на початку ХХ ст. з превентивною метою, щоб церковна власність не потрапила до рук приватної особи у випадку припинення діяльності громади.

Всупереч загальноприйнятим на всесвітніх з'їздах Церкви АСД принципам централізації і підзвітності обраному керівництву, А. Куба наполягав на духовній і фінансовій автономії кожної громади з умовою, що 10% пожертвувань членів церкви громада віддаватиме до бюджету ПУ, а решту залишатиме для своїх потреб. Після довгої дискусії між керівництвом Церкви АСД і Кубою з його прихильниками, Церква вирішила не підтримати реформи кубівців. Внаслідок цього відбувся церковний розкол. На бік Куби перейшли члени громади АСД міста Бидгощ і, всупереч рішенням ради залишити приміщення церкви, вони продовжували проводити в ньому богослужіння, одночасно претендуючи на отримання права власності на її будівлю.

Керівництво ПУ впродовж декількох років продовжувало судові дебати, які закінчилися перемогою на його користь. Пізніше у власному журналі «Zwiastun Adwentowy» за 1934 р. Куба написав, що у Церкві АСД присутня диктатура, яка проявляється в забороні проповідувати у громаді тим особам, які не мають посвідчення служителя³²⁶. Але з історичних джерел відомо, що руйнування стосунків із адвентистським керівництвом у А. Куби відбулися значно раніше, про це свідчить лист Познанського воєводи до МРВНО, у якому йдеться про те, що автономна громада виникла в результаті розколу секти адвентистів сьомого дня в Бидгощі та була створена на статутних зборах 29

³²⁵ Tokarczyk A. *Adwentyzm*. S. 169.

³²⁶ Kuba A. *Dyktatura we zborach kierownictwa ADS. Organ Autonomicznych Zborów w Polsce. Zwiastun Adwentowy*. 1934. № 2. S. 22.

січня 1932 р.³²⁷. Перша автономна громада кубівців називалася «Громадою незалежних (автономних) адвентистів сьомого дня».

Розрив стосунків із керівництвом церкви остаточно відбувся 23 вересня 1933 р., в той час, як А. Куба проголосив про створення власної всепольської організації, яку назвав «Союз автономних громад адвентистів сьомого дня» (САГАСД)³²⁸. Зі свого боку, керівник Польського уніону Теофіл Бабієнко і секретар Вільям Чембор у надії на порозуміння 16–19 листопада 1933 р. мали серйозну дискусію з А. Кубою. Розмова не дала жодних позитивних результатів. Дослідник Петро Турек, узагальнюючи статистику, говорить про те, що А. Кубі 1933 р. вдалося приєднати до своєї організації понад 700 адвентистів, а 1934 р. ще 300 осіб. Хоча загальна чисельність усіх адвентистів сьомого дня становила на той час 4000 осіб³²⁹.

Відповідно до церковних статистичних звітів, нижче у таблиці 3.5. подаємо дані про втрати чисельності членів церкви внаслідок розколу.

Таблиця 3.5

Втрати членства через відступлення

Роки	К-сть членів			К-сть вилучених			% вилучених від к-сті членів		
	СК	ПК	ПУ	СК	ПК	ПУ	СК	ПК	ПУ
1933	979	1320 (в т.ч. Сілезія)	3197	52	218	408	5,3	16,5	12,8
1934	1102	325	3392	36	159	296	3,3	49,0	8,7
1935			3353			143			4,3

³²⁷ AAN. Zepól 14. Sygn. 1401. S. 446–447.

³²⁸ Tokarczyk A. Adwentyzm. S. 103.

³²⁹ Turek P. Historia Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce. S. 109.

Найбільше число втрачених через відступлення припадає на ПК, яка охоплювала громади Східної Галичини. Відсоток кількості втрачених у 1934 р. тут становив 49%, це майже половина від загальної кількості членів. Громади ПК, які перейшли на сторону А. Куби, були в таких населених пунктах: Станіслав, Стрий, Коломия, Тернопіль, с. Нижня Стинава (Сколівський повіт).

Втрати у СК були невеликими і становили в 1933 р. 5,3%. Загалом у ПУ найбільша втрата членів відбулася в 1933 р. і становила 12,8%.

Своїх послідовників А. Куба об'єднав у громади та в Польський союз, на чолі якого стояв сам. Вірними його соратниками були рідний брат Павло Куба, Людвик Полцен та мешканець м. Станіслава Максим Батюк³³⁰.

Після проголошення Кубою автономії Церкви АСД у місті Бидгощі кубівці почали друкувати та поширювати від імені союзу автономних братніх церков у Польщі два щомісячники: «Zwiastun Adwentowy», «Łącznik Zborowy» польською мовою, тираж яких складав 1000 прим. Німецькою мовою кубівці друкували журнал під назвою «Advent Beobachter» кількістю 1200 прим. Тиражі вказаних видань потрапляли у руки кубівців та їхніх прихильників на території Польщі та сусідньої Чехії і Німеччині. Часописи нараховували не більше 24 аркушів, основний матеріал публікацій був побудований на критиці адвентистського керівництва, а також спрямований проти доктрин адвентистів. Особливої критики зазнало вчення Церкви АСД про Святиню.

Редактори в кожному номері часопису надавали інформацію про кількість громад АСД, котрі перейшли на сторону кубівців. Також кожен номер журналу містив «позитивні» відгуки колишніх членів громад адвентистів сьомого дня і їхні свідчення про переваги нового членства в рядах кубівців. Наприклад, пресвітер Стинавської громади Гнатишин Микола, котрий на сторінках журналу «Zwiastun Adwentowy» від імені членів громади написав, що його «громада дякує Богові та нашому милому брату Максиму Батюкові, що відкрив нам із Божої волі очі і витягнув нас з цієї вавилонської неволі, показавши нам

³³⁰ Держархів Івано-Франківської обл.. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2093. Арк.28.

всілякі помилки пророчиці адвентизму Елени Уайт. Після сьомого візиту до нас М. Батюка ми відокремились від громад адвентистів, як колись старий ізраїльський народ від'єднався від фараона»³³¹.

Періодичне видання під назвою «Zwiastun Adwentowy» поширювало на своїх сторінках різноманітні чутки про керівництво офіційної Церкви АСД. Звинувачення стосувалися привласнення керівництвом Церкви коштів та нерухомого майна. Особливо гострим було питання, пов'язане із діяльністю будівельного товариства «Конструкція» і його правової належності. У зв'язку з цим на сторінках журналу «Sługa zboru» (№4 за 1934 р.) з'явилася стаття, в якій містилися пояснення щодо еклезіального характеру церковної організації, а також офіційно роз'яснювався статус церковних інституцій, зокрема товариства «Конструкція»³³².

У листопаді 1934 р. Альфред Куба звернувся у листі до державної влади з проханням про легалізацію кубівського руху. Він надіслав старості в Бидгощі звернення, у додатку до якого був список членів, визнання віри і статут місцевої церкви адвентистів сьомого дня в Бидгощі, й просив його про легалізацію громади на підставі 111 статті Конституції Польської держави. «Наша громада, – писав він, – виникла із місцевої громади АСД, додаючи додаткове ім'я «автономна» з метою підкреслення принципу незалежності у своїх внутрішніх адміністративних питаннях і церковного порядку громад. Прийняття принципу автономії кожною місцевою церквою за зразком первинних апостольських громад стало причиною розколу і конфліктів автономних церков із головним керівництвом ГК АСД, що має штаб-квартиру у Вашингтоні. ГК є Всесвітньою організацією.... вона не визнає автономії церкви і узурпувала абсолютну владу над всіма місцевими церквами і їх майном»³³³.

³³¹ Hnatyszyn M. Nowy bratni zbór. Dodatek do «Zwiastuna Wiecznej Ewangelii», poświęcony sprawom zborowym Zjednoczonych Ewangelicznych Chrześcijan «Dnia Siódmego». Łącznik Zborowy. 1937. № 10–11. S. 3.

³³² Babienko B. Ogłoszenie. S. 17.

³³³ AAN. Zespół 14. Sygn. 1437. S. 408.

До листа А. Куба додав інформаційне роз'яснення, у якому детально зазначив різницю між традиційним віровченням адвентизму і кубівським рухом. Вміст додатку містив таку інформацію: «1. Визнання принципу автономії за кожною місцевою громадою; 2. Відмова від авторитету, організованого американського Головного управління, тобто Генеральної конференції, разом із його культом «пророчиці» Е. Уайт; 3. Як адвентисти сьомого дня залишаємось і надалі вірними деяким доктринам АСД, як про те вказує наше ім'я, а саме спеціальній адвентистській місії для всього людства і заповідям Божим, а особливо – четвертій заповіді щодо святкування сьомого дня – суботи»³³⁴.

Наприкінці свого звернення Куба ще раз попросив надати новоствореному кубівському об'єднанню легальну основу і дозволити дітям не відвідувати у суботу (святий день) школу, а також звільнити їхніх солдатів від військових навчань у суботу. Лист був підписаний Альфредом Кубою (пресвітер), Павлом Кубою (заступник пресвітера), Йозефом Марціковским (диякон), Альфонсом Михальським, Бертою Фрей. Лист отримано міським старостою Бидгощі 27 листопада 1934 р.³³⁵.

Цікаво те, що кубівці, стверджуючи про свою згоду із доктринами АСД, наголошували на тому, що не погоджувались тільки з відсутністю автономії функціонування молитовних будинків. Але після порівняння віровчень АСД і кубівців встановлено таку відмінність:

1. Кубівці не вірили в існування небесної Святині;
2. Не погоджувались із інтерпретацію восьмого розділу із книги Даниїла;
3. Не визнавали тлумачення щодо 2300 вечорів і ранків;
4. Відкидали трактування церкви про Азазеля;
5. Виступали проти фінансової системи, зокрема, десятин;
6. Не визнавали пророчого дару в особі Е. Уайт;

³³⁴ Ibid. S. 447.

³³⁵ Ibid. S. 447.

7. Церкву Адвентистів сьомого дня називали «духовним Вавилоном», а тих, хто належав до неї, закликали вийти із неї³³⁶.

Отже, кубівці не тільки повстали проти централізованого управління церковним майном, але не вірили у ключові поняття, вкладені у доктрини Церкви АСД, хоча продовжували у своїх виданнях стверджувати, що єдина різниця кубівців і АСД – це різний погляд на управління нерухомістю церкви.

Основними районами скупчення послідовників А. Куби стала Східна Галичина, Сілезія та центральна частина Польщі³³⁷.

Лідери САГАСД активно займалися місіонерською діяльністю, проте їх зусилля в основному були спрямовані на членів церкви офіційної організації АСД і мало зосереджувалися на вірних інших протестантських та традиційних церков.

Громади АСД були дуже сприятливим ґрунтом для поширення розкольницьких ідей та простим шляхом здобуття душ. Перший крок «місіонерства» кубівців ставив за мету підриг авторитету керівництва офіційного адвентизму і полягав у тому, що із центру САГАСД у Бидгощі до пресвітерів і членів АСД надсилали журнали «Zwiastun», в яких була критика «нечесної фінансової діяльності і неморального життя деяких проповідників і служителів»³³⁸. У подальшому планувалося спілкування із зацікавленими і поїздки до громад чи членів церкви, які виявляли інтерес до отриманої інформації³³⁹. Зокрема, непрошені рейди і живе спілкування були наступним кроком схиляння вірян на свою сторону.

Найактивнішим пропагандистом ідей А. Куби в Станіславівському та Тернопільському воєводстві був М. Батюк, мешканець Станіслава, призначений А. Кубою на посаду керівника місіонерського поля на теренах Східної Польщі.

³³⁶ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego... S. 108.

³³⁷ Ibid. S. 65.

³³⁸ Ciempka P. List z Brennej. *Zwiastun Adwentowy*. 1934. № 2. S. 16.

³³⁹ Dobrzański St. Wieczera Pańska w Wołczyńcu koło Stanisławowa. *Zwiastun Adwentowy*. 1934. № 4. S. 7.

Через його діяльність громади АСД с. Садів³⁴⁰, Городець на Волині, с. Нижня Стинава, Вовчинець у Галичині, м. Стрий³⁴¹, Станіслав та Тернопіль перейшли у повному складі на сторону руху кубівців. Центром руху кубівців у Галичині стала громада автономних адвентистів у Станіславі під керівництвом М. Батюка³⁴². У Станіславі проводили щорічні з'їзди, обов'язково був присутній А. Куба та його помічники.

У Галичині рух кубівців мав великий успіх у Тернополі. У зверненні незалежної громади АСД, розміщеному в газеті «Łącznik Zborowy», диякон громади Юліан Мишків повідомляв про те, що 1 січня 1937 р. їхня громада від'єдналася від офіційної церкви АСД, і жодна особа не залишилася під керівництвом АСД³⁴³. Того ж дня було проведено вибори і організована нова громада. На цю подію запрошено А. Кубу, який у своїй промові колишнім адвентистам «відкрив очі на великі помилки керівництва АСД і їхню пророчицю»³⁴⁴. Відбулося рукопокладення осіб, вибраних на служіння, а також проведено Господню Вечерю з попереднім умиванням ніг. Автор звернення закликав усі інші громади офіційної Церкви АСД якнайшвидше залишити «духовний Вавилон».

Послідовники А. Куби звинувачували керівництво АСД у тому, що вони потурали нехристиянській поведінці своїх членів церкви. Секретар громади незалежних АСД у Тернополі Б. Цілецький скаржився на районного проповідника АСД К. Шефера, який в листопаді 1936 р. прибув у їхню громаду, щоб скасувати справедливе рішення щодо раніше вилучених ними із громади людей, які жили у громадянському шлюбі³⁴⁵. Б. Цілецький стверджує, що ця подія спонукала громаду в Тернополі перейти на бік А. Куби.

³⁴⁰ Małysz T. Zorganizowanie się zboru w Sadowie na Wołyniu. *Zwiastun Adwentowy*. 1934. № 3. S. 21.

³⁴¹ Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na kresach wschodnich w latach 1888–1945. S. 426.

³⁴² Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2093. Арк. 2.

³⁴³ Myśków J. Apel zboru Tarnopolskiego. *Łącznik Zborowy*. 1937. № 2. S. 1.

³⁴⁴ Ibid.

³⁴⁵ Cielecki B. Doświadczenia zboru Tarnopolskiego. *Łącznik Zborowy*. 1937. № 2. S. 1.

Автономна громада АСД у Станіславові не тільки заагітувала на свій бік більшу частину членів офіційних АСД, але з великим розмахом продовжувала свою діяльність. Зокрема, 1937 р. один із їх симпатиків пожертвував земельну ділянку для будівництва молитовного будинку в Станіславові. Спішно був організований будівельний комітет, а касиром для збору коштів на будівництво було призначено вірянина Левенбергера³⁴⁶. Розширювалася навколо Станіслава і територія присутності членів незалежних громад кубівців. Старший громади в с. Вовчинець, що неподалік Станіслава, С. Добжанський розповідав про те, що у їхньому селі проходять богослужіння, а особливо урочисто він разом із старшим дияконом В. Веретко організовують служіння Вечері Господньої³⁴⁷.

Особливої гостроти і протистояння між офіційною і розкольницькою організаціями набули події в с. Городець Сарненського повіту. Початком було те, що старший громади АСД Григорій Москалик почав отримувати журнали «Zwiastun» і особисто запросив А. Кубу приїхати у його село, щоб почути «живе євангельське слово, а не перекручені людські традиції»³⁴⁸. Отримавши згоду від А. Куби, Г. Москалик за декілька тижнів до його приїзду розповів про це всім членам місцевої громади АСД, не передбачаючи наслідків відкритої інформації. Про цю подію дізнався керівник СК АСД у Луцьку Я. Куляк, який за тиждень до приїзду А. Куби скерував у громаду Городця пастора А. Невядомського. Впродовж тижня він відвідував кожну адвентистську сім'ю і попередив членів церкви про духовну небезпеку з боку розкольницького руху³⁴⁹.

Плани і мета приїзду А. Куби були зруйнованими. Опозиція не захотіла мати відкритих зіткнень і ведення прямих духовних дебатів з керівництвом АСД, тому приїзд А. Куби було скасовано. Дата його наступного приїзду була суворо засекречена і стала відомою лише за один день до його прибуття у с.

³⁴⁶ Kuba A. Radosne i smutne wieści ze Stanisławowa. *Zwiastun Adwentowy*. 1936. № 3. S. 50.

³⁴⁷ Dobrzański St. Wieczera Pańska w Wołczyńcu koło Stanisławowa. *Zwiastun Adwentowy*. 1936. № 3. S. 17.

³⁴⁸ Moskalik G. Ciekawy listy z Wołynia. *Zwiastun Adwentowy*. 1936. № 3. S. 51

³⁴⁹ Ibid. S. 51.

Городець. Цього разу керівництво АСД не змогло відреагувати і захистити свою духовну отару, і А. Куба мав можливість цілий день пропагувати свої ідеї серед зацікавлених.

Щоб випередити розповсюдження вчення А. Куби, керівництво Церкви АСД невдовзі провело у сусідньому селі Церквище на високому духовно-теологічному рівні районний з'їзд для членів громад Сарненського повіту. Головним доповідачем було запрошено керівника ПУ Т. Бабієнка із Варшави, а його помічниками були пастори Б. Веселов та Я. Куляк. Усім присутнім було рекомендовано «не спілкуватися з Г. Москаликком, у якого вибухнула духовна епідемія, що загрожує нашим братам»³⁵⁰.

Того ж дня керівники АСД прибули у громаду с. Городець, де провели членські збори, на яких обговорили подальшу долю громади. В результаті протистояння двох сторін громада в с. Городець розділилася на дві групи: на сторону А. Куби відійшли 19 адвентистів, інші 17 осіб залишилися у складі офіційної організації АСД. Молитовне приміщення вимушені були розділити у почергове використання.

Особливу роль для збереження рядів Церкви АСД у той час відіграв керівник ПУ Теофіл Бабієнко. Його перу належить багато статей у періодичних виданнях і книг на теологічну проблематику, пов'язану з вченням А. Куби³⁵¹. Зокрема, його пасторські новорічні листи як керівника польської адвентистської церкви позитивно вплинули на вірян. Він перерахував труднощі і поразки, але також досягнення та перемоги, з котрими зіткнулася церква упродовж останніх років³⁵².

Однозначно надихнув Церкву АСД прихід пастора Ф. Космовського, котрий на початку приєднався до розкольніцького руху кубівців, але, зрозумівши їх необґрунтовані претензії, опублікував на сторінках церковного

³⁵⁰ Ibid. S. 51.

³⁵¹ Babienko T. Świątynia i jej służba. *Śługa zboru*. 1933. № 10. S. 2.

³⁵² Babienko T. W nowym roku, nowe życie. *Śługa zboru*. 1935. № 1. S. 1-2; Babienko T. Pozdrowienia dla wszystkich wierzących adwentystów dnia siódmego. *Śługa zboru*. 1934. № 1. S. 11.

журналу «*Sługa zboru*» історію свого навернення до Церкви АСД. Цей випадок із Космовським посприяв тому, що багато віруючих, котрі спочатку долучилися до кубівців, повернулися до офіційної адвентистської церкви³⁵³.

Отже, для адвентистського керівництва та церкви загалом 1933–1934 рр. пройшли у постійних конфліктах із кубівцями. У результаті чого більшість питань, котрі піднімалися на церковних з'їздах, були сконцентровані навколо кубівського розкольніцького руху³⁵⁴.

14–16 серпня 1936 р. в Сілезії Цешинській відбувся з'їзд САГАСД, на якому було прийнято рішення змінити назву секти із «Союзу незалежних (автономних) адвентистів сьомого дня» на «Союз євангельських християн сьомого дня»³⁵⁵. Цей крок повністю відокремив відколотих адвентистів-кубівців від традиційного адвентизму. У Статуті організації змін не відбулося, і основи віровизнання також залишилися без змін³⁵⁶. Керівником Союзу залишився А. Куба. Станом на 1936 р. СЄХСД у своєму складі нараховувала три об'єднання громад: південне, східне і західне³⁵⁷.

Через декілька років кубівський рух почав розформовуватися, що спричинило повернення багатьох кубівських адвентистів до материнської церкви. Перспективи для розвитку руху кубівців не мав, про що свідчить лист воєводи м. Познань від 4 грудня 1936 р. до МРВНО. У ньому зазначалося: «Воєводська влада подає звернення автономної громади АСД, яка прагне юридичного визнання громади як конфесії на засадах статей Конституції Речі Посполитої. Автономна громада виникла в результаті розколу секти спільноти адвентистів сьомого дня в Бидгощі та була створена на статутних зборах 01.29.1932 р. Юридичне існування секти не відповідає нормам закону, водночас громада не була легалізована як товариство. Члени секти в кількості близько 50

³⁵³ Kosmowski F. Oświadczenie. *Sługa zboru*. 1934. № 2. S. 18 – 21.

³⁵⁴ Nowicki K. Kurs kolporterów-ewangelistów Zachodniego i Południowego Zjednoczenia. *Sługa zboru*. 1933. № 11. S. 8–9.

³⁵⁵ Держархів Львівської обл. ф. 1, оп. 58, спр. 1495, арк. 2

³⁵⁶ Там само.

³⁵⁷ Tokarczyk A. *Adwentyzm*. S. 99.

осіб, набраних із народу польського і німецького, політично не виступають і, зазвичай, ставляться до влади лояльно, тобто суперечливих моментів не виявлено»³⁵⁸.

Подана до міністерства справа була затримана, тому що відразу після звернення прохачі змінили свій початковий намір, оскільки прийняли рішення легалізувати секту як товариство. Воєводське управління з огляду на це дозволило легалізувати кубівців і надати їм статус не релігійної конфесії, а товариства з приводу того, що кубівська секта була малочисельна та слабо організована. В цей же час заявники розв'язали судовий процес з адвентистами сьомого дня щодо майна секти, зокрема, молитовного будинку.

У надрукованому місячнику «Zwiastun Adwentowy» було поміщено «визнання віри» у вигляді статуту автономної громади АСД у Польщі. Кількість визнавців цього статуту на теренах Познанського воєводства становила близько 250 осіб³⁵⁹.

У 60-х роках ХХ ст. відлам адвентизму – рух кубівців у Польщі – нараховував лише 150–180 осіб, а його засновник Альфред Куба 1948 р. емігрував до Австралії, залишивши своїх одновірців на руки наступників. 1961 р. рух кубівців знову змінив свою назву на «Церкву християн сьомого дня» і обрав своїм центром м. Бельсько-Бяла, і відповідно до останніх тенденцій, пов'язаних із цим рухом, 1984 р. формально вступив до Світової федерації баптистів сьомого дня³⁶⁰.

В історії схизми і руйнування організаційної єдності адвентизму у польській організації необхідно виокремити декілька причин, які виникли як з боку адвентистського керівництва, так і з боку Альфреда Куби.

Щодо А. Куби, однозначно простежуються амбіційно-емоційні спонукання у справах «реформи» адвентизму й особисте прагнення посісти керівну роль у власній секті. Окрім того, наявність серйозних організаційно-

³⁵⁸ AAN. Zespoł 14. Sygn. 1437. S. 457–460.

³⁵⁹ AAN. Zespoł 14. Sygn. 1401. S. 444.

³⁶⁰ Tokarczyk A. Adwentyzm. S. 99.

доктринальних відхилень свідчить про його поверховість у власних релігійних переконаннях, які він так швидко змінив для захисту особистих амбіцій.

Також необхідно зауважити, що помилки були допущені з боку керівників адвентизму. Головні з них – запізніле надання членам церкви інформації щодо фінансових справ організації та її матеріальних активів (відсутність фінансової прозорості); гіперболізація ролі і значення творів Е. Уайт у житті адвентистських вірян, що робить адвентизм досить вразливим для критики опозиціонерів; сувора централізація й адміністративне підпорядкування духовному центру у Вашингтоні наштовхувало на думку, що адвентизм є американською сектою, в чому і звинувачував А. Куба керівництво церкви. Громади адвентистів у Західній Україні у містах Станіслав, Стрий, Коломия, Тернопіль, у селах Нижня Стинава (Сколівський повіт), Городець (Костопільський повіт), Садів (Торчинський повіт) припинили своє існування як громади Церкви адвентистів сьомого дня з причини приєднання до розкольницького руху. Деякі із них, такі як Нижня Стинава, Городець, Садів назавжди були втрачені для адвентистської церкви.

Отже, Церква адвентистів сьомого дня у міжвоєнний період пережила велику внутрішньоцерковну кризу, спровоковану розкольницькою діяльністю Альфреда Куби, в результаті якої самоствердилася та підтвердила стійкість своєї теологічної платформи, посівши стале місце серед інших протестантських конфесій Польщі. Внутрішньоцерковний конфлікт відіграв також свою позитивну роль у тому сенсі, що спричинився до формування стабільної церковної організації.

3.4. Соціальна та місіонерська діяльність Церкви АСД

3.4.1. Напрями соціального служіння

Позакультова діяльність Церкви адвентистів сьомого дня з моменту її виникнення була спрямована на розвиток та поширення різноманітних видів соціальних служінь. Перелік практик соціальної роботи Церкви АСД переважно стосується матеріальної та духовної допомоги найуразливішим

верствам населення. Зокрема, уперше на території діяльності Польського уніону було реалізоване рішення, прийняте 1922 р. Європейським дивізіоном про створення в адвентистських громадах відділу «Внутрішня місія». Його головне завдання полягало у залученні «кожного члена церкви до місіонерської діяльності, зокрема, потішення засумованих і догляд за хворими»³⁶¹.

У роки існування Польщі Церква АСД проявила себе в активному соціальному служінні, оскільки здійснювала свою позакультову діяльність у межах юридичних прав, наданих законодавством країни. Згідно з розпорядженнями МРВНО адвентисти сьомого дня могли виконувати соціальну роботу тільки в межах внутрішньоконфесійних інтересів, і не мали права виходити на рівень офіційних, державних програм³⁶².

Цей факт підтверджується двома листами, котрі збереглися в Державному архіві Львівської області і містять прохання керівника Церкви адвентистів сьомого дня у Східній Польщі пастора Т. Вілля, спочатку до міського старости Львова від 19 грудня 1928 р., а наступний лист від 25 січня 1929 р. – до Львівського воєводства зі скаргою на міського старосту, який відмовив членам церкви займатися благодійною діяльністю серед мешканців міста³⁶³.

Насамперед, у своїх листах Т. Вілля розкривав адресату мету діяльності очолюваного ним місіонерського товариства, яка була спрямована на надання допомоги бідним без огляду на їхню конфесійну належність. У своєму зверненні Т. Вілля перераховував верстви населення, котрим адвентисти хочуть допомогти. Серед них він виділяв вдовиць та сиріт, які потребували взуття, постільної білизни та продуктів харчування. Далі він наводив список жінок-адвентисток, котрі готові шити нові речі та переробляти старі для нужденних.

Отримавши відмову від львівського старости, Т. Вілля звернувся з листом-скаргою до львівського воєводи, якому поскаржився на упереджене ставлення львівського старости до адвентистів і порушення їхньої релігійної

³⁶¹ Will T. Misja wewnętrzna – wewnętrzny porządek. *Sluga zboru*. 1928. № 1. S. 5.

³⁶² Держархів Львівської обл. Ф. 1. Оп. 56. Спр. 1950. Арк. 27.

³⁶³ Там само. Арк. 26.

свободи. Незважаючи на це, у грудні 1929 р. Т. Вілль отримав від львівського воєводи лист-відмову, у якому було зазначено, що пастор у двотижневий термін має право звернутися до Міністерства внутрішніх справ із оскарженням своєї справи³⁶⁴. Виконуючи цю рекомендацію, Вілль написав листа до Міністерства внутрішніх справ у Варшаву, і нарешті у березні 1929 р. отримав дозвіл для своїх членів церкви на реалізацію місіонерських журналів, кошти від продажу яких пішли на гуманітарні програми³⁶⁵.

Організаційна структура адвентистів передбачала для проведення соціальної діяльності створення при кожній громаді так званих гуртків «Тавита», котрі отримали свою назву від імені новозавітної героїні-благодійниці Тавити. Її члени ставили своєю головною метою надавати допомогу тим людям, котрі знаходилися в особливо важкому матеріальному становищі. Працівники «Тавити» збирали кошти для бідних та ремонтували одяг, який приносили члени церкви, щоб згодом віддати його нужденним³⁶⁶.

Розпочинати благочинну діяльність у громадах не завжди було легко, оскільки ті не були фінансово спроможні оплачувати усі місіонерські проекти. Подібна ситуація виникла й на Волині. Відповідальна за гурток «Тавита» у громаді адвентистів м. Володимир-Волинський К. Татарова в опублікованому у журналі «*Sługa zboru*» матеріалі розповідала про те, що вони не знали, де знайти кошти на перші витрати³⁶⁷. Хтось із їхнього гуртка звернув увагу на велику кількість газет, які не були реалізовані і лежали в церковній шафі. Було вирішено спробувати їх продавати. Від їхньої реалізації надійшли кошти для закупки матеріалів, відтак праця швидкими темпами почала розвиватися. Авторка статті висловлювала радість з того, що їхній гурток зміг організувати допомогу багатьом бідним одягом, взуттям і просто порадою або підтримкою.

³⁶⁴ Там само. Арк. 26.

³⁶⁵ Там само. Арк. 28.

³⁶⁶ Wasidłow M. Tabita. *Sługa zboru*. 1937. № 1. S. 6.

³⁶⁷ Tatarowa K. «Tabita» we Włodzimierzcu pracuje. *Sługa zboru*. 1938. № 2. S. 6.

Для заохочення членів церкви до благодійництва у громадах регулярно проводилися урочисті богослужіння, присвячені діяльності «Тавити», на яких пропагували позитивні результати допомоги бідним людям, а також обов'язково влаштовували ярмарок, на якому продавали власноруч виготовлені речі. Виручені у такий спосіб кошти скеровувалися на потреби бідних. Наприклад, таке урочисте богослужіння 1 січня 1939 р. було проведено у громаді м. Львова, на якому був присутній керівник ПК Кароль Шафер та інші пастори³⁶⁸.

Організатори добродійного заходу у львівській громаді поєднали зусилля двох відділів громади: молодіжного і «Тавити». Молодіжний відділ організував концертну програму за участю дітей і молоді, зібравши велику аудиторію на безкоштовний концерт. Після духовного концерту керівництво громади пояснило присутнім завдання і цілі гуртка «Тавита» і запросило усіх взяти участь у розпродажу речей, виготовлених членами благодійного гуртка.

Цікавим із життя громад адвентистів сьомого дня у міжвоєнний період був той факт, що вони регулярно, раз у квартал, звітувалися про результати своєї благодійної діяльності, відповідаючи на запитання: скільки разів надано допомогу нужденним, скільки надано порад і яку кількість одягу було їм подаровано³⁶⁹. Зі статистичного звіту за 4-й квартал 1931 р. в СК (без Північного місійного поля)³⁷⁰ можна скласти уявлення про масштаб і характер благодійної роботи. Із 899 членів церкви, які знаходилися в 43 громадах, надали допомогу 454 особам, кількість наданих порад – 642, кількість одягу, подарованого бідним, – 0³⁷¹.

У Південному місіонерському полі, представленому 17 громадами і 240 членами церкви, благодійний показник був таким: кількість осіб, яким надана допомога, – 656, кількість наданих порад – 401, кількість одягу,

³⁶⁸ Schäfer E. Z życia Zboru Lwowskiego. *Sluga zboru*. 1939. № 3. S. 2.

³⁶⁹ Schafer K. Dzieło dla każdego. *Sluga zboru*. 1933. № 5. S. 4.

³⁷⁰ Wasidłow M. Sprawozdanie kwartalne. *Sluga zboru*. 1932. № 2. S.12.

³⁷¹ Ibid.

подарованого бідним, – 124³⁷². З наведеної статистики простежується, що усереднений показник благодійності на одного члена церкви в Галичині значно вищий, ніж на Волині, що пояснюється нижчим рівнем життя мешканців Волинського Полісся. Цікавим фактом було й те, що керівництво церкви ПУ культивувало ідею благодійності як одну із чеснот християнського життя серед молоді. Так, наприклад, виглядав звіт молодіжного відділу в ПУ за 3-й квартал 1931 р.: загальна кількість молоді – 879, кількість осіб, яких було залучено до надання допомоги, – 484, проведено лікувальних процедур – 300, одягу, подарованого бідним, – 71³⁷³.

Відтак на звітно-виборчих з'їздах конференцій чи Польського уніону громади подавали точні дані про кількість наданих благодійних послуг.

Зокрема, 8 вересня 1936 р. на п'ятому з'їзді ПУ у Варшаві керівник уніону Вільям Чембор звітував про те, що за чотири роки 3330 членів адвентистів у Польщі 65281 раз добровільно і безоплатно надали допомогу, і послужили 49704 особам, які потребували домашнього лікування³⁷⁴.

У списку доктрин Церкви адвентистів сьомого дня міститься пункт про дбайливе ставлення до власного тіла, як храму Божого, та наводиться перелік біблійних вимог, які пов'язані із харчуванням і гігієною особи. Беручи до уваги так звані «санітарні закони», адвентисти вважають за свій обов'язок пропагувати здоровий спосіб життя як один із важливих напрямів соціального служіння для суспільства.

У міжвоєнний період особливо на території Волині і Полісся відчувався брак медичного персоналу, інколи лікаря не можливо було знайти на відстані 30 км. Потреба в медичних працівниках змушувала служителів Церкви АСД бути обізнаними не тільки в теологічних питаннях, але й знати елементарні правила надання першої медичної допомоги хворим та рекомендувати їм способи полегшення фізичних страждань. Завдяки своїй медичній діяльності на

³⁷² Ibid.

³⁷³ Czembor W. Sprawozdanie oddziału młodzieży w Polsce. *Sluga zboru*. 1931. № 8. S. 12

³⁷⁴ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego... S. 82.

Поліссі стала відомою Луїза Роулінг, яка упродовж шести місяців безвиїзно залишалася серед хворих, проводила медичні курси для жінок та читала профілактичні лекції. Як згадує Л. Роулінг: «З особливим бажанням взялися до праці члени групи «Тавита» у м. Луцьку, і сподіваюся, що усі їхні поступи не залишаться без сліду»³⁷⁵.

У міру своїх можливостей, церква також долучалася до служіння дітям-сиротам, організувавши для них літній притулок. У Сілезії, неподалік від річки Вісли, було придбано приміщення і адаптовано його для проживання 30 дітей з території ПУ. Кошти на утримання притулку жертвували окремі особи, а також церковні інституції³⁷⁶.

Також матеріальна допомога надавалася людям через церковні структури індивідуально – адресно, залежно від потреби. Особливо це було характерним для початку 1920-х років, після Першої світової війни. Керівник ПУ Джон Ісаак особисто в 1924 р. вирішив здійснити пасторське відвідування сільських громад на Волині, щоб вивчити потреби людей. За результатами спостереження він констатував: «...Щоб перезимувати, необхідно людям збудувати хати; для адвентистських вдів і їхніх дітей я вирішив закупити корови і молочні кози; один чоловік тривалий час був хворий, і його дружина вимушена була продати корову, щоб оплатити борги за лікування. Для цієї сім'ї я дав кошти, щоб вони відкупили свою корову; для іншої сім'ї я закупив зимове взуття для дітей»³⁷⁷. Керівник СК А. Лідтке 1928 р. на першому з'їзді в Пожарках доповідав: «...маємо багато бідних і допомагаємо їм»³⁷⁸.

Окрім того, адвентистська церква у Польщі брала участь у фінансових міжнародних адвентистських проектах, які здійснювалися в африканських

³⁷⁵ König H. Moja praca na Wołyniu i Polesiu. *Sluga zboru*. 1935. № 10. S. 14.

³⁷⁶ Cunitz R. Przytułek dla dzieci w Zjednoczeniu Śląsko – Galicyjskiem. *Sluga zboru*. 1930. № 2. S. 9–10.

³⁷⁷ Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na kresach wschodnich w latach 1888–1945. S. 41.

³⁷⁸ Luedtke A. Zgromadzenie polskiego Zjednoczenia. *Sluga zboru*. 1928. № 3. S. 27.

країнах, таких як Нігерія і Ефіопія³⁷⁹. Кошти для цього збирали під час особливого заходу, який називався «Жнивно-подячна праця» і тривав впродовж шести тижнів у вересні-жовтні³⁸⁰. Для цієї події керівництво ПУ друкувало ілюстрований журнал, в якому було описано місіонерсько-просвітницьку діяльність Церкви АСД за кордоном. Кожен член церкви і пастори мінімум шість разів у цей період виходили до людей і представляли їм благодійницьку діяльність церкви: просили пожертвувати кошти на проекти для розвитку відсталих народів Африки. Тих, хто пожертвував більше 5 злотих, записували у спеціальну подячну книгу і вручали журнал, а тим, хто менше злого, – дарували журнал. Враховуючи фінансову кризу в країні, збирали не мало. Наприклад, у 1933 р. 3197 адвентистів, об'єднаних в 146 громадах цілої Польщі, зібрали 17194,31 злотих, а громади СК в тому числі – 3297,66 злотих³⁸¹. В наступних 1934 р.³⁸² і 1937³⁸³ р. зібрали ще більше.

Такі благодійні заходи розвивали почуття солідарності і підтримки інших народів серед членів церкви і місцевого люду. Щорічно керівництво Польського уніону заздалегідь повідомляло про точну дату і план проведення програми «Жнивно-подячна праця» у журналі «*Sługa Zboru*»³⁸⁴.

Отже, у міжвоєнний період соціальна робота Церкви адвентистів сьомого дня мала широкий спектр діяльності і здебільшого передбачала матеріальну та духовну допомогу найбільш вразливим верствам населення. Соціальна діяльність велася в основному в межах юридичних прав, наданих законодавством країни, і не могла виходити на рівень офіційних, державних програм.

³⁷⁹ Lindsay S. Jedyna biała kobieta wśród 100.000 tubylców. *Sługa zboru*. 1932. № 3. S. 2–4

³⁸⁰ Schäfer K. Działajcie Aż Przyję. *Sługa zboru*. 1934. № 8. S. 16.

³⁸¹ Wasidłow M. Sprawozdanie z Pracy Dziękczynej. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1934. № 1. S. 19.

³⁸² Czembor W. Statystyczną dane z roku 1934. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1935. № 2. S. 40.

³⁸³ Wasidłow M. Statystyczną dane z roku 1934. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1937. № 1. S. 7.

³⁸⁴ Saknit K. Praca dziękczynna. *Sługa zboru*. 1932. № 8. S. 2

Організаційна мережа благодійної діяльності обмежувалася створенням в адвентистських громадах відділу під назвою «Внутрішня місія» та гуртків «Тавита», головним завданням яких було залучення кожного члена церкви до місіонерської діяльності. Громади регулярно, раз у квартал, звітували перед керівництвом конференції про результати своєї благодійної роботи.

Окрім того, Церква АСД у Польщі брала участь у фінансових міжнародних адвентистських проектах, які здійснювалися в африканських країнах. Звіти адвентистських громад про соціальну роботу в Західній Україні вказують на той факт, що усереднений показник благодійності на одного члена церкви в Галичині значно вищий, ніж на Волині, що зумовлювалось нижчим рівнем життя її мешканців.

3.4.2. Місійна робота

Разом з адвентистськими релігійними ідеями на терени України ще на початку ХХ ст. прийшов спеціальний вид місіонерської діяльності – літературний євангелізм, або колпортерство³⁸⁵. У міжвоєнний період така практика євангелізації була характерною для адвентистів, тому що саме через розповсюдження літератури вони доносили свої ідеї до різних верств населення. Зазначимо, що синонімом слова колпортер у часи міжвоєнної Польщі був термін «книгоноша», який означав діяльність літературного місіонера, котрий ходив від дому до дому, продаючи культову літературу.

На початку 20-х років ХХ ст. цей вид євангелізації успішно розвивався в Західній Україні, а саме на теренах Галичини та Волині, які входили до складу Польщі. Виникнення, розвиток та поширення колпортерства як методу місіонерської діяльності в адвентистській практиці почалося 1881 р. Вперше ідею колпортерства запропонував Джорж Кінг³⁸⁶, саме він виніс на обговорення

³⁸⁵ Жукалюк Н. Любашенко В. Церковь христиан адвентистов седьмого дня в Украине. С. 320.

³⁸⁶ Saknit K. Początek i rozwój naszego dzieła nakładowego. *Sluga zboru*. 1932. № 4. S. 2

під час сесії Генеральної конференції Церкви АСД пропозицію надрукувати книгу про доктринальні основи Церкви і продавати її людям.

Цією книгою стало видання «Thoughts on Daniel and the Revelation» (1881)³⁸⁷, яке відразу отримало широку популярність. З того часу видавничі і колпортерська справа стрімко зростали, і 1932 р. адвентисти відкрили у всьому світі 58 видавництв, 219 періодичних видань та друкували книги на 146 мовах, котрі розповсюджували 3000 колпортерів³⁸⁸.

Адвентистське керівництво сприяло розвитку діяльності колпортерів на всій території Польщі, і з цією метою 1921 р. на рівні ПУ було створено окремий колпортерський відділ, який готував майбутніх служителів культу та посилав колпортерів у місця, де не було адвентистських осередків. Один раз на чотири роки на з'їзді ПУ обирали керівника колпортерів, а на рівні конференцій на з'їздах вибори керівників відбувалися щорічно.

У міжвоєнний період керівниками колпортерів на рівні Польського уніону були Герман Бігалке (Hermann Bigalke) (1921–1928)³⁸⁹, Макс Чех (Max Czech) (1929)³⁹⁰, Карло Сакніт (Karlo Saknit) (1930–1932)³⁹¹, Кароль Шефер (Karol Schäfer) (1933–1934)³⁹², Михайло Васідлов (Michał Wasidłow) (1935–1936)³⁹³, Олексій Веселов (Aleksy Wiesiołow) (1937–1939)³⁹⁴.

У Східній конференції за діяльність колпортерів відповідали Антоній Невядомський (Antoni Niewiadomski) (1927)³⁹⁵, Макс Чех (1928–1930)³⁹⁶, Адольф Шільберг (Adolf Schilberg) (1931)³⁹⁷, Клеменц Пьонтек (Klemens Piątek)

³⁸⁷ Godsmark O. C. Testing His Call To Preach. *Adventist history library*. URL: <https://adventisthistory.wordpress.com/2009/01/06/george-king-the-first-colporteur-1880/>.

³⁸⁸ Saknit K. Początek i rozwój naszego dzieła nakładowego. S. 2.

³⁸⁹ Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1922. P. 95.

³⁹⁰ Ibid. 1930. P. 217.

³⁹¹ Ibid. 1931. P. 233.

³⁹² Ibid. 1935. P. 157.

³⁹³ Ibid. 1936. P. 169.

³⁹⁴ Ibid. 1938. P. 164.

³⁹⁵ Ibid. 1928. P. 131.

³⁹⁶ Ibid. 1929. P. 136.

³⁹⁷ Ibid. 1932. P. 201.

(1932–1933)³⁹⁸, Олексій Веселов (1934–1937)³⁹⁹, Еміль Гайдик (Emil Heyduk (Hajdyk)) (1938)⁴⁰⁰, Василь Смик (Basil Smyk) (1939)⁴⁰¹.

У ПК відділ колпортерів очолювали Кароль Шефер (1932, 1936)⁴⁰², Ян Янковський (Jan Jankowski) (1933)⁴⁰³, Павел Енглерт (Paweł Englert) (1934)⁴⁰⁴, Ян Бороди (Jan Borody) (1935)⁴⁰⁵, Микола Вовк (Mykola Wowk) (1937–1938)⁴⁰⁶. Зауважимо, що 1939 р. Василь Смик обіймав посаду керівника колпортерів не лише Східної, а й Південної конференції.

Усі колпортери залежно від стажу та кількості часу, присвяченого продажу літератури поділялися на три групи: 1) постійні (колпортери євангелісти), 2) пробні, 3) непостійні⁴⁰⁷. Постійні і пробні колпортери звітували перед своїм керівництвом про суму коштів, виручених від продажу літератури та про кількість годин, присвячених праці. Їх звіти про діяльність щомісячно друкувалися в журналі «Organ kolporterów». Непостійні колпортери звіти не давали, тому що працювали лише епізодично. У середньому кількість постійних колпортерів у ПУ у міжвоєнний період становила 60–70 осіб. СК і ПК мали власні колпортерські відділи, до складу яких належало близько 40 колпортерів⁴⁰⁸.

Колпортерство у баченні керівництва Церкви АСД розглядалося як особлива місіонерська стратегія, тому серед багатьох рішень, прийнятих на з'їздах ПУ, СК, ПК обов'язково порушувалося питання колпортерства. Наприклад, на другому з'їзді ПУ 1929 р. було ухвалено шість резолюцій щодо

³⁹⁸ Ibid. 1933. P. 155.

³⁹⁹ Ibid. 1935. P. 157.

⁴⁰⁰ Ibid. 1928. P. 11.

⁴⁰¹ Ibid. 1940. P. 17.

⁴⁰² Ibid. 1933. P. 155.

⁴⁰³ Ibid. 1934. P. 156.

⁴⁰⁴ Ibid. 1935. P. 158.

⁴⁰⁵ Ibid. 1936. P. 170.

⁴⁰⁶ Ibid. 1938. P. 166.

⁴⁰⁷ Wasidłowski M. Nasze sprawozdanie. *Organ kolporterów*. 1937. № 2–3. S. 7.

⁴⁰⁸ Bigalke H. Kolportaż. *Śługa zboru*. 1928. № 3. S. 29.

місіонерської діяльності Церкви. В резолюції під номером п'ять робився акцент на розширенні колпортерської діяльності.

На III з'їзді СК, який проходив у селі Пожарки 3–5 червня 1930 р., було затверджено шість рішень щодо стратегії розвитку конференції, і в одному із них йшла мова «про важливість колпортерства в громаді і поза її межами»⁴⁰⁹.

Особливо велику увагу у розвитку колпортерства приділялося навчанню його працівників. Викладачами на курсах іноді бували представники вищого керівництва церкви. Наприклад, 25–30 травня 1928 р. у СК в с. Пожарки у приміщенні молитовного будинку відбулися незаплановані тижневі курси навчання колпортерів, на яких були присутні керівники не тільки місцевого рівня, але й представники Північно-Європейського відділення і Генеральної конференції, які особисто читали лекції для майбутніх колпортерів⁴¹⁰.

Зазвичай, щоденне навчання колпортерів розпочиналося о 8 ранку і тривало до 20-ї години вечора, а в останній день курсів лекції закінчувалися о 16 годині. Здебільшого на лекціях колпортерів навчали інноваційних методів роботи з населенням. Наприклад, 1933 р. на курсах про нові методи продажу літератури розповідав секретар Північно-Європейського дивізіону Йоган Штрале (Jogan Strahle). Нові підходи дозволяли знайти успішні шляхи збільшення обсягу продажу літератури. Наприклад, Михайло Васідлов зазначав, що після 8 днів навчання ефективність праці колпортерів збільшилася удвічі, адже «тепер книгоноші за 8 годин продають більше, ніж колись за 16»⁴¹¹.

1934 р. на VII з'їзді СК було винесено на розгляд питання про створення двотижневих колпортерських курсів для початківців. На цих семінарах, які проводилися двічі на рік, найбільший акцент робили на практичній діяльності та освоєнні нових методів колпортерської справи.

⁴⁰⁹ Niewiadomski A. Sprawozdanie z dorocznego zgromadzenia wschodnio-Polskiego Zjednoczenia. S. 3.

⁴¹⁰ Piątek K. Prasa kolporterska. *Sluga zboru*. 1928. № 1. S. 11–12.

⁴¹¹ Piątek K. Kurs kolporterów-ewangelistów w Pozarkach. *Sluga zboru*. 1933. № 11. S. 9.

У ПК навчання колпортерів, зазвичай, проходило у Львові. Воно могло початися будь-якого часу за наявності охочих зайнятися цією справою. У результаті проведеного з'їзду в Південній конференції у Львові (1934 р.) і сильної мотивації з боку духовних лідерів 13 молодих людей відгукнулося на заклик і згодилося стати колпортерами. Для них одразу було організовано додатковий курс навчання книгонош протягом трьох днів⁴¹².

Навчалися на курсах як молоді юнаки, так і дівчата. Зокрема, у селі Пожарки 18 листопада 1936 р. на курсах було 18 осіб, із них 16 юнаків і дві дівчини⁴¹³. Основним підручником для досягнення колпортерського мистецтва була книга Елен Уайт «Колпортер як євангеліст», яку спеціально переклали з англійської мови на польську⁴¹⁴. У цій книзі було стисло викладено поради і вказівки, що стосувалися літературно-місіонерської праці.

Колпортери-початківці перед тим, як отримати право на продаж літератури, повинні були звернутися до пресвітера громади чи місцевого пастора або ж до керівника колпортерів конференції⁴¹⁵, які надавали спеціальний документ, котрий засвідчував, що особа успішно пройшла підготовчі курси та має право займатися колпортерством.

Для навчання і підтримки колпортерів керівництво ПУ у журналі «*Sługa Zboru*» створило спеціальну рубрику «Колпортерство», а з 1932 р. почав друкуватися щомісячник «*Organ kolporterów*». На сторінках цих журналів містилися корисні поради щодо практичної колпортерської діяльності. Наприклад, у №8 журналу «*Sługa Zboru*» від 1931 р. було подано детальну інструкцію, як правильно пропонувати друковану літературу⁴¹⁶. У цьому журналі книгоношам постійно нагадувалося про «Десять Заповідей колпортера», як-от: охайний зовнішній вигляд, ввічливість, обізнаність із змістом літератури на продаж, повага до людей інших релігійних переконань

⁴¹² Wasidłow M. Dzień Kolporterów-Ewangelistw. *Sługa zboru*. 1934. № 10. S. 13.

⁴¹³ Ibid. S. 9.

⁴¹⁴ Saknit K. Kolportaż. *Sługa zboru*. 1931. № 3. S. 5.

⁴¹⁵ Jankowski J. Wesołe nowiny z kolportażu i szlachetna praca. *Sługa zboru*. 1934. № 5. S. 20.

⁴¹⁶ Saknit K. Misja wewnętrzna i kolportaż. *Sługa zboru*. 1931. № 8. S. 6.

тощо. Раз на три роки для підвищення кваліфікації і підтримки колпортерів у Варшаві організовувалися з'їзди. 15 – 22 квітня 1935 р. відбувся II уніонний з'їзд для книгонош, на який приїхали колпортери з усієї Польщі. На ньому були представлені найуспішніші колпортери, які змогли реалізувати найбільшу кількість літератури.

Важливо підкреслити, що книгоноші не входили до штату оплачуваних служителів, оскільки вони не отримували фінансову винагороду від церкви, а перебували на самозабезпеченні. Кожен колпортер отримував від Варшавського адвентистського видавництва «Поліглот» періодичку та книжкову літературу за ціною собівартості, а реалізовував її на 30–40% дорожче⁴¹⁷. Різниця між реальною і продажною ціною складала зарплату колпортера.

Рівень життя громадян Польщі у міжвоєнний період був низьким, що передусім було результатом розрухи після Першої світової війни та фінансової кризи 30-х років ХХ ст. Відповідно, доходи колпортерів не могли бути високими. Як зазначав 1931 р. у своєму зверненні керівник колпортерів Польського уніону Герман Бігалке, «...для колпортерів важкий час для продажу літератури, бо в країні безробіття та злидні»⁴¹⁸. Враховуючи важкі умови праці колпортерів, керівництво Церкви АСД постійно намагалося підтримати їх через надання великих знижок у закупівлі літератури. У рубриці «Kolportarz» у журналі «Sługa Zboru» про діяльність колпортерів було зазначено, що це не є справою, на якій можна заробити багато грошей: «На першому місці є рятування душ»⁴¹⁹, а не заробіток. В іншому зверненні наголошувалося, що колпортерська праця є важкою, але вдячною працею, за яку книгоноша отримає велику нагороду під час другого приходу Христа.

1934 р. для підтримки діяльності колпортерів було встановлено «День колпортера», який почали відзначати щороку на початку листопада. У цей день у всіх громадах Польського уніону детально розповідали про діяльність та

⁴¹⁷ Piątek K. Czy mamy złożyć broń światłości. *Sługa zboru*. 1931. № 5. S. 4.

⁴¹⁸ Ibid. S. 4

⁴¹⁹ Bigalke H. Kolportaż i kolporter. S. 19

успіхи колпортерів, а також закликали молодих людей приєднуватися до цього служіння⁴²⁰.

Вельми суттєвим у роботі колпортерів був пошук ночівлі в місцях праці, віддалених від дому. Для таких випадків адвентистські керівники видавали колпортерам посвідчення працівника видавництва «Поліглот», з яким книгоноша міг звертатися до солтиса (старости села), який давав інформацію про будинок, в якому надають притулок мандрівникам.

Посвідчення колпортера, видане видавництвом «Поліглот», до певної міри полегшувало ситуацію також і при зустрічі з поліцією і частково виправдовувало дистрибуцію літератури. Церкві АСД так і не вдалося у міжвоєнній Польщі отримати легалізацію колпортерства. Як повідомляв «Польський Дом накладовий» 1939 р.: «Стосовно нового трудового кодексу змінено також статтю про колпортерство, але нині легітимації проводити не будемо. Можливо, пізніше скористаємось цим проектом»⁴²¹.

Інколи з колпортерами траплялися прикрі випадки, про два з яких згадано в часописі «*Śługa Zboru*». Перший стався з Борисом Веселовим, який у зимовий час продавав літературу на території Волині і під час переходу водоймища впав в ополонку. Пробувши довгий час у мокрому одязі, він захворів на запалення легень і згодом помер⁴²². Другий випадок трапився з двома колпортерами у м. Горохові. Під час ночівлі вони запалили піч і полягали спати, залишивши шубер закритим, внаслідок чого вчаділи і загинули⁴²³.

Нерідко книгоноші стикалися з труднощами поліцейського і адміністративного характеру. Наприклад, у Ківерцях 1935 р. затримали колпортера Хелену Ліпську із Здолбунова: її звинувачували у шпигунстві. Книгонош, які працювали на прикордонній території, часто звинувачували у такій діяльності, оскільки вони продавали літературу не лише в населених

⁴²⁰ Niedoba E. Na dzień kolportażu. *Śługa zboru*. 1934. № 11. S. 13

⁴²¹ Polski Dom Nakładowy. Odpowiedzi. *Śługa zboru*. 1939. № 2. S. 13.

⁴²² Rada Unii Polskiej. Inż. Borysa Wiesiołowa. *Śługa zboru*. 1938. № 2. S. 6.

⁴²³ Lipski J. Nekrologi. *Śługa zboru*. 1939. № 3. S. 16.

пунктах, але й у військових частинах. Спростувати такі звинувачення можливо було тільки за умови отримання від церковних установ підтвердження діяльності та місця проживання колпортера⁴²⁴.

Колпортерство у Рівненському постерунку (польській поліцейській дільниці) викликало незадоволення його коменданта, в результаті чого він написав звернення до всіх відділків цього постерунку, у якому закликав контролювати діяльність колпортерів, оскільки їх звинувачували у зайвому зацікавленні кількістю війська та станом мобілізації⁴²⁵. Зокрема, колпортер Антон Сикала 8 липня 1933 р. був затриманий на постерунку поліції у місті Броди і звинувачений у «неправомірному розповсюдженні друкованих матеріалів» через те, що продавав їх без дозволу на це, виданого для адвентистів⁴²⁶. Ситуація для Антона Сикала ускладнювалася тим, що він не мав постійного місця проживання, тому його ув'язнили на два дні, а літературу конфіскували. Інший випадок трапився з двома молодими колпортерами, мешканцями Львова, які продавали літературу в районі села Сихів. 7 березня 1932 р. вони були затримані поліцією, а література в кількості 12 видань була конфіскована. У складеному протоколі зазначалося, що продаж здійснювався без жодного адміністративного дозволу⁴²⁷.

Адвентистська періодика міжвоєнного періоду свідчить про те, що на Волині до колпортерів поліція ставилася лояльніше, ніж у Східній Галичині. Про відмінність двох регіонів – Волині та Галичини – звітував на першому з'їзді Східної конференції в Пожарках президент СК Август Лідтке: «Колпортери добре працюють. Часто траплялось, що мали сутички з поліцією і були ув'язнені. Проте тепер тут ми маємо більше свободи, ніж в минулому, особливо у порівнянні з Малополющею, яка раніше належала до Австрії»⁴²⁸.

⁴²⁴ Держархів Рівненської обл. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 24.

⁴²⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 32.

⁴²⁶ AAN. Zespoł 14. Sygn. 1437. S. 353.

⁴²⁷ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Оп. 3. Спр. 354. Арк. 1–2.

⁴²⁸ Luedtke A. Zgromadzenie Wschodnio-polskiego zjednoczenia. S. 27–28

У часописі «Sługa Zboru» також повідомлялося про одного колпортера, який був скерований своїм керівником на роботу до містечка Камінь-Каширський, що на Волині. Через напружену ситуацію в цій місцевості відділ державної поліції видав наказ, щоб кожного приїжджого заарештовувати і відправляти до слідчого відділу. Папери і документи у цьому випадку нічим не зарадили. Колпортер вирішив сам податися у постерунок державної поліції, щоб викласти свою справу. Його документи досліджували впродовж трьох годин, і коли комендант переконався, що колпортер є адвентистом, дозволив йому продавати літературу, проте тільки у місті⁴²⁹.

Для детального аналізу ефективності праці колпортерів і визначення тривалості їхньої праці автор скористався інформацією з наявних 26 номерів журналу «Орган колпортерів» за 1929–1933 рр. та 1937 р. У цих виданнях містяться щомісячні та щорічні звіти про результати роботи колпортерів на території ПУ, зокрема й у СК і у ПК. У звітах зазначається прізвище особи, кількість робочих днів та годин, кількість проданих журналів і окремо книг та загальна сума від продажу.

На основі звітів колпортерів нами визначено показник ефективності праці колпортера, поділивши середню суму виручених коштів на середню кількість годин праці (чим більший коефіцієнт показника ефективності, тим більш ефективна праця). Окрім того, проведено порівняння показників ефективності праці між конференціями і проаналізовані результати. Дані допомагають виявити найуспішніших у праці і тих, хто триваліший час працював колпортером.

У нижче наведених таблицях (Таблиці 3.6–3.9) поміщені дані, що стосуються роботи деяких колпортерів СК і ПК за грудень 1932 р. та за 1932 р.⁴³⁰. (Особі обрані вибірково лише за принципом наявності у них повного звіту).

⁴²⁹ Piątek K. Kolportaż na Wschodzie. S. 3–4.

⁴³⁰ Czembor W. Sprawozdanie Unji Polskiej. *Organ kolporterów*. 1933. № 1. S. 6.

Таблиця 3.6

Місячний колпортерський звіт за грудень 1932 р. СК

№	ППП	Кількість робочих днів	Кількість робочих годин	Кількість проданих книг	Кількість проданих журналів	Сума прибутку (в злотах)	Коефіцієнт ефективності праці
1	Семенович В.	24	152	166	88	235	1,6
2	Макарчук В.	8	41	12	34	34	0,83
3	Гомлет А.	14	110	62	44	96	0,87
4	Шевчук А.	14	84	18	134	90	1,1
5	Малиш Т.	17	84	8	120	70	0,83

Таблиця 3.7

Місячний колпортерський звіт за грудень 1932 р. ПК

№	ППП	Кількість робочих днів	Кількість робочих годин	Кількість проданих книг	Кількість проданих журналів	Сума прибутку (в злотах)	Коефіцієнт ефективності праці
1	Мемчик І.	28	368	35	387	419	1,1
2	Шкільняк Д.	22	164	10	300	162	1,0
3	Ябчинська І.	23	130	2	116	127	1,0
4	Брунець Г.	23	120	32	134	124	1,0
5	Котт М.	27	185	6	183	112	0,6

Таблиця 3.8

Річний колпортерський звіт за 1932 р. ПК

№	ППП	Кількість робочих днів	Кількість робочих годин	Кількість проданих книг	Кількість проданих журналів	Сума прибутку (в злотих)	Коефіцієнт ефективності праці
1	Мемчик І.	268	2099	421	1714	2459	1,1
2	Шкільняк Д.	178	1339	47	2166	1067	0,8
3	Ябчинська І.	238	1648	12	2656	1363	0,8
4	Брунець Г.	251	1627	184	1707	1249	0,8
5	Котт М.	234	1755	162	1367	970	0,5

Відповідно до підрахунків автора усіх даних за результатами роботи колпортерів 1931 р., коефіцієнт ефективності праці колпортерів у СК становив 0,94, а в ПК показник дорівнював 0,84. Різниця ефективності між конференціями незначна, що свідчить про подібність умов і обставин праці.

Варто зазначити, що кількість колпортерів (у співвідношенні до кількості членів церкви) на території ПК перевищувала чисельність книгонош на Волині, однак коефіцієнт ефективності праці колпортера (для прикладу візьмемо дані за січень і травень 1932 р.) у ПК був не вищим, ніж у СК. На нашу думку, це пояснюється тим, що несприйняття населенням Східної Галичини ідей протестантизму було спричинене міцними позиціями Римо-католицької та Греко-католицької церков, громади яких були найбільше поширені в цьому регіоні.

1930 р., відповідно до річного звіту, у СК (Східна Галичина була у її складі) працювало 13 книгонош, які щомісячно надсилали звіти у журнал «Орган колпортерів». 1931 р., відповідно до статистичних даних, на Волині

колпортерством займалася 21 адвентист, 8 із них працювало близько 250 днів на рік. Ними були О. Шевчук, В. Макарчук, Е. Марчук, З. Осмолівський, О. Стрільчук, Т. Малиш, Г. Москалик, Г. Германович⁴³¹.

1932 р. на території СК працювали 14 колпортерів. У 1937 р. ситуація погіршилася: якщо ще на початку року у СК працювало 18 колпортерів, то у ПК – 7, а вже у квітні цього ж року кількість книгонош зменшилася відповідно у СК до 10 та до 2 – у ПК.

Отже, у СК в 1929–1933 рр., 1937 р. працювали від 13 до 35 колпортерів. І. Шульга – єдиний колпортер, який працював у Східній конференції продовж 6 років (1932–1937 рр.). За тривалістю праці Т. Малиш, Г. Москалик працювали найдовше. Їх діяльність тривала з 1930 до 1933 р. включно, що загалом складає 47 місяців. Особами, які працювали довший проміжок часу, були А. Шевчук – 43 місяці, В. Макарчук – 43 місяці, Є. Марчук – 39 місяців, Міхальська – 38 місяців, Т. Купчишин – 33 місяці, Є. Штампувна – 31 місяць, Т. Тарасюк – 29 місяців, П. Полонський – 28 місяців, З. Осмолівський – 27 місяців, Г. Германович – 26 місяців⁴³².

Найсумліннішим у діяльності і звітуванні за роботу був Василь Макарчук, який жодного разу не пропустив здачу звітів. Слід зазначити, що жоден колпортер, який розпочав працю 1929 р., не згадується у списку колпортерів за 1937 р. Це пов'язано з тим, що деякі з них припили роботу, а інші перейшли в статус служителів-пасторів⁴³³.

Розглянемо діяльність колпортерів крізь фінансову призму. Через брак кадрів, а також світову економічну депресію керівництву ПУ не вдалося досягнути мети, яку ще 1928 р. поставив тодішній керівник колпортерів уніону Герман Бігалке. Він закликав збільшити число книгонош до 70 осіб, щоб «продати книг на суму 1 млн. злотих»⁴³⁴.

⁴³¹ Czembor W. Sprawozdanie Unji Polskiej. *Organ kolporterów*. 1931. № 12. S. 7.

⁴³² Ibid. S. 6.

⁴³³ Czembor W. Sprawozdanie Unji Polskiej. *Organ kolporterów*. 1937. № 2–5. S. 1–6.

⁴³⁴ Bigalke H. Kolportaż i kolporter. *Sługa zboru*. 1928. № 4. S. 18.

Відповідно до поданих даних (див. таблицю 3.9), можна сказати, що попри фінансову кризу в Польщі праця колпортерів не зупинялася і мала незначний фінансовий поступ. У порівнянні з минулим роком відстежується помітний ріст. Наприклад, у Східній конференції (Волинь) 1931 р. в часи важкої фінансової кризи зусиллями колпортерів було продано книг і брошур на суму 7469,00 злотих, а завдяки праці книгонош на Південному місіонерському полі (Галичина) було реалізовано літератури на загальну суму 8597,00 злотих за рік, що більше, ніж у попередньому році.

Таблиця 3.9

Фінансовий звіт за продаж літератури колпортерами в ПУ, СК та ПК⁴³⁵

Роки	Польський уніон	Східна конференція	Південна конференція
1924	49302,56	—	—
1925	64734,55	—	—
1926	60717,10	—	—
1927	61178,79	12323,98	—
1928	81218,77	9577,71	—
1930	95215,00	5686,00	6889,00
1931	105872,00	7469,00	8597,00

У наступній таблиці (див. таблицю 3.10) наведені дані про загальну кількість проданих книг та газет за два роки в СК та ПК.

⁴³⁵ Bigalke H. Oddział kolporterski. *Sluga zboru*. 1928. № 2. S. 30.

Таблиця 3.10

Загальна кількість проданих книг та газет

Рік	Східна конференція		Південна конференція	
	Книги (к-ть)	Газети (к-ть)	Книги (к-ть)	Газети (к-ть)
1930	298	8941	698	8263
1931	840	8839	1169	12015

Кількість проданих книг і газет насправді не є великою, але, враховуючи те, що колпортер ставив перед собою завдання не тільки продати літературу, а передусім зав'язати дружні стосунки і виявити інтерес людини до релігійних питань, можна говорити тут про гарні результати.

Наприклад, колпортер Зигмунд Осмолівський розповідав про прихід у Церкву АСД Олександра Тунського із с. Вілька Садова Торчинської гміни, якому він продав літературу, а пізніше познайомив з пастором того району⁴³⁶. А в журналі «*Sługa Zboru*» керівник колпортерів ПУ звітував, що через роботу колпортерів 1930 р. стали членами адвентистської церкви 12 осіб, а 1931 р. – 23 особи⁴³⁷. Про ці обов'язки колпортера проповідувати, а не лише продавати книги, розповідав також колпортер Мирон Михайлівський із громади с. Княже⁴³⁸.

На початку 20-х років ХХ ст. в ПУ Церкви АСД налічувалося 1168 адвентистів, об'єднаних у 49 громад⁴³⁹, зокрема на Волині та в Східній Галичині 1927 р. діяли 33 громади, до яких належали 595 членів⁴⁴⁰. Через 10

⁴³⁶ Łozowski S. Kolporter z Wołynia. *Głos Adwentu*. 2001. № 1. S. 7–9.

⁴³⁷ Saknit K. Jak przedstawia się sprawozdanie kolportażu. *Sługa zboru*. 1932. № 2. S. 5.

⁴³⁸ Відеозапис розмови з Мироном Михайлівським, 1919 року народження, с. Княже Сокальського району. Дата опитування: 16.01. 2004 р. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

⁴³⁹ Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1924. P. 101.

⁴⁴⁰ Kozirog B. Dzieje Diecezji Wschodniej Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce. S. 7–8.

років, станом на 1 січня 1936 р., кількість членів Церкви АСД у Східній конференції складалася з 1156 осіб⁴⁴¹, які належали до 70 громад та домашніх груп⁴⁴². Статистичні дані свідчать про збільшення кількості адвентистів і появу нових громад на нових територіях. Діяльність колпортерів у цьому відіграла важливу роль. Наприклад, на V з'їзді Польського уніону у Варшаві 1936 р. керівник колпортерів також підтверджував цю думку: «...вони йшли вперед і досягали з нашою літературою таких закутків нашого краю, де ще не ступала нога наших проповідників, ані біблійних працівників»⁴⁴³.

Територія і місце праці колпортера не були прив'язаними до одного району. Насамперед пропонувалися населені пункти, що знаходилися недалеко від родинного дому. Роботу колпортера координував його керівник, тому при потребі він міг бути скерованим і у віддалені райони, де не було адвентистів. Колпортер З. Осмолівський, родом із Володимира-Волинського, свідчив, що продавав літературу від Полісся аж до Галичини, але в основному на Волині. Побував у Кременці, Берестечку і Дубно⁴⁴⁴. Зазвичай, колпортери працювали в межах своєї конференції і згідно з її місіонерськими планами.

Клеменс Пьонтек, керівник колпортерства на Волині, стверджував, що на Сході колпортери переважно працювали в селах, оскільки на цій території, відповідно до нового адміністративно-територіального поділу, утвореного в 1921 р., центром Волинського воєводства було місто Луцьк, до якого входило 11 повітів, 125 гмін та 2743 сільські громади⁴⁴⁵. Отже, не урбанізованість території Волині створювала перешкоди колпортерській діяльності, оскільки «Міст було мало, і вони переважно мали малу територію, причиною цього було їх знищення через війну... 55% населення міст – євреї, а решта – православні і

⁴⁴¹ Lipski J. Spawożdanie ze zjazdu Zjednoczenia Wschodniego. S. 11.

⁴⁴² Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1937. P. 163.

⁴⁴³ Kwieciński S. Sprawozdanie kolportażu. *Śługa zboru*. 1936. № 10. S. 7–8.

⁴⁴⁴ Відеозапис розмови з Зигмунтом Осмолівським 14 липня 1914 року народження, м. Самара, Росія. Дата опитування: 05.09. 1996 р. Особистий архів Валентина Шевчука.

⁴⁴⁵ Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. 1970. 26 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008789> (дата звернення: 07.06.2013).

католики. Колпортер, працюючи в містах, мусив обминати цілі райони, де проживають євреї, і довго ходити, доки не знайде когось, хто купив би журнал», зазначав К. Пьонтек⁴⁴⁶.

Існувала відмінність і у виборі місця продажу літератури, адже Волинь асоціюється з численними селами, відсутністю заводів, фабрик і різноманітних офісів. Галичина була більш індустріальною територією. Євгенія Штампкувна, яка працювала у Східній Галичині, відгукувалася про свою діяльність так: «...Моє улюблене місце праці – то офіси державних урядовців, приватних і різних інституцій, де найбільше люблю працювати»⁴⁴⁷. Бездоріжжя і несприятливі умови Волині не були кращим місцем роботи для жінок-колпортерів, тому для безпеки вони, зазвичай, працювали в містах.

Часто результати діяльності книгонош керівництво оцінювало як незадовільні. Як зазначав К. Сакніт, керівник колпортерського відділу у Польському уніоні у січні 1931 р., лише сім колпортерів з усього Польського уніону виконало свій план⁴⁴⁸. Натомість у листопаді цього ж року Клеменц Пьонтек дякував тим, хто перевищив свій план у минулому місяці. Крім цього, у конференції відзначали тих, хто продавав книг на найбільшу суму. 1930 р. у Східній конференції таким був П. Сахарчук (737,00 зл.), а у Південній – Г. Брунець (1376,00 зл.).

Ще однією з причин низької продуктивності праці колпортера на північно-східній Волині була відсутність транспортного сполучення та непридатні для пересування дороги. Були такі території, де колпортери мусили «долати болотисті місцевості та турбувався про високі чоботи» або, в кращому разі, користувався велосипедом. У статті «Колпортерство на Сході» автор-очевидець, Клеменс Пьонтек, який сам не раз мандрував із села в село, виконуючи роботу колпортера, писав: «Одні села були знищені в часи світової війни, а інші – в часи набігів більшовиків. Деякі з них розташовуються на 50–

⁴⁴⁶ Piątek K. Kolportaż na Wschodzie. *Sluga zboru*. 1933. № 2, 3. S.4

⁴⁴⁷ Sztampkówna E. Gdzie rozpowszechniam nasze książki. *Sluga zboru*. 1934. № 9. S. 15

⁴⁴⁸ Saknit K. Dla naszego sprawozdania styczniowego. *Organ kolporterów*. 1931. № 1. S. 8.

70 км від залізничної станції. Дороги шосейні або бруківка зустрічаються дуже рідко, при тому були сильно знищені. Інші дороги – постійно покриті болотом, а навесні залиті водою»⁴⁴⁹.

Життя на півночі Полісся вирізнялося особливо низьким рівнем, що звичайно мало вплив на діяльність колпортерів. У багатьох випадках селяни не мали грошей, щоб розраховувалися за літературу, тому віддавали за неї зерно або різну сільськогосподарську продукцію. Керівник колпортерства на Волині у своїй статті згадував, що тут панує велика бідність: «З 1–2 десятин землі утримує від 8 до 10 осіб, а часом і більше»⁴⁵⁰. Усі ці обставини ускладнювали працю колпортерів і вимагали від них великої посвяти і жертвності.

Ще однією проблемою, з якою стикалися колпортери на Волині, була низька кількість освіченого населення. У статті «Африка у Східній конференції», сказано, що люди тут надто неосвічені, вірять у різне чаклунство і забобони, лікуються у знахарів, які своїми чарами «замовляють» різні хвороби⁴⁵¹. Клеменс Пьонтек у своїй роботі також зазначає, що «лише 15 % населення вміло писати і читати. Окрім цього, на території Східної конференції розмовляли п'ятьма мовами, що ще більше ускладнювало спілкування колпортера з представниками різних націй»⁴⁵². Через те колпортер вимушений був мати у своєму переліку книги різними мовами, щоб мати можливість запропонувати кожному охочому. У журналі «Sługa Zboru» регулярно друкувався преїскурант на літературу, щоб ознайомити читача з наявними книгами, а також їх ціною.

Література у преїскуранті поділялася на чотири мовні групи: польська, українська, російська і німецька. У ціннику вказували назву книги чи брошури, її вартість і кількість сторінок, матеріал обкладинки. Пропозиції за преїскурантом 1933 р. виглядали так: польських назв літератури – 49 (із них

⁴⁴⁹ Ibid.

⁴⁵⁰ Ibid.

⁴⁵¹ Ibid.

⁴⁵² Ibid.

12 різновидів Біблії), українських – 22 (із них 4 різновиди Біблії), російських – 48 (із них 5 різновидів Біблії) і німецьких – 136 (із них 11 різновидів Біблії)⁴⁵³. Наявність україномовної літератури серед інших можна вважати позитивним явищем, якщо брати до уваги те, що польська влада не була зацікавленою у розвитку української мови і культури.

Отже, аналізуючи співвідношення друкарської продукції в контексті мови видання, можна зауважити, по-перше, відсутність авторських книг чи перекладу українською мовою, а по-друге, невеликий попит населення на літературу і обмежені можливості її реалізації. Велику кількість російської літератури, пропонованої у ціннику, можна пояснити тим, що населення Волинського воєводства, яке тривалий час перебувало під російською владою, більше читало російською. Українська мова була актуальною в основному в Галичині. Найбільша кількість книг друкувалася німецькою мовою, що пояснюється великою чисельністю німецького населення і широким попитом на протестантську літературу.

У цей період українською друкували журнали «Ознаки часу», книги «Дорога до Христа», «Прислуга ангелів», «Велика боротьба», «Свідoctва для церкви», «Досвіди і видіння», «Біблійні лекції» в п'яти томах, «Заступницька жертва Христа і Його посередництво», «Наш час і призначення цього світу», «Славний прихід Христа», «У вирішальну хвилину», «Надія народів», «Пісні Сіона», «Широко поширені хвороби», «Біблійні трактати», а також вісім брошур: «Любов, заручини, шлюб», «В очікуванні великих подій», «Оповідання для дітей», «Терпіння Христа», «Матір – це твоя дитина», «Книгоноша як євангеліст», «Вірні Божі служителі» та «Служителі скінії».

Для членів церкви і непостійних колпортерів кожного року надавалася можливість брати участь у двох спеціальних заходах, пов'язаних із розповсюдженням літератури, які називалися «Великий місіонерський

⁴⁵³ Wasidłow M. Nowy cennik. *Sluga zboru*. 1933. № 10. S. 19–20.

тиждень» (тривав протягом одного тижня в березні-квітні)⁴⁵⁴ і другий – «Жнивно-подячна праця» (тривалість заходу вісім тижнів у вересні-жовтні)⁴⁵⁵. На встановлені дати ПУ друкував велику кількість журналів і книг різної тематики для продажу. Кожна громада залежно від кількості членів мала обов'язок розповсюдити певну кількість брошур на своїй та прилеглій території в конкретно зазначений час.

Фердинанд Дзік, редактор видання «*Sługa Zboru*», повідомляє про те, що спеціально до Великого місіонерського тижня 1931 р. було надруковано другий номер адвентистського журналу «Ознаки часу» з двобарвною обкладинкою, а також книгу «Надія народів»⁴⁵⁶. Щорічно керівництво Польського уніону заздалегідь повідомляло у журналі «*Sługa Zboru*» про точну дату і план проведення цих заходів⁴⁵⁷.

Ставлення населення до мандрівних торговців було різним залежно від території, віровизнання, культури та духовності. Самі колпортери оцінювали його так: «...пройшли селом і мали великий успіх у продажу книг»⁴⁵⁸, але були й негативні досвіди: «...люди недобре ставилися, казали залишити місцевість через те, що мої книжки є фальшивими»⁴⁵⁹.

Отже, адвентистська колпортерська справа мала важливе значення у становленні організаційної структури церкви та утворенні громад на нових територіях. Завдяки самовідданій праці колпортерів географія присутності адвентистів значно розширилася на території Польщі, зокрема у Галичині та на Волині, про що свідчать наведенні факти.

Діяльність адвентистських книгонош на теренах Галичини й Волині у міжвоєнний період здійснювалася у прямій залежності від загальноцерковних стратегій і планів керівництва ПУ, тому церковна організація турбувалася про

⁴⁵⁴ Luedtke A. Zjazd wschodnio-Polskiego Zjednoczenia. S. 3.

⁴⁵⁵ Shäfer K. Działajcie Aż Przyję. *Sługa zboru*. 1934. № 8. S. 16.

⁴⁵⁶ Dzik F. Wielki tydzień Misyjny. *Sługa zboru*. 1931. № 2. S. 1

⁴⁵⁷ Saknit K. Praca dziękczynna. *Sługa zboru*. 1932. № 8. S. 2.

⁴⁵⁸ Piątek K. Prasa kolporterska. *Sługa zboru*. 1928. №1. S. 11–12.

⁴⁵⁹ Bigalke H. Oddział kolporterski. *Sługa zboru*. 1928. № 2. S. 1–9.

навчання і вишкіл своїх працівників. Незважаючи на перешкоди з боку поліції, несприятливі умови праці та економічну кризу в Польщі, колпортерство посіло чільне місце серед інших видів місіонерської діяльності Церкви АСД у міжвоєнний період.

3.4.3. Освітня діяльність

З моменту свого виникнення 1863 р., адвентисти у своїй зовнішньо-церковній діяльності активно займалися і пропагували ідеї освіти⁴⁶⁰. Освітня діяльність адвентистів у Західній Україні у міжвоєнний період мала два основні напрями: навчання духовних працівників (культових служителів, колпортерів) та рядових членів церкви (пресвітерів, дияконів, молодь та дітей). Культові служителі отримували освіту в спеціально створеній теологічній школі – «Огніско», яка була розташована на території Сілезії, а колпортери отримували освіту на тижневих курсах, які проходили двічі на рік у містах Луцьк, Львів та селі Пожарки на Волині. Для рядових членів церкви основним джерелом теологічних знань стали уроки суботньої школи, які щоквартально розробляли відповідно до вікових категорій⁴⁶¹. У тих громадах, де було багато дітей, діяли недільні школи, спеціально для яких були розроблені уроки релігії та видані адвентистським видавництвом «Поліглот» під назвою «Біблійні лекції Старого Заповіту». Рекламу підручника було зроблено в журналі «*Sluga Zboru*», де коротко подано зміст та його вартість. Це видання було призначене для навчання дітей і молоді. Воно містило історію Старого Заповіту і розроблено у формі запитань та відповідей. Видання мало 523 сторінки, 32 ілюстрації та видано у тканій оправі⁴⁶². Оціночні результати адвентистських недільних уроків

⁴⁶⁰ Найт Д. Философия и образование. Введение в христианскую перспективу. Санкт-Петербург: Аним, 2001. С. 244.

⁴⁶¹ Czembor W. Codzienne uczenie się lekcji Szkoły Sobotniej. *Sluga zboru*. 1931. № 8. S. 11.

⁴⁶² Kwieciński S. Lekcje Biblijne Starego Testamentu. *Sluga zboru*. 1934. № 11. S. 16.

за вимогами міжвоєнної польської освітньої системи вносилися в державний шкільний атестат⁴⁶³.

Також у кожному журналі «*Sluga Zboru*» була розміщена спеціальна рубрика «Суботня школа», де висвітлювалися та надавалися поради вчителям суботніх уроків. Друкувалися найкращі методики доступного викладання уроків. Щотижневе вчительське зібрання було обов'язковою умовою успішного проведення суботнього уроку⁴⁶⁴. До того ж кожен учень суботньої школи повинен був брати активну участь в обговоренні уроку. Класи склалися з 6–8 учнів, яких навчали втілювати у практику теоретичні знання⁴⁶⁵.

У журналі, який вийшов 1929 р., керівники суботньої школи надрукували 13 найпоширеніших методичних помилок, які допускають вчителі суботніх шкіл:

1. Вчитель дає знання, але без практики;
2. Уроки поверхові, формальні, позбавлені духовної сили;
3. Монотонність викладу матеріалу;
4. Вчитель має навчати авторитетно, тому що він знає важливі істини;
5. Формальне представлення уроку;
6. Вчитель думає, що може навчити більше, ніж знає сам. Хто навчає, не підготувавшись, є винним перед учнями;
7. Виклад навчального матеріалу підмінюється проповіддю;
8. З кожної лекції учень має винести практичну користь, яку використовуватиме у щоденній практиці;
9. Вчитель замість біблійних історій розповідає свої особисті маловартісні історії;
10. Вчитель на уроці використовує лише урок без іншої додаткової інформації;

⁴⁶³ Спогади Євгена Івановича Філіпчука, 1924 року народження, село Пожарки Рожищанського р-ну Волинської обл. Дата опитування: 21.03.2002. *Особистий архів Валентина Шевчука.*

⁴⁶⁴ Klut E. Zebranie nauczycielskie. *Sluga zboru*. 1928. № 2. S. 3.

⁴⁶⁵ Cunitz R. Szkoła Sabatnia. S. 5.

11. Вчитель не може навчати про Бога, не будучи вірянном-практиком;
12. Уроки не пробуджують інтересу до духовних цінностей;
13. Вчитель піднімає одночасно багато тем⁴⁶⁶.

З 1878 р. адвентисти в усьому світі організували 124 суботні школи та мали 4000 членів церкви. А за даними 1929 р. у світі налічувалося уже 6500 суботніх шкіл та 300 тисяч членів церкви, які проводили уроки 279 мовами світу⁴⁶⁷. За даними статистики ПУ, на території Польщі налічувалося 225 шкіл з 3619 учнями⁴⁶⁸.

Особлива нестача адвентистських культових служителів на теренах Польщі була відчутною у перші роки утворення церковної організації. Найважливішою причиною цього стала Перша світова війна, внаслідок якої багато адвентистських німецьких служителів повернулись на свою історичну батьківщину.

Після створення ПУ, 1921 р., адвентистське керівництво ухвалило стратегічне рішення про організацію та створення освітніх духовних закладів. До 1921 р. культові служителі отримували теологічну освіту у Німеччині, в місті Фріденсау, тому питання утворення адвентистської школи стало одним із важливих завдань, які були ухвалені на I з'їзді ПУ⁴⁶⁹.

Згодом, 1925 р., організовано шестимісячні теологічні курси в місті Бидгощі, де навчалися 13 духовних служителів під керівництвом Вільгельма Ландена, який приїхав із Сполучених Штатів Америки⁴⁷⁰. Передусім створення духовної семінарії вимагало вирішення організаційних, матеріальних, адміністративних та юридичних питань, оскільки, згідно зі статтею 110 Березневої Конституції Польщі, громадяни, які належали до релігійної меншості, мали право на створення шкіл та інших освітньо-виховних закладів. Проте громади адвентистів сьомого дня такого права не мали, згідно

⁴⁶⁶ Cunitz R. Błędy popełniane w szkole sabatniej. *Śługa zboru*. 1929. № 1. S. 4.

⁴⁶⁷ Cunitz R. Szkoła sabatnia. *Śługa zboru*. 1929. № 2. S. 20.

⁴⁶⁸ Kwieciński S. Sprawozdanie szkoły sobotniej w Polsce. *Śługa zboru*. 1932. № 2. S. 16.

⁴⁶⁹ Polok W. Seminarium Duchowne im. M. B. Chechowskiego. *Śługa zboru*. 1976. № 5. S. 5–6.

⁴⁷⁰ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego... S. 219.

113 статті тієї ж Конституції, тому що Церква АСД не входила до складу офіційно визнаних законних установ⁴⁷¹.

Після невдалої спроби відкрити теологічну школу у Варшаві (1926 р.) адвентистське керівництво ухвалило рішення придбати велике помістя в селі Кам'янка Сілезька. 26 вересня 1927 р. тут було відкрито великий адвентистський навчальний заклад, вихованцями якого стали волинсько-галицькі юнаки. Теологічній семінарії присвоїли офіційну назву «Огніско молоді «Адвент» в Кам'янці Сілезькій», а у внутрішньоцерковному використанні вживали термін «місійна школа в Польщі»⁴⁷². Викладачами школи стали Михайло Васідлов і Мечислав Остапович. Цього ж року відкрито перший заочний теологічний курс для молодих служителів церкви. На третьому році функціонування школи налічувалося 45 студентів та четверо викладачів. 1930 р. за ініціативою керівництва школи було запроваджено практичні місіонерсько-просвітницькі виходи у найближчі населені пункти⁴⁷³. Мета цих виходів полягала у розповсюдженні культової літератури серед місцевого населення.

На 1929/30 навчальний рік до викладацького складу був запрошений відомий релігійний діяч, поет із Галичини Андрій Мащак. У кінці навчального року відбулися важливі адміністративні зміни у житті духовної семінарії у зв'язку з обранням Генріха Руди на посаду керівника Сілезько-Галицької конференції, а новим керівником школи «Огніско» став Вільям Лей⁴⁷⁴. 17 травня 1931 р. відбувся перший випуск 12 студентів, які пройшли чотирирічну програму. Більшість випускників 1931 р. стали активними служителями на галицько-волинських територіях⁴⁷⁵.

Кризовим для адвентистської школи став 1933 р. Фінансова нестабільність і безробіття на початку 1930-х років негативно відобразилися на

⁴⁷¹ Babienko B. Ogłoszenie. S. 4.

⁴⁷² Rudy H. Ognisko młodzieży «Adwent». *Sluga zboru*. 1928. № 1. S. 9–10.

⁴⁷³ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego... S. 226.

⁴⁷⁴ Polok W. Seminarium Duchowne im. M. B. Chechowskiego. S. 15.

⁴⁷⁵ Will T. Uroczystość pożegnania w Ogisku «Adwent». *Sluga zboru*. 1931. № 3. S. 7.

функціонуванні більшості релігійних організацій, котрі передусім залежали від добровільних пожертв членів адвентистських громад.

Всупереч усім зусиллям директора школи Мечислава Остаповича, його звернення до абітурієнтів і перерахування на сторінках церковного журналу «Sługa Zboru» усіх переваг навчання в теологічній школі, навчальний рік 1933/34 не відбувся. Причинами цього стали з одного боку неспроможність церкви утримувати заклад через великі державні податки, а з іншого – заборгованість студентів, які невчасно повертали свою частину плати за навчання⁴⁷⁶. Фінансова скрута у суспільстві настільки загострилась, що не тільки 1934 р., але й наступного 1935 р. так і не вдалося відновити роботу школи. У січні 1935 р. керівник церкви Теофіл Бабієнко адресував до адвентистської молоді пасторське звернення, де повідомив про відкриття школи в 1935 р. та максимальне зниження плати за навчання.

У повторному зверненні до молоді він сказав, що передбачена спеціальна система стипендій для студентів і отримання коштів для оплати навчання через продаж літератури. Навчальний заклад очолив новий директор Єжа Швітала та викладацький склад у кількості чотирьох осіб. Було запропоновано дві програми: дворічний курс і чотирирічний курс. Школа також отримала нову назву «Інтернат для молоді в Кам'янці на Сілезії», а в повсякденні називалася «Пансіонат Швітала».

15 жовтня 1935 р. відновлено роботу школи. Директор школи Єжа Швітала опублікував розгорнуту інформацію про інтернат. На сторінках серпневого номеру «Sługa Zboru» надруковано інформацію про вартість проживання та навчання, офіційну дату відкриття школи. Восьмий рік семінарського навчання 1935/36 розпочався після дворічної перерви 15 жовтня 1935 р. У результаті роботи нової системи оплати навчання, яка передбачала отримання студентами коштів через продаж культової літератури, робота закладу налагодилася. Абітурієнтами школи могли стати юнаки, котрі виявили

⁴⁷⁶ Łyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego... 1918–1939. S. 227.

бажання та здібності і були не молодші 16 років. При цьому членство в церкві було не обов'язковим. Перевага надавалася учням, які закінчили середню школу, 2–3 класи гімназійної школи⁴⁷⁷.

У рубриці «Школа» Гурман Руді написав: «Освіта – магічне слово для кожної амбітної молодого людини. А вища освіта, без огляду на значення, які надаються цьому терміну, спонукає до надзвичайних зусиль. Правдива вища освіта саме там, де є Найвищий (Бог), Який доводить до повного розвитку найбільші здібності, які подарував людській істоті. В цій освіті немає таємничості та відірваності. Це практичне виховання характеру, а також розвиток духовних, фізичних та інтелектуальних здібностей»⁴⁷⁸.

Керівництво закладу розробило спеціальні додаткові курси ведення домашнього господарства, особистої гігієни та догляду за хворими тощо, але після успішної трирічної роботи заклад у зв'язку з новою фінансовою кризою призупинив свою діяльність. У лютому 1939 р. у Варшаві керівництво знову порушило питання про відкриття школи, але Друга світова війна завадила цьому остаточно.

Загалом за 13 років існування польської теологічної школи навчання в ній відбувалося лише 9 років. Двічі через фінансові та адміністративно-фіскальні труднощі навчання скоротилося на 4 роки, що стало основною причиною втрат освічених служителів. Незважаючи на фінансові та адміністративні проблеми, брак кваліфікованих викладачів, за допомогою теологічної школи «Огніско» адвентистські громади отримали 80 освічених служителів.

За ініціативи директора школи «Огніско» Германа Руди у 1930 р. організовано дворічні підготовчі курси в селі Пожарки на Волині. Бюджет школи становив 1225,25 злотих⁴⁷⁹. Вона стала проміжною ланкою до вступу у школу «Огніско» в Бельську. На III з'їзді адвентистських керівників прийнято статут новоствореної школи, де зазначалося, що предметна база закладу має

⁴⁷⁷ Rudy H. Ognisko młodzieży «Adwent». *Shuga zboru*. 1928. №1. S. 9–10.

⁴⁷⁸ Cunitz R. *Szkoła Sabatnia*. S. 15.

⁴⁷⁹ Rudy H. *Szkoła zborowa dla kresów wschodnich*. *Shuga zboru*. 1930. № 1. S. 5.

містити елементарні предмети, тобто студенти повинні навчитися читати і писати польською мовою, а також освоїти базові знання Святого Письма. Курс повинен тривати 2,5 роки. У перший рік до закладу були зараховані 15 абітурієнтів⁴⁸⁰.

Отже, адвентистська культово-освітня діяльність на території Польщі мала важливе значення у становленні організаційної структури адвентистської церкви, надаючи освіту її духовним працівникам та рядовим членам.

Центром адвентистської освіти того часу стала теологічна школа «Огніско», яка була розташована у місті Бельську в Сілезії і пропонувала свої послуги в основному майбутнім пасторам. Фінансова нестабільність і безробіття на початку 1930-х років негативно відобразилися на функціонуванні школи. Протягом цього часу вона двічі припиняла свою діяльність.

Рядові члени церкви отримували духовний вишкіл, навчаючись у суботній школі. За даними статистики ПУ на території Польщі налічувалося 225 шкіл з 3619 учнями. Спеціально для дітей була передбачена особлива програма навчання у недільній школі. Оціночні результати адвентистських недільних уроків, за вимогами міжвоєнної польської освітньої системи, вносилися в державний шкільний атестат.

Отже, адвентистська культово-освітня діяльність на території Польщі мала важливе значення у становленні організаційної структури церкви тому, що освічені культові служителі були здатні якісно представляти членам церкви та населенню Польщі доктринальні положення адвентистського віровчення.

3.4.4. Пропаганда ідей здорового способу життя

Церква адвентистів сьомого дня від початку свого виникнення приділяла велику увагу питанням здорового способу життя. Поштовхом розвитку оздоровчих ідей була діяльність різноманітних громадських організацій в Північній Америці, які з середини XIX ст. почали пропагувати тверезий спосіб

⁴⁸⁰ Ibid.

життя та категоричну відмову від вживання кофеїну. Згодом у середовищі адвентизму вказані ідеї знайшли богословське підґрунтя і трансформувалися у вигляді однієї із доктрин Церкви АСД⁴⁸¹.

З 1848 р. в адвентистській періодиці регулярно друкувалися статті, в яких висвітлювалися негативні чинники, які погіршують фізичне самопочуття людини, такі як алкоголь, тютюн, кавові вироби, жирна їжа тощо. Особливо автори робили акцент на впливі фізіологічних чинників (нездорового способу життя) на духовно-моральну складову людського буття⁴⁸². Для реалізації та втілення на практиці ідей ЗСЖ Церква АСД відкрила велику кількість санаторіїв і лікувальних закладів, найвідомішим із яких був оздоровчий центр у Батл-Кріці штату Мічіган США, який був знищений 1902 р. внаслідок пожежі⁴⁸³. Паралельно з поширенням ідей ЗСЖ Церква АСД надсилала своїх місіонерів по всьому світі, в результаті чого ідеї адвентизму потрапили й на територію Польщі⁴⁸⁴. Паралельно з релігійною пропагандою свого віровчення адвентисти активно підтримували та розповсюджували ідеї щодо особистої гігієни, раціонального харчування та зменшення впливу шкідливих чинників на фізичне здоров'я людини⁴⁸⁵.

Витоки дбайливого ставлення до свого тіла адвентисти вбачають у Святому Письмі, а саме у Першому посланні до коринтян 6:19 апостол Павло застерігає: «Хіба ви не знаєте, що ваше тіло то храм Духа Святого, що живе Він у вас, якого від Бога ви маєте, і ви не свої?» Крім того в Старому Заповіті теж присутнє застереження не вживати нечисту їжу, алкоголь та утримувати тіло в чистоті⁴⁸⁶.

⁴⁸¹ Wasidłow M. W co wierzą i uczą chrześcijanie «Adwentyści Dnia Siódmego?» *Sluga zboru*. 1933. № 13. S. 23.

⁴⁸² Робинсон Д. История нашей вести о здоровье. Киев: Джерело життя, 2015. С. 160.

⁴⁸³ Уайт А. Женщина, ведомая Богом. Заокский: Источник жизни. 2010. С. 592.

⁴⁸⁴ Настольная книга служителя: в 3 т. / глав. ред. Н. Либенко. Учение и принципы жизни адвентистов седьмого дня. Т. 1. С. 359.

⁴⁸⁵ Домбровский Р. Официальные заявления, рекомендации и другие документы Церкви адвентистов седьмого дня. Заокский: Источник жизни. 2010. 49 с.

⁴⁸⁶ Unucka W. Zasady wiary Adwentystów siódmego dnia. *Stróż Syonu*. 1920. № 3. S. 4.

У результаті доктринального становлення принципів ЗСЖ Церква АСД поділила принципи ЗСЖ на ті, які є обов'язковими і мають сакральний характер, а інші рекомендовані, тобто виконуються за бажанням людини. Обов'язкові базуються на Святому Письмі, а рекомендовані – на працях Елен Уайт, авторки багатьох медичних книжок, які були видані у 1845 – 1915 рр. Обов'язкові та рекомендовані принципи ЗСЖ у Церкві АСД об'єднані загальним принципом, який виражений у двох словах: стриманість та поміркованість⁴⁸⁷.

До обов'язкових правил, які підлягають сакральному виконанню, належить заборона вживати м'ясо «нечистих» тварин, таких як свинина, кролятина, конина тощо (книга Числа, розділ 11), а також тваринний жир та кров, тютюнопаління, спиртні напої без огляду на їхню міцність чи дозованість та різноманітні наркотичні засоби (без дозволу на те лікаря)⁴⁸⁸. Рекомендовані правила містять наступні поради: утримання від вживання натуральної кави і чорного чаю, а також пропозиція дотримуватися вегетаріанства⁴⁸⁹.

Крім обов'язкових і рекомендованих правил існувала система взаємопов'язаних між собою восьми простих принципів ЗСЖ.

У цей перелік як тоді, так і сьогодні входять наступні принципи: активна фізична діяльність, правильне харчування, застосування у поміркованому масштабі сонячного світла, вживання 6–8 склянок води в період між прийомами їжі, а також гігієна тіла, правильне дихання та перебування на свіжому повітрі, поміркованість і стриманість в усіх сферах життя, регулярний і повноцінний відпочинок і останній принцип – довіра Богові, а саме – врівноважений духовний баланс людини⁴⁹⁰.

⁴⁸⁷ Уайт А. Женщина, ведомая Богом. С. 157.

⁴⁸⁸ Домбровский Р. Официальные заявления, рекомендации и другие документы Церкви адвентистов седьмого дня. С. 153.

⁴⁸⁹ Малюк В. Медицинская наука и дух пророчества. Киев: Джерело життя. 2008. С. 33.

⁴⁹⁰ В начале было Слово. Основы вероучения христиан Адвентистов Седьмого дня / отв. ред. Лысаков А.В. Заокский: Источник жизни. 2002. С. 392–399.

У міжвоєнний період на території Польщі Міністерство охорони здоров'я країни не могло впоратися з викликами та потребами суспільства, оскільки це вимагало ретельної уваги з боку влади та медичного персоналу. До того ж складні економічні обставини, господарська криза та обмежена кількість медичних працівників залишали населення країни у стані низького медичного обслуговування і крайнього відчаю. Саме у цих обставинах виникла велика кількість спеціалістів народного лікування, які нехтували елементарними санітарними правилами, що в результаті призводило до безповоротних наслідків та втрати здоров'я. Кожна лікарська (народна) ідея, яка містила свої «рецепти», з легкістю приймалася населенням, яке потерпало від різноманітних хвороб. Особливо це стосувалося сільського трударя та населення, яке проживало на території Волинського Полісся.

Враховуючи наслідки Першої світової війни та незаповнену соціальну нішу в галузі охорони здоров'я, ідеї ЗСЖ Церкви АСД швидко прижилися та набули авторитету серед простого населення, оскільки їх виконання на практиці доводило їхню дієвість та безпечність. З огляду на ці обставини керівництво церкви почало приділяти велику увагу соціальному служінню, яке виражалось у виділенні коштів на навчання медичних працівників та надання ліків тим, хто потребує.

Кожен член церкви повинен був володіти практикою надання людині першої невідкладної допомоги та бути обізнаним із вимогами догляду за хворими. Для пасторів у міжвоєнний період на території ПУ ставилися більші вимоги, зокрема їм рекомендувалося бути знайомими з народними методами лікування основних захворювань, процедурами гідротерапії, масажу та іридодіагностикою (діагностика хвороби за райдужкою ока). За свідченням Марії Кулініч, жительки села Малий Мидськ Костопільського повіту, візити у село пасторів Августа Лідтке, Михайла Васідлова, Теодора Вілля збирали чимало людей, які хотіли отримати консультацію щодо своїх фізичних недугів.

Будинок, у якому зупинявся служитель, перетворювався спочатку на лікарняну кімнату, а потім на молитовний зал⁴⁹¹.

Зі спогадів мешканця с. Демидівка Дубенського повіту Івана Мальчевського відомо про те, що в результаті гідротерапевтичних процедур та спеціальних гімнастичних вправ, запропонованих пастором Михайлом Васідловим, він позбувся проблем із хребтом⁴⁹².

Отже, для багатьох служителів адвентистської церкви у міжвоєнний період проповідницька діяльність дуже часто поєднувалася з лікувальною практикою, в результаті чого збільшувалася кількість членів церкви.

У журналі «*Sługa Zbogu*» розповідається про подібну місіонерсько-медичну подорож по Волині, яку здійснила Герміна Кьонінг 1935 р. Подорож тривала шість місяців і мала великий успіх серед населення. Після подорожі Герміна Кьонінг у своїх спогадах зазначила, що проведені нею семінари мали великий успіх серед жінок, оскільки стосувалися питань акушерства, виховання дітей, гігієни житла, приготування здорової їжі тощо. Крім того, під час відвідування хворих, особливо на території Полісся, лекторка зустрічалася із жахливими наслідками того, коли в результаті легковажності чи незнання елементарних засобів гігієни люди калічили себе на все життя⁴⁹³. Варто підкреслити, що свої лікарські поради Г. Кьонінг поєднувала із духовними, оскільки розуміла: «...даючи медичні поради, я повинна звертати увагу людей на Лікаря душі», тому що знала, що «гріх, як рана на тілі, нищить духовну людину, і тільки Христос може її зцілити...»⁴⁹⁴.

Отже, принципи ЗСЖ, які пропагували адвентисти в міжвоєнний період, тісно пов'язані з духовними пошуками людини. І, за вченням Церкви АСД, фізичний стан людини безпосередньо впливає на її духовний стан.

⁴⁹¹ Аудіозапис розмови з Ганною Андріївною Кулініч, 1915 року народження. с. Малий Мидськ, Костопільський р-н., Рівненської обл. Дата опитування: 11.11.2001. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

⁴⁹² Аудіозапис розмови з Ганною Петрівною Мальчевською, 1911 року народження, смт. Млинів, Рівненської обл. Дата опитування: 4.03.2002. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

⁴⁹³ Konig H. Moja praca na Wołyniu i Polesiu. *Sługa zboru*. 1935. № 10. S. 14.

⁴⁹⁴ Ibid. S.14.

Цікавим є той факт, що принципи гігієни як основа ЗСЖ вплинули на релігійні обряди самих адвентистів, зокрема, одного із найважливіших – хліболамання (за зразком останньої вечері Христа на землі). Відомий адвентистський лідер Альфред Куба, лікар за фахом, 1932 р. опублікував статтю в часописі «*Sługa Zboru*» під назвою «У справі особистих келехів при Вечері Господній». Суть поради Альфреда Куби полягала у тому, що, відповідно до санітарних вимог Біблії та існуючих на той час наукових досліджень, членам церкви необхідно приймати символ крові Христа (вино) не з однієї спільної чаші, а з індивідуальних, щоб уникнути інфекційних захворювань. У статі автор навів п'ять аргументів, один з яких звучав так: «Індивідуальний чашечковий спосіб є безперечно гігієнічним і чистим, оскільки знаходиться в гармонії з адвентистськими засадами реформи здоров'я...»⁴⁹⁵.

Адвентисти сьомого дня в питаннях ЗСЖ з початку свого виникнення намагалися дотримуватися здорового балансу щодо застосування обов'язкових та рекомендованих принципів здоров'я. Але у 1914 р. і 1922 р. в результаті відколу від Церкви АСД утворилася радикально налаштована група адвентистів-реформістів, які на підставі творів Елен Уайт зайняли категоричну позицію стосовно ЗСЖ, забороняючи використовувати у їжу будь-яке м'ясо і пропагуючи крайню форму вегетаріанської дієти⁴⁹⁶. Але, не зважаючи на радикально налаштованих реформістів, Церква АСД зуміла обстояти власні принципи, не впадаючи у крайнощі, оскільки організаційна єдність і досвід церкви здебільшого допомагали позитивно вирішити більшість складних питань⁴⁹⁷.

Підтвердженням вищенаведеного є приклад, який стався у 1932 р. в місті Рига на з'їзді Північно-Європейського дивізіону. На цьому з'їзді керівництво прийняло рішення, що краще стримуватися від вживання м'яса, оскільки через

⁴⁹⁵ Kube A. W sprawie osobnych dla każdego kieliszków. *Sługa zboru*. 1932. № 5. S. 15–16.

⁴⁹⁶ Turek P. Historia Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce. S. 88.

⁴⁹⁷ Ibid. S. 107.

захворювання худоби заражене м'ясо шкодить здоров'ю людей. Проте в резолюції зазначалося, що, зважаючи на різний рівень життя та умови проживання членів церкви, затверджена резолюція не є категоричною заборонаю щодо вживання м'ясної їжі. В резолюції зазначалося: «Ми не забороняємо вживання м'яса, якщо його не можна замінити іншими продуктами, такими, як молоко, яйця, білий сир, тому як представники церкви вважаємо, що реформа здоров'я походить від Бога, і ми максимально повинні дотримуватися її. І єдино-категоричні у питаннях вживання алкоголю, тютюну, нечистого м'яса, кави чи чорного чаю»⁴⁹⁸.

У випадках появи крайнощів чи проблемних ситуацій стосовно ЗСЖ керівництво церкви друкувало дискусивні питання на шпальтах журналу «*Sługa Zboru*», який був інформаційним носієм та дискусійним майданчиком для членів Церкви АСД на теренах Польщі. Зокрема, у журналі «*Sługa Zboru*» №3 за 1932 р. було висвітлено питання «Чи є гріхом для адвентистів продавати тютюн у магазинах?»⁴⁹⁹. Відповіддю на вказану проблему були такі слова: «Ми не повинні під жодним приводом продавати тютюн, але не маємо права критикувати тих, хто це робить». В іншому номері журналу «*Sługa zboru*» була висвітлена проблема: «Чи є в Новому Заповіті тексти, які стосуються заборони споживання м'ясних продуктів?». У відповідь було наведено чотири біблійні тексти, в яких міститься заборона щодо вживання м'яса з задушенینی і з кров'ю, але в загальному вживання м'ясних продуктів не заборонено, окрім нечистих тварин⁵⁰⁰.

Для поширення принципів ЗСЖ в Церкві АСД був створений спеціальний відділ «Тавита», який мав подвійну функцію: гуманітарна та медична допомога населенню. Назва відділу походить від імені новозаповітної героїні

⁴⁹⁸ Wasidłów M. Pozdrowienia dla wierzących. S. 3–4.

⁴⁹⁹ Wasidłów M. Sprzedawanie tytoniu. *Sługa zboru*. 1932. № 3. S. 8.

⁵⁰⁰ Wasidłów M. O pokarmach. *Sługa zboru*. 1932. № 4. S. 7.

благодійниці Тавити. Члени відділу «Тавита» організовували для всіх охочих курси за принципами ЗСЖ⁵⁰¹.

Важливим джерелом поширення ідей ЗСЖ серед польського населення був часопис «*Sługa zboru*», в якому у рубриці «Здорова кухня» з першого липня 1931 р. у кожному третьому номері журналу містилися поради щодо приготування їжі, яка не шкодить здоров'ю. У той же час редактори рубрики запрошували усіх, хто має смачні та корисні рецепти, надсилати їх до журналу, але з однією умовою: рецепти повинні бути без м'яса⁵⁰². Отже, рубрика «Здорова кухня» у часописі відігравала важливу роль для тих, хто хотів перейти на вегетаріанську дієту і дотримуватися ЗСЖ.

У часописі «*Sługa Zboru*» також містилася рубрика «Лікарські рослини», в якій були рекомендації щодо дат збору лікарських рослин, правильного їх зберігання, способу приготування та застосування. Автор рубрики завжди підкреслював, що Польща – це країна імпорту лікарських рослин, адже лише 1926 р. із країни було вивезено рослин на суму 5236,00 злотих⁵⁰³. Досить часто у рубриці «Лікарські рослини» містилися поради всесвітньовідомих лікарів, одним із яких був Себастьян Кнайп із Баварії, який у поєднанні води і властивостей лікарських рослин повернув здоров'я багатьом хворим⁵⁰⁴.

Отже, адвентисти у своїй практиці щодо полегшення фізичних страждань намагалися пропагувати ЗСЖ і цікавилися останніми передовими винаходами у сфері медицини.

Відомо, що у міжвоєнний період Церква АСД практикувала так званий «День лікарської місії», який відзначали один раз на рік⁵⁰⁵. На ранковому суботньому богослужінні проводилося спеціальне служіння, в програму якого обов'язково була включена лекція про ЗСЖ, після чого проводився збір коштів

⁵⁰¹ Konig H. Moja praca na Wołyniu i Polesiu. *Sługa zboru*. 1935. № 10. S. 14.

⁵⁰² Dzik F. Zdrowa kuchnia. *Sługa zboru*. 1931. № 2. S. 6.

⁵⁰³ Stokowska M. Uprawa ziół lekarskich źródłem rentownej produkcji. *Sługa zboru*. 1933. № 9. S. 15.

⁵⁰⁴ Ostapowicz M. Rady zdrowia. *Sługa zboru*. 1934. № 8. S. 13.

⁵⁰⁵ Wasidłów M. Dzień misji lekarskiej. *Urządnik Zboru*. 1937. № 7. S. 1.

на лікарську місію. У кінці богослужіння служитель церкви говорив про те, що «охорона здоров'я є важливою складовою євангельської праці»⁵⁰⁶.

Крім вищезазначеного, Церква АСД піклувалася про надання медичних порад рядовим членам церкви. Це здійснювалося за допомогою періодичного журналу «Життя і здоров'я», на шпальтах якого друкувалися популярні статті щодо новітніх медичних досягнень та містилися поради щодо правильного застосування методів народної медицини. Журнал був популярним та практичним і користувався великим попитом у читачів. Кожному адвентисту або його друзям для покращення здоров'я радили відвідати у літній період пансіонат Швітала, який розташувався біля підніжжя гір Бескиди, що неподалік від міста Бельско-Бяла⁵⁰⁷.

Отже, в міжвоєнний період питання ЗСЖ, яке піднімалося Церквою АСД, було актуальним, оскільки в той час на території Польщі, а особливо Волині, спостерігався брак медичних кадрів. По-друге методи, які пропагувала Церква у сфері оздоровлення населення, були прості і безпечні порівнянні з тими, які побутували серед нижчих суспільних верств населення Польщі. По-третє, періодика, яка була випущена Церквою у міжвоєнний період, пропагувала принципи здоров'я і базувала свої поради на біблійних принципах. Адвентистам сьомого дня, не зважаючи на існуючі фанатичні погляди у ставленні до харчування і способу життя, вдалося зберегти збалансований погляд, не впадаючи у крайнощі. Окрім пасторів, основними виконавцями і розповсюджувачами ідей ЗСЖ були члени Церкви АСД, які навчалися методам допомоги хворим і особливо – людям похилого віку.

⁵⁰⁶ Ibid. S.2.

⁵⁰⁷ Kwieciński S. Pobyt letni w pensjonacie. *Śługa zboru*. 1936. № 7. S. 12.

ВИСНОВКИ

На основі використання історіографії та широкої джерельної бази здійснено аналіз і теоретичне узагальнення процесу становлення та розвитку Церкви адвентистів сьомого дня на західноукраїнських теренах у міжвоєнний період, що дозволяє сформулювати низку висновків.

1. Становлення і розвиток Церкви АСД у міжвоєнній Польщі відбувалися у складних політичних умовах, викликаних Першою світовою війною та розпадом Російської імперії й Австро-Угорської монархії. Основними чинниками активного зростання чисельності громад адвентистів на західноукраїнських землях вказаного періоду були: міграція населення під час Першої світової війни, що сприяла релігійним контактам представників різних конфесій; організована і постійна місіонерська активність Церкви адвентистів сьомого дня; присутність на західноукраїнських землях поселень протестантських німецьких і чеських колоністів; недооцінювання лідерами ортодоксальних церков сили впливу проповідей протестантських місіонерів і недбале ставлення до власних пастирських обов'язків, особливо православного духовенства.

2. На початку 20-х років ХХ ст. почала формуватися єдина адвентистська церковна організація в межах міжвоєнної Польщі з центром у Варшаві, яка отримала назву Польський уніон АСД. Підпорядкування адвентистських громад Польському уніону, який свої принципи управління базував на демократичних і представницьких засадах, а також на чотирирівневій системі управління, сприяло швидкому поширенню адвентистських ідей. Громади адвентистів на території Волинського воєводства належали до Східної конференції (центр – м. Луцьк, з 1937 р. – м. Ковель, а громади Галичини – до Південної конференції (центр – м. Львів).

У своєму інституційному розвитку Церква адвентистів сьомого дня на західноукраїнських землях пройшла чотири періоди: становлення і розвитку громад (1919–1921 рр.); об'єднання громад у Варшавському місіонерському

полі (1921–1927 рр.); вдосконалення структури та виокремлення Східної конференції і Південної конференції (1927–1934 рр.); піднесення й утвердження (1934–1939 рр.).

Щорічні з'їзди СК у с. Пожарки на Волині, а також з'їзди ПК у м. Львові сприяли консолідації адвентистських громад регіону, мотивували до місіонерської, колпортерської та благодійної роботи, а також забезпечували зв'язок громад із Польським уніоном АСД.

Поширення адвентистського вчення та утворення громад на території Волині було активнішим, ніж на території Галичини. Відповідно до найповніших статистичних даних, 1931 р. із 43 громад АСД на західноукраїнських землях 34 (79%) знаходилося у Волинському воєводстві, 9 – у Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах (21 %). Найактивнішою був діяльність адвентистів у м. Львові, м. Станіславі, с. Богданівці Тернопільського воєводства, с. Пожарках та с. Свинюхах Волинського воєводства.

Склад адвентистської церкви був багатонаціональним і охоплював українців, німців, поляків та ін. Національна належність адвентистів у регіонах була різною, проте можна сказати про певні демографічні тенденції: у Тернопільському і Станіславському воєводствах серед адвентистів найбільше українців, у Львівському воєводстві переважали поляки, у Волинському воєводстві було найбільше адвентистів-українців, друге місце за чисельністю посідали німці – 30 % громад знаходилися у німецьких колоніях.

3. Правове становище громад Церкви АСД у Польщі унормовувалося Березневою Конституцією 1921 р., що гарантувала релігійну свободу. Церква АСД у міжвоєнний період мала статус толерованого віровизнання, яке могло реєструвати громади та проводити богослужіння, проте не мало повних юридичних прав. Адвентисти впродовж усього часу існування міжвоєнної Польщі намагалися отримати статус офіційної організації. Для утримання релігійного майна адвентисти створили та зареєстрували товариство «Конструкція», на чолі якого стояло керівництво Церкви.

4. Непорозуміння між представниками державних органів влади і Церквою АСД стосувалися таких питань, як дотримання суботи, харчування, військова присяга та служба зі зброєю солдатів-адвентистів.

Суттєва відмінність у вченні відокремлювала адвентистів від інших релігійних спільнот і, як наслідок, ускладнювала їхнє становище у суспільстві. Напруженими були відносини із православною та греко-католицькою церквами, оскільки у їхньому середовищі адвентисти вели активну місіонерську діяльність. Найбільші суперечки виникали між релігійними громадами за місце поховання на кладовищі. Взаємини з іншими протестантами визначалися боротьбою за сферу впливу.

5. Провідною силою в поширенні адвентизму і розбудові громад стали пастори і колпортери. Церковна організація турбувалася про належне фінансування своїх кадрів, водночас вимагала від них готовності переїжджати з сім'єю в межах Польського уніону на нове місце духовної праці. Належне місце у кадровій політиці займала освіта служителів. Для цього було засновано теологічну школу «Огніско» поблизу м.Бельсько-Бяла. Там студенти проходили чотирирічну теологічну і практичну підготовку.

Першими пасторами адвентистських громад Волині і Галичини у міжвоєнний період переважно були особи німецької та польської національності. Це пояснюється тим, що українські служителі на той час були студентами і молодими служителями-практиками. Кадровий склад церкви був національно строкатим, водночас це не ставало на заваді гармонізації взаємовідносин у церкві.

Церква адвентистів сьомого дня у міжвоєнний період пережила внутрішньоцерковну кризу, спровоковану розкольницькою діяльністю А. Куби. Четверть адвентистів міжвоєнної Польщі приєдналася до новоутвореної незалежної організації. Розкол торкнувся також і адвентистських громад у Західній Україні.

6. Одним із найважливіших напрямів місіонерської діяльності адвентистів у міжвоєнний період було колпортерство. Завдяки сумлінній праці книгонош

географія присутності громад адвентистів на нових територіях значно розширилася. Діяльність адвентистських книгонош була прямо залежною від загальноцерковних стратегій і планів керівництва Польського уніону, а тому отримувала усю необхідну фінансову та моральну підтримку. 40% від прибутку проданої літератури належало колпортеру як оплата за працю. Активне застосування колпортерства як різновиду місіонерської діяльності сприяло розвитку видавничої діяльності адвентистів сьомого дня. Літературу друкували в адвентистському видавництві «Поліглот», звідки і надсилали усім громадам і колпортерам. Двічі на рік керівництво Церкви організовувало для колпортерів курси підвищення кваліфікації, на яких представляло найкращі методи продажу літератури, і мотивувало їхню місіонерську діяльність. Колпортери у східних прикордонних районах Польщі часто входили в конфліктні ситуації з поліцією, а інколи їх звинувачували у шпигунстві, оскільки працювали на територіях дислокації польських військ.

Церква активно використовувала різноманітні соціальні програми. Зокрема, пропаганда здорового способу життя і надання першої медичної допомоги, що особливо актуальними виявилися у сільській місцевості. Низький рівень медичного обслуговування, а часто його відсутність узагалі робили діяльність адвентистів із пропаганди здорового способу життя досить актуальною. Лідери Церкви АСД ініціювали читання медиками профілактичних лекцій населенню, а своїх служителів зобов'язували володіти знаннями про здоровий спосіб життя дотримуватися його та вміти надавати першу медичну допомогу. З цією ж метою розповсюджувався журнал «Твоє здоров'я», в якому пропагували принципи здоров'я, базовані на біблійних засадах.

Набув розвитку створений при кожній громаді відділ «Тавита». Його члени надавали допомогу людям, які знаходилися в особливо тяжкому матеріальному становищі. Працівники відділу «Тавита» збирали кошти для бідних та ремонтували одяг, який приносили члени церкви, щоб згодом віддати його нужденним. Регулярно у громадах проводили урочисті богослужіння,

присвячені відділу «Тавита», на яких обов'язково влаштовували розпродаж різних виробів тавитянок. Виручені у такий спосіб кошти віддавали на потреби бідних.

Адвентистське керівництво приділяло велику увагу освіті членів церкви, а також духовно-професійному вишколу служителів. У богослужбній практиці була запроваджена суботня школа для дорослих і дітей, де в малих групах на чолі з учителем віряни вивчали Біблію. Для учнів та вчителів суботньої школи було розроблено спеціальні уроки і методичні посібники. У кожній громаді створено бібліотеку. Багато з тих, що приєдналися до громад АСД, починали навчатися там основам грамоти.

Розповсюдження адвентистами серед населення великої кількості духовної та медичної літератури українською мовою і проведення богослужінь українською мовою сприяло поширенню на цій території української культури. Важливе місце серед адвентистської літератури займав український пісенник, укладений А. Мащакон, який містив понад сотню духовних пісень.

Отже, Церква АСД на західноукраїнських теренах у міжвоєнний період, розвиваючи внутрішню- і зовнішньоцерковну діяльність, пройшла складний шлях організаційного становлення та юридичного унормування свого існування і намагалися зайняти належне місце на релігійні карті Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Архівні документи і матеріали

Archiwum akt nowych w Warszawie

1. Kwestionariusz w sprawie wyznania ADS «Reformowanych»: zasady wiary wyznania 3 sierpnia 1931 r. (№ 4.N.K.2066/31.). *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 737–738.
2. MWR i OP w Warszawie. Sekty: Sprawy ogólne-różne. Adwentyści dnia siódmego. Streszczenie wiary. 1922 r. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1413. S. 2.
3. MWR i OP. Sprawy stanu cywilnego. Statystyka zmiany wyznań w IV kwartale 1938 r. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 389. S. 346–354.
4. Najwyższy Ukaz Imienny z dnia 17 października 1906 r. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1413. S. 38–42.
5. Odpis Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Generalna Dyrekcja Służby Zdrowia do Pana Wojewody we Lwowie (z.h. 8722/25) od 29 grudnia 1925 r. Przedmiot: Cmentarze Baptystów. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1413. S. 336–337.
6. Odpis Wojewody Tarnopolskiego do MSW w Warszawie. (№ .BN.33 d). Przedmiot: Antoni Sykała, członek sekty ADS, wyjaśnienie. 23 sierpnia 1933 r. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 353.
7. Pismo do MWR i OP od Zarządu Zboru ADS. Podanie o wydanie imiennych zaświadczeń dla Duchownych Zboru ADS. 1922. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 25.
8. Pismo Ministra Spraw Wewnętrznych P. Stołypina od 6 listopada 1906. S. 199–202, Najwyższy Ukaz Imienny z dnia 17 października 1906 r. Odpis. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 165.
9. Pismo MWR i OP Departament wyznań do Sądu Okręgowego w Tarnowie. 30 marca 1922 r. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 30–31.
10. Pismo od Dyrektora Departamentu WR i OP Bogdanskiego o stanie prawnym wyznań w Polsce. 18.10.1930. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 376. S. 8–9.

11. Pismo Prezydium Województwa Poleskiego do wszystkich starostów w sprawie zakładania gmin wyznaniowych (zborów) ewangelicznych chrześcijan i baptystów, 4 września 1926 r. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1410. S. 56–59.
12. Pismo Prezydium Województwa Poleskiego do wszystkich starostów. Styczeń 1926. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1444. S. 254–257.
13. Pismo Stanisławę spychały do MWR i OP w Warszawie w sprawie legalizacji 5 czerwca 1931 r. (№ 4.N.K.2066/31). *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 291.
14. Pismo Stanisławę spychały do MWR i OP w Warszawie w sprawie pochodzenie sekty «Reformowanych ADS» 8 czerwca 1931 r. (№ 4.N.K.2066/31). *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 290.
15. Pismo Urzędu wojewódzkiego w Łodzi do MWR i OP od Zarządu Zboru ADS. Zatwierdzenie duchownych ADS. Podanie o wydanie imiennych zaświadczeń dla Duchownych Zboru ADS. 1922. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 29.
16. Pismo wojewody w Poznaniu do MWR i OP. Departamentu Wyznań Religijnych od 5 grudnia 1924 w sprawie pojawienie się sekty adwentystów. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 87–88.
17. Pismo. Lwowski Urząd Wojewódzki do MWR i OP w Warszawie. Spis sekt. 9 maja 1931 r. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 376. S. 55.
18. Podanie do Pana Starosty w Bydgoszczy od Proszenie o zalegalizowanie zboru na podstawie §111 konstytucji. 27 listopada 1934. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 408–409.
19. Przepisy MWP i OP Ministerstwu Spraw Wojskowych Departamentu od 19 lutego 1923 r. (№ L. dz. 4552/pob). W sprawie służby wojskowej wyznawców sekt. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1413. S. 396–398.
20. Sprawozdanie Urzędu Wojewódzkiego Wolyński do MWR i OP Departament Wyznań w Warszawie od 14 sierpnia 1935 r. Przedmiot: Zjazd delegatów zborów ADS w Pażarkach. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 396.
21. Statut autonomicznego zboru ADS. Miesięcznik zwiastun Adwentowy. *AAN*. Zespól 14. Sygn. 1437. S. 422–425.

22. Wykaz gmin wyznaniowych wyznania ADS według stanu dnia 1 lutego 1931 r. *AAN*. Zespół 14. Sygn. 1414. S. 79–80.

Державний архів Волинської області

23. Imienny wykaz członków sekty ADS w Starym-Zahorowie gminy Chorów. Wojt gminy Chorów K. Chmielnicki. 16 marca 1932. *Держархів Волинської обл.* Ф. 46 Оп. 9. Спр. 2047. Арк. 4.

24. MWR i OP w Warszawie do wszystkich województw. Kwestjonariusz w sprawie ruchu religijnego sekt. 28 lutego 1931. *Держархів Волинської обл.* Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1859. Арк. 2–18.

25. Najwyższy Ukaz Imienny z dnia 17 października 1906 r. *Держархів Волинської обл.* Ф. 36. Оп. 14. Спр. 2. Арк. 1–5.

26. Pismo od Urzędu Województwa w Łucku (Oddział bezpieczeństwa w Łucku) do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie od 2 grudnia 1931 r. (№ R 1346/BM/2/3/). Przedmiot: dane według rozwoju sekt religijnych od 1 maja 1931 r. *Держархів Волинської обл.* Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1861. Арк. 1–7.

27. Pismo Wojewody Wołyńskiego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wykaz sekt stundo-babtistów i adwentystów 7-go dnia. 13 czerwca 1924 r. *Держархів Волинської обл.* Ф. 36. Оп. 13a. Спр. 983. Арк. 10.

28. Podanie do MWR i OP w Warszawie od ADS w Polsce w sprawie o zarejestrowanie gminy wyznaniowej z siedzibą w Warszawie. 13 majan 1935. *Держархів Волинської обл.* Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2047. Арк. 247–248, 250–266.

29. Urząd Województwa w Łucku. Przedmiot: Przedłożenie danych dotyczących sekt wyznaniowych. (Powiat Horochowski) 6 maja 1931 r. *Держархів Волинської обл.* Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1860. Арк. 11.

30. Wyciąg. Protokół № 1 Zasedanja cierkownego komitietu otdiela obszcziny ADS w s. Staro-Zahorowie, chorowskiej gminy, Horochowskiego powiatu. Za zgodność-podpis wojt Gminy Chorów K. Chmielnicki od 6 marca 1932 r. *Держархів Волинської обл.* Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2046. Арк. 10.

31. Wykaz Członków obecnej Rady Gminy Sekciarskiej ADS wybranych na walnem zebranie na powiat Horochowski od 10 marca 1932 r. *Держархів Волинської обл.* Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2047. Арк. 9.

32. Wykaz członków rady zboru ewangelicznych chrześcijan ADS we wsi Swiniuchy powiatu Horochowskiego, według Stanu y dnia 14 marca 1932 r. Przewodniczący zboru. *Держархів Волинської обл.* Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2047. Арк. 3–10.

33. Zgłoszenie. Kierownik Sekty ADS Michael Dołgun do Magistratu miasta Horochowa od 10 marca 1932. *Держархів Волинської обл.* Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2047. Арк. 6.

Державний архів Івано-Франківської області

34. Листування з повітовими староствами про конфіскацію антирелігійної літератури на території Станіславського воєводства. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2046. Арк. 207 арк.

35. Переписка с поветовыми староствами о деятельности евангелических, караимских и других религиозных сект в поветах Станиславского воєводства (1937 р.). *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2093. 28 арк.

Державний архів Львівської області

36. Odpis Burmistrza we Lwowie do Prezydium s.k. Namiestnictwa 6 sierpnia 1912 r. *Держархів Львівської обл.* Ф. 1. Оп. 350. Спр. 3251. Арк. 1–12.

37. Odpis Prokuratora przy SOK we Lwowie. Oddział prasowy, dnia 19 marca 1925 r. (№ st. 1151/25/1) do Powiatowej Komendy P.P. we Lwowie. *Держархів Львівської обл.* Ф. 108. Оп. 1. Спр. 828. Арк. 5.

38. Odpis. Lwowski Urząd wojewódzki Widział Bezpieczeństwa do MSW Departamentu Polityczny w Warszawie (№ L. BB. 79/taj/31). Przedmiot: Przedłożenie danych dotyczących sekt wyznaniowych. 3 sierpnia 1931 r. *Держархів Львівської обл.* Ф. 1. Оп. 14. Спр. 2987. Арк. 16–20.

39. Pismo do Pana Prokuratora prasowego przy SOK we Lwowie od powiatowa komenda P.P. we Lwowie od 18 lutego 1925 r. (№ L.72/25/v.). Przedmiot: cenzura broszur. *Держархів Львівської обл.* Ф. 108 Оп. 1. Спр. 828. Арк. 3.
40. Pismo do Urzędu Wojewódzkiego we Lwowie od Starostwa Powiatowego w Rzeszowie. Chrześcijanie dnia siódmego. 18 maja 1938 r. *Держархів Львівської обл.* Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1495. Арк. 38.
41. Pismo Kierownika Komisariatu P.P. do Prezydium Dyrekcji Policji we Lwowie. 10 lipca 1924. *Держархів Львівської обл.* Ф. 243. Оп. 1. Спр. 449. Арк. 11.
42. Pismo MWR i OP do Wojewody we Lwowie. 28.02.1938. *Держархів Львівської обл.* Ф. 1. Оп. 56. Спр. 4133. Арк. 1.
43. Pismo od Posterunku P.P. powiatu Lwowskiego w Żydatyczach do Powiatowej komendy P.P. we Lwowie od 17 lutego 1925 r. Przedmiot: literaturze sekciarzy. *Держархів Львівської обл.* Ф. 108. Оп. 1. Спр. 828. Арк. 2.
44. Pismo Powiatowego Komendanta P.P. we Lwowie do posterunkowa P.P. w Żydatyczach w sprawie posiadanie broszur wydanych przez sekcję Metodystów i Baptystów od 6 lutego 1925 r. *Держархів Львівської обл.* Ф. 108. Оп. 1. Спр. 828. Арк. 1–5.
45. Pismo. Duchowny ADS T. Will do Województwa Lwowskiego. 25 stycznia 1929. *Держархів Львівської обл.* Ф. 1. Оп. 56. Спр. 1950. Арк. 27.
46. Posterunek P.P. w Sichowie powiatu Lwowskiego do Starostwa Powiatowego we Lwowie od 7 marca 1932 r. (№ 162/32). Przedmiot: Czerniki Włodysław i tow. Kolportaż broszur sekty religijnej stow. Misiynego ADS. *Держархів Львівської обл.* Ф. 7. Оп. 3. Спр. 354. Арк. 1–2.
47. Protokół spisany dnia 7 marca 1932 r. na Posterunku P.P. w Sichowie przez przód. Józefa Wawrzyniaka z Włodysławem Michaleńkiem i Włodysławem Czernieckim. *Держархів Львівської обл.* Ф. 7. Оп. 3. Спр. 354. Арк. 2.

48. Protokół spisany w biurze burmistrze w Nowym Sączu w sprawie szerzonej herezyj przez T. Brosone. 6 sierpnia 1912 r. *Держархів Львівської обл.* Ф. 1. Арк. 7–7зв.

49. Wykaz Kościołów i Związków religijne w Polsce. Podstawy prawne od 01.01.1938. *Держархів Львівської обл.* Ф. 1. Оп. 56. Спр. 4133. Арк. 2–4. (Списки релігійних сект на території Львівського воєводства).

50. Znaki czasu. Redaktor odpowiedzialny: Wasidłow M. Warszawa: Poliglot. 16 s. *Держархів Львівської обл.* Ф. 7. Оп. 3. Спр. 354. Арк. 119–125.

51. Знаки часу Варшава: Поліглот. 16 с. *Держархів Львівської обл.* Ф. 7. Оп. 3. Спр. 354. Арк. 127–134.

52. Конраді Л. Відчитане письмо. Гамбург: Міжнародний «Трактатгезелишафм». 9 с. *Держархів Львівської обл.* Ф. 108. Оп. 1. Спр. 828. Оп. 1. Спр. 828. Арк. 12–20.

53. Чи кінець близько? Гамбург: Міжнародний «Трактатгезелишафм». 9 с. *Держархів Львівської обл.* Ф. 108. Оп. 1. Спр. 828. Арк. 6–11.

Держайний архів Рівненської області

54. Odpis od Starostwa Rówińskiego do Posterunku Policji Państwowej w Zdołbunowie. 3 października 1924. *Держархів Рівненської обл.* Ф. 139. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 10.

55. Pismo od Posterunku Policji Państwowej w Zdołbunowie do Starostwa Rówińskiego. 25 września 1924. *Держархів Рівненської обл.* Ф. 129. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 13 зв.

56. Powiatowa komenda P.P. w Zdołbunowie do Komisariatu P.P. w Ostrogu od 9 czerwca 1925 r. (№ L: 2492.25.v). Przedmiot: Lipska Helena-działaczka ADS. *Держархів Рівненської обл.* Ф. 64. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 4.

57. Powiatowa Komenda Policji Państwowej w Zdołbunowie. Sekty religijne: informacje. 20 października 1925. *Держархів Рівненської обл.* Ф. 139. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 32.

58. Sprawozdanie ze zjazdu adwentystów w Zdołbunowie (L: 3044/24-V). Kierownik Ekspozytury P.P. W Równem do Komendy PP powiatu Rówieńskiego. 11 października 1924 r. *Держархів Рівненської обл.* Ф. 30. Оп. 19. Спр. 300. Арк. 129.

59. Starostwo Rowiense do wszystkich Posterunków Policji Państwowej. Kwestjonariusz w sprawie ruchu religijnego sekt. 24 marca 1927 r. *Держархів Рівненської обл.* Ф. 129. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 13.

Державний архів Тернопільської області

60. Odpis MWR i OP w Warszawie do Pana Wojewody w Łucku. Ewangeliczni Chrześcijanie i Baptyści. 10 stycznia 1927 r. *Держархів Тернопільської обл.* Ф. 2. Оп. 3. Спр. 249. Арк. 64–76.

61. Pismo Starosty Czortkowski Golińskiego do Urzędu wojewódzkiego w Tarnopolu od 17 września 1931 r. (№ L. 3229/BN.). Przedmiot: Sekciarze-agitacja. *Держархів Тернопільської обл.* Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1684. Арк. 58, 60.

62. Pismo Starosty Powiatowego Skałacki do Urzędu wojewódzkiego w Tarnopolu od 7 maja 1932 r. (№ L: 220/tj). Przedmiot: Związki religijne potępiające służbę wojskową. *Держархів Тернопільської обл.* Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1860. Арк. 12.

63. Pismo Starosty Tarnopolskiego do MSW w Warszawie. 6 maja 1927 r. Kwestjonariusz w sprawie ruchu religijnego sekt. *Держархів Тернопільської обл.* Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1046. Арк. 2–3.

64. Pismo. Starostwo Skałackie do Urzędu Woejwódykiego w Tarnopolu. Przedmiot: Przedłożenie danych dotyczących sekt wyznaniowych. (L: 355/tj). 30 czerwca 1931 r. *Держархів Тернопільської обл.* Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1684. Арк. 51.

65. Starostwo Radziechowskie do województwa Tarnopolskiego. Statystyka rozwoju kościołów, związków religijnych i sekciarstwa za lata 1921–1932. 14 kwietnia 1932 r. *Держархів Тернопільської обл.* Ф. 231. Оп. 6. Спр. 1660. Арк. 1.

**Archiwum Szkoły Teologiczno-Humanistycznej im. M. Beliny-
Czechowskiego w Podkowie Leśnej**

66. Protokół Nr. 44/51 posiedzenia komitetu Zjednoczenia Wschodniego w Pożarkach w dniu 29.05.1933 roku. *Archiwum STH w Podkowie Leśnej*.

67. Turek P. Historia Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce. 1962. 135 s. Rękopis. *Archiwum STH w Podkowie Leśnej*.

Особистий архів Валентина Шевчука

68. Аудіозапис розмови з Ганною Андріївною Кулініч, 1915 року народження, с. Малий Мидськ Костопільського р-ну Рівненської обл. Дата опитування: 11.11.2001. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

69. Аудіозапис розмови з Ганною Петрівною Мальчевською, 1911 року народження, смт. Млинів Рівненської обл. Дата опитування: 04.03.2002. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

70. Відеозапис розмови з Григорієм Романовичем Бобриком, 1928 року народження, с. Башова Рожищанського р-н., проживає у м. Рожище Волинської обл. Дата опитування: 05.01.2002. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

71. Відеозапис розмови з Зигмунтом Осмолівським, 1914 року народження, м. Самара, Росія. Дата опитування: 05.09.1996 р. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

72. Сионський співанник. Збірка духовних пісень українських громад Адвентистів С.Д. Варшава. Накладом Польського дому накладового. 64 с. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

73. Спогади Євгена Івановича Філіпчука, 1924 року народження, с. Пожарки Рожищанського р-ну Волинської обл. Дата опитування: 21.03.2002 р. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

74. Церковна книга громади АСД с. Богушівка Рожищанського повіту Волинського воєводства. 8. 09.1934 р. – 30.12.1939 р. 32 с. *Особистий архів Валентина Шевчука*.

II. Periodyczni wydania

75. Церковный вестник. Ежемесячный журнал христиан Адвентистов седьмого дня / ред. Веселов А. 1935. Rok III. № 3. 6. 9. 8 с.
76. Церковный вестник. Ежемесячный листок христиан Адвентистов седьмого дня / ред. Веселов А. 1937. Rok V. № 5. 8 с.
77. Церковный вестник. Ежемесячный листок христиан Адвентистов седьмого дня / ред. Веселов А. 1938. Rok VI. № 9. 8 с.
78. Łącznik Zborowe Dodatek do «Zwiastuna Wiecznej Ewangelii» poświęcony sprawom zborowym Zjednoczonych Ewangelicznych Chrześcijan «Dnia Siódmego» / red. odp. Michalski A. 1937. Rok II. № 2. 4 s.
79. Łącznik Zborowe. Dodatek do «Zwiastuna Wiecznej Ewangelii» poświęcony sprawom zborowym Zjednoczonych Ewangelicznych Chrześcijan «Dnia Siódmego» / red. odp. Michalski A. 1937. Rok II. № 10/11. 4 s.
80. Miesięcznik dla Urzędników Zboru ADS / red. odpow. St. Kwieciński. 1936. I rocznik. № 1. 18 s.
81. Miesięcznik dla Urzędników Zboru ADS / red. odpow. St. Kwieciński. 1937. II rocznik. № 1–12. 100 s.
82. Miesięcznik dla Urzędników Zboru ADS / red. odpow. St. Kwieciński. 1938. III rocznik. № 1–12. 96 s.
83. Miesięcznik dla Urzędników Zboru ADS / red. odpow. St. Kwieciński. 1939. IV rocznik. № 1–9. 86 s.
84. Miesięcznik poświęcony sprawom ADS w Polsce / red. odpow. St. Kwieciński. 1937. X rocznik. № 1–4. 154 s.
85. Miesięcznik poświęcony sprawom ADS w Polsce / red. odpow. St. Kwieciński. 1938. XI rocznik. № 1–4. 154 s.
86. Miesięcznik poświęcony sprawom ADS w Polsce / red. odpow. St. Kwieciński. 1939. XII rocznik. № 1–9. 112 s.
87. Miesięcznik poświęcony sprawom ADS w Polsce / red. odpow. W. Czembor. 1935. VIII rocznik. № 1–9. 180 s.

88. Miesięcznik poświęcony sprawom ADS w Polsce / red. odpow. W. Czembor. 1936. IX rocznik. № 1–4. 168 s.
89. Organ Autonomicznych Zborów Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce / red. odp. Paweł Kube. 1934. Rok II. № 2, 3, 4, 11. 96 s.
90. Organ Autonomicznych Zborów Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce / red. odp. Paweł Kube. 1936. Rok IV. № 3, 4. 96 s.
91. Organ Autonomicznych Zborów Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce / red. odp. Paweł Kube. 1937. Rok V. № 4, 10/11. 96 s.
92. Organ kolporterów społeczności Polskiej / red. odp. Czembor W. 1929. Rok I. № 1, 6. 16 s.
93. Organ kolporterów społeczności Polskiej / red. odp. Saknit K. 1931. Rok I. № 1, 9, 11, 12. 32 s.
94. Organ kolporterów społeczności Polskiej / red. odp. Saknit K. 1932. Rok II. № 1–6, 9–12. 80 s.
95. Organ kolporterów społeczności Polskiej / red. odp. Saknit K. 1933. Rok III. № 1–9. 72 s.
96. Organ kolporterów społeczności Polskiej / red. odp. Wasidłow M. 1937. Rok IX. № 2–5. 32 s.
97. Organ kolporterów społeczności Polskiej / red. odp. Wasidłow M. 1938. Rok X. № 10. 2 s.
98. Organ of Northern European Division of the General Conference of S.D.A. / edit. Ella Eastcott. by the Stanborough Press Ltd. Watford. 1929. № 3, 4, 10, 11. 32 p.
99. Organ of Northern European Division of the General Conference of S.D.A. / edit. Ella Eastcott. 1929. № 1. 8 p.
100. Organ of Northern European Division of the General Conference of S.D.A. / edit. Ella Eastcott. 1931. № 1, 2, 3, 8. 32 p.
101. Organ of Northern European Division of the General Conference of S.D.A. / edit. Ella Eastcott. 1932. № 10. 8 p.

102. Organ of Northern European Division of the General Conference of S.D.A. / edit. Ella Eastcott. 1933. № 11. 8 p.
103. Organ of Northern European Division of the General Conference of S.D.A. / edit. W.T. Bartlett. 1934. № 2, 4, 7, 8, 10, 11. 48 p.
104. Organ of Northern European Division of the General Conference of S.D.A. / edit. W.T. Bartlett. 1935. № 3, 6, 7, 8, 12. 40 p.
105. Organ of Northern European Division of the General Conference of S.D.A. / edit. W.T. Bartlett. 1936. № 7, 11, 12. 24 p.
106. Organ of Northern European Division of the General Conference of S.D.A. / edit. W.T. Bartlett. 1937. № 5, 8, 9, 10, 11. 48 p.
107. Organ of Northern European Division of the General Conference of S.D.A. / edit. W.T. Bartlett. 1938. № 7. 8 p.
108. Organ of Northern European Division of the General Conference of S.D.A. / edit. W.T. Bartlett. 1938. № 7. 8 p.
109. Organ of Northern European Division of the General Conference of S.D.A. / edit. W.T. Bartlett. 1939. № 1, 6, 9, 10. 32 p.
110. Pismo dla działaczy i członków zboru ADS / red. odpow. M. Wasidłow. 1932. V rocznik. № 1–4. 140 s.
111. Pismo dla działaczy i członków zboru ADS / red. odpow. M. Wasidłow. 1933. VI rocznik. № 1–4. 146 s.
112. Pismo dla działaczy i członków zboru ADS / red. odpow. M. Wasidłow. 1934. VII rocznik. № 1–4. 160 s.
113. Pismo dla działaczy i członków zboru ADS / red. odpow. P. Dzik. 1930. III rocznik. № 1–4. 95 s.
114. Pismo dla działaczy i członków zboru ADS / red. odpow. P. Dzik. 1931. IV rocznik. № 1–4. 120 s.
115. Pismo dla polskich zborów ADS / red. odpow. A. Geisler. 1923. Rok V. № 1. 20 s.
116. Pismo dla polskich zborów ADS / red. odpow. K. Hering. 1913. Rok I. № 1–4.

117. Pismo dla polskich zborów ADS / red. odpow. K. Hering. 1914. Rok II. № 1–4. 20 s.
118. Pismo dla polskich zborów ADS / red. odpow. Wilh. Unucka. 1920. Rok III. № 1–4. 18 s.
119. Pismo dla polskich zborów ADS / red. odpow. Wilh. Unucka. 1921. Rok IV. № 1. 20 s.
120. Pismo dla urzędników i członków zboru ADS / red. odpow. T. Will. 1928. I rocznik. № 1–4. 100 s.
121. Pismo dla urzędników i członków zboru ADS / red. odpow. T. Will. 1929. II rocznik. № 1–4. 120 s.
122. Zdrowie to twój skarb. Ilustrowani miesięcznik. Społeczno-zdrowotny / red. J. Turoń. 1939. Rok I. № 8. 20 s.
123. Zdrowie to twój skarb. Ilustrowani miesięcznik / red. H. Buzek. 1939. Rok I. № 1. 18 s.
124. Zdrowie to twój skarb. Ilustrowani miesięcznik / red. H. Buzek. 1939. Rok I. № 2. 18 s.
125. Zdrowie to twój skarb. Ilustrowani miesięcznik / red. H. Buzek. 1939. Rok I. № 3. 18 s.
126. Zdrowie to twój skarb. Ilustrowani miesięcznik. Społeczno-zdrowotny / red. H. Buzek. 1939. Rok I. № 4. 20 s.
127. Zdrowie to twój skarb. Ilustrowani miesięcznik. Społeczno-zdrowotny / red. J. Turoń. 1939. Rok I. № 5. 20 s.
128. Zdrowie to twój skarb. Ilustrowani miesięcznik. Społeczno-zdrowotny / red. J. Turoń. 1939. Rok I. № 6. 20 s.
129. Zdrowie to twój skarb. Ilustrowani miesięcznik. Społeczno-zdrowotny / red. J. Turoń. 1939. Rok I. № 7. 20 s.

III. Монографії, книги, брошури, наукові статті

130. Андрусак В. Бесценное наследие. Заокский: Источник жизни, 2016. 320 с.
131. Бачинський В. Нова релігійна секта на Галичині. *Свобода*. № 32. 1912. С. 4–5.
132. Белов А. В. Адвентисты. Москва: Наука, 1964. 159 с.
133. Біддулф Г. Відновлення стародавньої християнської церкви: чотири американські концепції. Київ: Інтерсервіс, 2017. 54 с.
134. Бондарь С. Адвентизм 7-го дня. Санкт-Петербург: Типография Министерства Внутренних Дел, 1911. 101 с.
135. Бонч-Бруевич В. Д. Из мира сектантов: Сборник статей. Москва: Госиздат, 1922. 332 с.
136. Бонч-Бруевич В. Д. Избранные сочинения: в 3 т. Т. 1. О религии, религиозном сектантстве и церкви. Москва: Изд-во Академии Наук СССР, 1959. 310 с.
137. Бородинська Л. Осібно, але воєдино. 100-річчя церкви євангельських християн-баптистів с.Посників на Рівненщині. Рівне: Дятлик М., 2017. 296 с.
138. В начале было Слово. Основы вероучения христиан адвентистов седьмого дня / отв. ред. Лысаков А.В. Заокский: Источник жизни, 2002. 544 с.
139. Геніш О. Історія протестантизму на Дубенщині. Рівне: Дятлик М., 2017. 240 с.
140. Горський В. Адвентизм: історія і сучасність. Київ: Знання, 1987. 48 с. (Сер. 5 Науково-атеїстична).
141. Григоренко А. Эсхатология, миллениаризм, адвентизм: история и современность. Филофско-религиоведческие очерки. СПб.: Европейский Дом, 2004. 392 с.
142. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. Київ: Освіта, 1992. 192 с.

143. Дедерен Р. Церковь. *Настольная книга по теологии*. Библейский комментарий АСД. Заокский: Источник жизни, 2010. Т. 12. С. 390–419.
144. Демко О. Ст. Сектанты. 2-ге вид. Жовква: Вид-во оо. Василян у Жовкві, 1939. 24 с.
145. Домбровский Р. Официальные заявления, рекомендации и другие документы церкви адвентистов седьмого дня. Заокский: Источник жизни, 2010. 384 с.
146. Жукалюк М. Кризь бурі, шторми, лихоліття. Київ: Джерело життя, 2009. 544 с.
147. Жукалюк Н. Вспоминайте наставников ваших (история Церкви Адвентистов седьмого дня в личностях). Киев: Источник жизни, 1999.
148. Жукалюк Н., Любашенко В. Церковь христиан адвентистов седьмого дня в Украине. Киев, 2003. Ч. 1. История Церкви христиан адвентистов седьмого дня в Украине. 320 с.
149. Зайцев Е. Без прошлого нет будущего. Заокский: Источник жизни, 2013. 384 с.
150. Зайцев Е. История церкви адвентистов седьмого дня в России. Заокский: Источник жизни, 2008. 544 с.
151. Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. Львів: ЛОНМІО, 1996. 96 с.
152. Зерна пам'яті. Історія церкви євангельських християн-баптистів м. Рівного. Рівне: Дятлик М. 2016. 424 с.
153. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні / за ред. П. Яроцького. Київ; Дрогобич: Коло, 2007. 632 с.
154. Карпевич І. О. Штунда її блудна наука. Жовква: Вид-во оо. Василян у Жовкві, 1939. 32 с.
155. Клибанов А. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.). Москва: Наука, 1965. 144 с.
156. Клибанов А. Религиозное сектантство и современность (социологические и исторические очерки). Москва: Наука, 1965. 305 с.

157. Костюк М. Німецькі колонії на Волині (XIX – поч. XXст.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 384 с.
158. Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 404 с.
159. Л.Я. Секти й сектанти. Львів: Діло, 1928. Ч. 5. 63 с.
160. Лебсак Г. Великое адвентистское движение и адвентисты седьмого дня в России. Ростов на Дону: Альтаир, 2006. 352 с.
161. Лужницький О.Л. Адвентисти-суботники а наука католицької церкви. Львів: Вид-во релігійних книжок, 1926. 83 с.
162. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. Львів: Просвіта, 1995. 350 с.
163. Малюк В. Медицинская наука и дух пророчества. Киев: Джерело життя. 2008. 192 с.
164. Маргаритов С. История русских мистических и рационалистических сект. Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. 232 с.
165. Нагорний В. Уложення про покарання кримінальні та виправні. *Форум права*. 2016. № 2. С. 124–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_2_20 (дата звернення: 20.03.2018).
166. Найт Д. В поисках своего лица. Заокский: Источник жизни, 2009. 224 с.
167. Найт Д. Знакомство с Еленой Уайт. Заокский: Источник жизни, 2002. 160 с.
168. Найт Д. Философия и образование. Введение в христианскую перспективу. Санкт-Петербург: Анима, 2001. 244 с.
169. Настольная книга по теологии. Библейский комментарий Адвентистов седьмого дня / ред. сов.: Р. Дедерен, Н. Вихмейстер, У. Шей, М. Родригес; Стрэнд К. Суббота. Заокский: Источник жизни, 2010. Т. 12. 736 с.
170. Олійник П. Сектантство. Львів: Мета, 1937. 180 с.

171. Парасей А. Жукалюк Н. Бедная, бросаемая бурей. Киев: Джерело життя, 1997. 340 с.
172. Підлужна О. Нарис історії Корнинської громади церкви християн віри євангельської в Рівненському районі (1921–1989 рр.). Рівне: ПП ДМ. 2012. 117 с.
173. Протестантизм в Україні. Волинь: зб. ст. Луцьк: МКФ «Християнське життя». 2017. 184 с.
174. Путинцев Ф. М. Кабальное братство сектантов. Москва; Ленинград: ОГИЗ – Московский рабочий, 1931. 200 с.
175. Путинцев Ф. М. Политическая роль сектантства. Москва: Безбожник, 1928. 128 с.
176. Путинцев Ф. М. Сектантская молодёжь и задачи её перевоспитания. *Антирелигиозник*. 1937. № 1. С. 60.
177. Путинцев Ф. М. Сектанты и перевыборы советов. Москва: Безбожник, 1931. 46 с.
178. Робинсон Д. История нашей вести о здоровье. Киев: Джерело життя, 2015. 448 с.
179. Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії (друга половина ХІХ ст. – 1917 рік). Полтава: Скайтек. 2008. 324 с.
180. Стережіться ложних пророків. 3-є вид. Львів: 1929. 29 с.
181. Терлецкий В.Н. Хилиастические движения в сектанстве. *Очерки, исследования, статьи по сектанству*. Полтава: Электрич. тип. Г. И. Маркевича, 1912. 307 с.
182. Уайт А. Женщина, ведомая Богом. Заокский: Источник жизни. 2010. 832 с.
183. Уайт Е. Ранние произведения. Заокский: Источник жизни, 1998. 352 с.
184. Уилер. Д. Джеймс Уайт – новатор и победитель. Заокский: Источник жизни, 2013. 320 с.

185. Уласевич В. Сучасне сектантство. Київ: Держвидав України, 1925. 31 с.
186. Учение и принципы жизни адвентистов седьмого дня. Пасторское богословие. Жизнь и труды Уайт. *Настольная книга служителя*: в 3 т. / глав. ред. Н. Либенко. Москва: Первая образцовая типография. 1989. Т. 1. 464 с.
187. Церковное Руководство Церкви адвентистов седьмого дня: Пересмотренное 18-ое издание Генеральной Конференции Церкви АСД. Заокский: Источник жизни. 2010. 255 с.
188. Чилсон А. Им предстояло покорить мир. Київ: Джерело життя, 2007. 192 с.
189. Шандала О.О. Правове регулювання громадянства та правовий статус громадян в Австро-Угорській імперії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2005. С. 197–202.
190. Юнак Д. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в России 1886–1981 гг. Заокский: Источник жизни, 2002. Т. 1. 448 с.
191. Ясевич-Бородаєвська В. И. Борьба за веру (историко-бытовые очерки и обзор законодательства по старообрядчеству и сектанству в его последовательном развитии с приложением статей закона и высочайших указов). Санкт-Петербург: Государственная типография, 1912. 638 с.
192. Aberle H. *Przeobrażenie. Sługa zboru*. 1928. № 2. S. 19.
193. Babienko B. *Ogłoszenie. Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1934. № 4. S. 17.
194. Babienko T. *Aż dotąd pomagał nam Pan. Sługa zboru*. 1934. № 4. S. 4.
195. Babienko T. *Kochani Współpracownicy. Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1933. № 1. S. 1.
196. Babienko T. *Odezwa do wszystkich Pracowników. Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1933. № 2. S. 1.
197. Babienko T. *Osobiste. Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1937. № 9/10. S. 2.

198. Babienko T. Pozdrowienia dla wszystkich wierzących adwentystów dnia siódmego. *Sluga zboru*. 1934. № 1. S. 11.
199. Babienko T. Świątynia i jej służba. *Sluga zboru*. 1933. № 10. S. 2–3.
200. Babienko T. Tydzień ofiarności. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1933. № 3. S. 5.
201. Babienko T. W nowym roku, nowe życie. *Sluga zboru*. 1935. № 1. S. 1–2.
202. Babienko T. Zebranie Pracowników. *Sluga zboru*. 1935. № 1. S. 7.
203. Bigalke H. Kolportaż i kolporter. *Sluga zboru*. 1928. № 4. S. 18.
204. Bigalke H. Kolportaż. *Sluga zboru*. 1928. № 3. S. 19–20.
205. Bigalke H. Oddział kolporterski. *Sluga zboru*. 1928. № 2. S. 1–9.
206. Caknit K. Kolportaż. *Sluga zboru*. 1931. № 3. S. 5.
207. Caknit K. Nasze sprawozdanie kwartalne. *Sluga zboru*. 1932. № 8. S. 7.
208. Cielecki B. Doświadczenia zboru Tarnopolskiego. Dodatek do «Zwiastuna Wiecznej Ewangelii», poświęcony sprawom zborowym Zjednoczonych Ewangelicznych Chrześcijan «Dnia Siódmego». *Łącznik Zborowy*. 1937. № 2. S. 1.
209. Ciempka P. List z Brennej. Organ Autonomicznych Zborów w Polsce. *Zwiastun Adwentowy*. 1934. № 2. S. 16.
210. Cunitz R. Przytułek dla dzieci w Zjednoczeniu Śląsko – Galicyjskiem. *Sluga zboru*. 1930. № 2. S. 9.
211. Cunitz R. Szkoła sabbatnia. *Sluga zboru*. 1928. № 4. S. 5.
212. Cunitz R. Szkoła sabbatnia. *Sluga zboru*. 1929. № 2. S. 4.
213. Cunitz R. Błędy popoźniane w szkole sabbatniej. *Sluga zboru*. 1929. № 1. S. 4.
214. Czembor W. Budowanie i utrzymywanie Domów Modlitwy i Sal Zborowych. *Sluga zboru*. 1938. № 12. S. 5.
215. Czembor W. Codzienne uczenie sięlekcji Szkoły Sabbatniej. *Sluga zboru*. 1931. № 8. S. 11.
216. Czembor W. Kurs czytania. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1936. № 1/2. S. 49.

217. Czembor W. Ogłoszenie. *Sługa zboru*. 1934. № 4. S. 17.
218. Czembor W. Podatki od uposażeń. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1934. № 1. S. 18–22.
219. Czembor W. Sprawozdanie oddziału młodzieży w Polsce. *Sługa zboru*. 1931. № 8. S. 12.
220. Czembor W. Statystyczne dane z roku 1934. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1935. № 2. 40 s.
221. Czembor W. Wystąpienie z kościoła. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1933. № 8. S. 15–17.
222. Czembor W. Zapomogi dla pracowników. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1934. № 1. S. 21.
223. Czembor W. Zmiana adresu. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1937. № 1. S. 59–67.
224. Demczuk C. Sprawozdanie ze zjazdu. *Sługa zboru*. 1931. № 3. S. 6.
225. Dobrzański St. Wieczera Pańska w Wołczyńcu koło Stanisławowa. *Zwiastun Adwentowy*. Organ Autonomicznych Zborów w Polsce. 1934. № 4. S. 7.
226. Douglass. H. Posłaniec Pana. Warszawa: Znaki Czasu, 2010. 587 s.
227. Dzik F. Wielki tydzień Misyjny. *Sługa zboru*. 1931. № 2. S. 1.
228. Dzik F. Zdrowa kuchnia. *Sługa zboru*. 1931. № 2. S. 6.
229. Eastcott E. Statistical Report of the Northern European Division. Northern European Division of the General Conference of S.D.A. *The Advent Survey*. 1929. December. P. 5.
230. Englert P. Zebranie okręgowe we Lwowie. *Sługa zboru*. 1932. № 9. S. 7.
231. Enseleit E. Herzliche Bitte. *Zions Wachter*. 1909. № 6. S. 97–112.
232. Gastpary W. Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych. Cz. I. 1914–1939. Warszawa, 1978. 127 s.
233. Grelewski St. Wyznania protestanskie i sekty religijne w Polsce współczesnej. Lublin: Nakł. Diecezjalnego Zakładu Graficzno-Drukarskiego, 1936. 701 s.

234. Heinz Daniel. Church, State, and Religious Dissent (A history of Seventh-day Adventists in Austria, 1890–1975). Frankfurt am Main; Wien: Lang, 1993. 207 s.
235. Hering K. Wydawca. *Stróż Syonu*. 1913. № 1. S. 8.
236. Hering K. Z Austrii. *Stróż Syonu*. 1913. № 2. S. 9–16.
237. Hnatyszyn M. Nowy bratni zbor. Dodatek do «Zwiastuna Wiecznej Ewangelii», poświęcony sprawom zborowym Zjednoczonych Ewangelicznych Chrześcijan «Dnia Siódmego». *Łącznik Zborowy*. 1937. № 10–11. S. 3.
238. Jankowski J. Wesole nowiny z kolportażu i szlachetna praca. *Sluga zboru*. 1934. № 5. S. 19.
239. Klut E. Zebranie nauczycielskie. *Sluga zboru*. 1928. № 2. S. 3.
240. Konig H. Moja praca na Wołyniu i Polesiu. *Sluga zboru*. 1935. № 10. S. 14.
241. Konstytucja 17 marca 1921 r. 2-gie wydanie przejrzane i rozszerzone. Warszawa, 1921. 70 s.
242. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 roku. Lwów; Warszawa. 1935. 188 s.
243. Kosmowski F. Oświadczenie. *Sluga zboru*. 1934. № 2. S. 18–21.
244. Koziróg B. Dzieje Diecezji Wschodniej Kościoła Adventystów Dnia Siódmego w Polsce. Warszawa: Znaki Czasu, 1990. 32 s.
245. Koziróg B. Dzieje diecezji Wschodniej. Warszawa: Znaki Czasu, 1988. 16 s.
246. Koziróg B., L.R. Conradi. Misjonarz pięciu kontynentów. Warszawa: Znaki Czasu, 1979. 58 s.
247. Krasieńki W. Zarys dziejow Powstania i upadku reformacji w Polsce. T.1. Warszawa: Zwiastuna Ewangelicznego, 1903. 268 s.
248. Kuba A. Dyktatura we zborach kierownictwa ADS. *Zwiastun Adwentowy*. Bydgoszcz: Zwiastun Adwentowy. 1934. № 2. S. 22.
249. Kuba A. Radosne i smutne wieści ze Stanisławowa. *Zwiastun Adwentowy*. 1936. № 3. S. 50.

250. Kuba A. W sprawie osobnych dla kazdego kieliszków. *Sluga zboru*. 1932. № 5. S. 15–16.
251. Kuziów A. Zmiana wyznania. *Sluga zboru*. 1934. № 2. S. 21.
252. Kwieciński S. Dziesięciolecie. *Sluga zboru*. 1937. № 1. S. 3.
253. Kwieciński S. Historia ruchu adwentowego w Polsce. *Sluga zboru*. 1938. № 4. S. 6.
254. Kwieciński S. Lekcje Biblijne Starego Testamentu. *Sluga zboru*. 1934. № 11. S. 16.
255. Kwieciński S. Od wydawnictwa. *UrządNIK Zboru*. 1936. № 1. S. 1.
256. Kwieciński S. Pobyt letni w pensjonacie. *Sluga zboru*. 1936. № 7. S. 12.
257. Kwieciński S. Początki ruchu adwentowego w Europe. *Sluga zboru*. 1937. № 9. S. 7–8.
258. Kwieciński S. Początki ruchu adwentowego w Europe. *Sluga zboru*. 1938. № 6. S. 7.
259. Kwieciński S. Sprawozdanie kolportażu. *Sluga zboru*. 1936. № 10. S. 7–8.
260. Kwieciński S. Sprawozdanie szkoły sobotniej w Polsce. *Sluga zboru*. 1932. № 2. S. 16.
261. Kwieciński S. Sprawozdanie z piątego zjazdu w Warszawie. *Sluga zboru*. 1936. № 10. S. 3–5.
262. Kwieciński S. Zgłoszenia. *Sluga zboru*. 1938. № 8. S. 16.
263. Lindsay S. Jedyna biała kobieta wśród 100.000 tubylców. *Sluga zboru*. 1932. № 3. S. 3.
264. Lipski J. Nekrologi. *Sluga zboru*. 1939. № 3. S. 16.
265. Lipski J. Spawozdanie ze zjazdu Zjednoczenia Wschodniego. *Sluga zboru*. 1937. № 7. S. 11.
266. Lipski J. Zjazd zjednoczenia wschodniego. *Sluga zboru*. 1938. № 7. S. 11.
267. Łozowski S. Kolporter z Wołynia. *Głos Adwentu*. 2001. № 1. S. 7–9.

268. Luedtke A. Sprawozdanie z trzeciego Zgromadzenia Związku Polskiego w Bielsku od 4–8 1928 roku. *Sługa zboru*. 1928. № 3. S. 25–26.
269. Luedtke A. Zgromadzenie polskiego Zjednoczenia. *Sługa zboru*. 1928. № 3. S. 27.
270. Luedtke A. Zjazd wschodnio-Polskiego Zjednoczenia. *Sługa zboru*. 1930. №1. S. 3.
271. Łyko Z. *Adwentyzm*. Warszawa: Znaki Czasu, 1970. 318 s.
272. Łyko Z. *Etyka*. Podkowa Leśna: Signa Temporis, 2006. 464 s.
273. Łyko Z. *Filozofia rekreacji, sportu i turystyki (zarys)*. Podkowa Leśna: Signa Temporis, 2004. 201 s.
274. Łyko Z. *Geneza współczesnego adwentyzmu*. Warszawa: Znaki Czasu, 1979. 312 s.
275. Łyko Z. *Kościół Adwentystów dnia siódmego*. Warszawa: Znaki Czasu, 2000. 524 s.
276. Łyko Z. *Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego w Polsce Miedzywojennej 1918–1939*. Warszawa: Znaki Czasu, 1979. 380 s.
277. Łyko Z., Wieluńska Z., Adamczyk I., Kot B. *Na przełomie tysiącleci*. Warszawa: Znaki Czasu, 1966. 338 s.
278. Małysz T. *Zorganizowanie się zboru w Sadowie na Wołyniu*. *Zwiastun Adwentowy*. 1934. № 3. S. 21.
279. Markiewicz S. *Religie Świata Protestantyzm*. Warszawa: Prasa-Książka-Ruch, 1982. 300 s.
280. Maszczak A. *Nekrologi*. *Sługa zboru*. 1935. №10. S. 16.
281. Moskalik G. *Ciekawy listy z Wołynia*. *Zwiastun Adwentowy*. 1936. № 3. S. 51.
282. Myśków J. *Apel zboru Tarnopolskiego*. *Łącznik Zborowy*. 1937. № 2. S. 1.
283. Niedoba E. *Na dzień kolportażu*. *Sługa zboru*. 1934. №11. S. 12–13.
284. Niedoba O. *Zjazd zjednoczenia Południowego*. *Sługa zboru*. 1935. №7. S. 14.

285. Niewiadomski A. Sprawozdanie. *Sługa zboru*. 1934. № 7. S. 16.
286. Niewiadomski A. Sprawozdanie z dorocznego zgromadzenia wschodnio-Polskiego Zjednoczenia. *Sługa zboru*. 1930. № 4. S. 3–4.
287. Nowicki K. Kurs kolporterów-ewangelistów Zachodniego i Południowego Zjednoczenia. *Sługa zboru*. 1933. № 11. S. 8–9.
288. Ostapowicz M. Rady zdrowia. *Sługa zboru*. 1934. № 8. S. 13.
289. Piątek K. Czy mamy złożyć broń światłości. *Sługa zboru*. 1931. № 5. S. 4.
290. Piątek K. Czy przeszkody mogą nas powstrzymać w pracy? *Organ kolporterów społeczności Polskiej A.D.S. w Polsce*. 1931. №11. S. 8.
291. Piątek K. Grupa, która wyszła z wielkiego ucisku. *Sługa zboru*. 1933. № 6. S. 5.
292. Piątek K. Kolportaż na Wschodzie. *Sługa zboru*. 1933. № 2, 3. S. 3–4.
293. Piątek K. Kurs kolporterów-ewangelistów w Pozarkach. *Sługa zboru*. 1933. №11. S. 9.
294. Piątek K. Prasa kolporterska. *Sługa zboru*. 1928. №1. S. 11–12.
295. Platz U. Ostgalizisches Missionfeld, Berichte der Ostdeutschen Union. *Zions Wachter*. 1914. № 24. S. 65–96.
296. Podręcznik do historii Starego Testamentu. T.2. [ułożyła Alma E. Makibbin, tłumaczył A. Masztrak]. Podkowa Leśna: Seminarium Duchowne Kościoła Adventystów Dnia Siódmego, 1962. 218 s.
297. Poliszczuk P. Doświadczenie wśród czerwonych. *Sługa zboru*. 1933. № 11. S. 10.
298. Polok W. Bohaterowie Wiary. Warszawa: Znaki Czasu, 1984. 132 s.
299. Polok W. Seminarium Duchowne im.M.B. Chechowskiego. *Sługa zboru*. 1976. № 5. S. 5–6.
300. Polski Dom Nakładowy. Odpowiedzi. *Sługa zboru*. 1939. №2. S. 13.
301. Rada Unii Polskiej. Inż. Borysa Wiesiołowa. *Sługa zboru*. 1938. № 2. S. 16.

302. Rass R. Galizisches Missionfeld, Berichte der Deutschen Union. *Zions Wachter*. 1909. № 21. S. 345–368.
303. Rocznik teologiczny: Rok XVIII; Zeszyt 1 / Ks. Wodemar Gastpary, Ks. Jerzy Klinger, Ks. Janusz Narzyński, Bp. Maksymilian Rode, Ks. Szczepan Włodarski; Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie. Warszawa, 1971. 201 s.
304. Rudy H. Ognisko młodzieży «Adwent». *Sługa zboru*. 1928. №1. S. 9–10.
305. Rudy H. Szkoła zborowa dla kresów wschodnich. *Sługa zboru*. 1930. №1. S. 5.
306. Saknit K. Dla naszego sprawozdania styczniowego. *Organ kolporterów społeczności Polskiej A.D.S. w Polsce*. 1931. № 1. S. 8.
307. Saknit K. Jak przedstawia się sprawozdanie kolportażu. *Sługa zboru*. 1932. № 2. S. 5.
308. Saknit K. Kolportaż. *Sługa zboru*. 1931. № 3. S. 5.
309. Saknit K. Misja wewnętrzna i kolportaż. *Sługa zboru*. 1931. № 8. S. 20.
310. Saknit K. Praca dziękczynna. *Sługa zboru*. 1932. № 8. S. 2.
311. Saknit K. Początek i rozwój naszego dzieła nakładowego. *Sługa zboru*. 1932. № 4. S. 2.
312. Sawicki J. Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim. Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego Instytut Popierania Nauki, 1937. 353 s.
313. Schäfer E. Z życia Zboru Lwowskiego. *Sługa zboru*. 1939. № 3. S. 2.
314. Schäfer K. Działajcie Aż Przyję. *Sługa zboru*. 1934. № 8. S. 6.
315. Schäfer K. Dzieło dla każdego. *Sługa zboru*. 1933. № 5. S. 3–4.
316. Signa temporis. Rocznik teologiczno-humanistyczny. Podkowa Leśna: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Teologiczno-Humanistycznej, 2006. 230 s.
317. Statut Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polskiej Rzeczypospolitej ludowej. Warszawa: Znaki Czasu, 1966. 36 s.

318. Stokowska M. Uprawa ziół lekarskich źródłem rentownej produkcji. *Sługa zboru*. 1933. № 9. S. 15.
319. Sztampkówna E. Gdzie rozpowszechniam nasze książki. *Sługa zboru*. 1934. № 9. S. 15.
320. Tatarowa K. «Tabita» we Włodzimierzu pracuje. *Sługa zboru*. 1938. № 2. S. 6.
321. Tomaszewski H. Grupy Chrzystyjanskie typu Ewangeliczno-baptystycznego na terenie Polski od 1858 do 1939 roku. Warszawa, 1978. 207 s.
322. Ułaszyn H. Podatek kościelny. *Sługa zboru*. 1933. № 7. S. 10.
323. Unucka W. Zasady wiary Adwentystów siódmego dnia. Hamburg: Międzynarodowe Towarzystwo Traktowe, Stróż Zyonu. 1920. 8 s.
324. Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na kresach wschodnich w latach 1888–1945. Warszawa: Znaki Czasu, 2005. 618 s.
325. WasidłóW M. Dzień misji lekarskiej. Urzędnik Zboru. *Unia Polska A.D.S.* 1937. № 7. S. 1.
326. WasidłóW M. Nasze sprawozdanie. *Organ kolporterów społeczności Polskiej A.D.S. w Polsce*. 1937. № 2–3. S. 7.
327. WasidłóW M. Nowy cennik. *Sługa zboru*. 1933. № 10. S. 19–20.
328. WasidłóW M. O pokarmach. *Sługa zboru*. 1932. № 4. S. 7.
329. WasidłóW M. Pozdrowienia dla wierzących. *Sługa zboru*. 1932. № 2. S. 3–4.
330. WasidłóW M. Sprawozdanie kolporterów za miesiąc kwiecień. *Organ kolporterów*. 1937. № 5. S. 7.
331. WasidłóW M. Sprawozdanie kwartalne. *Sługa zboru*. 1932. № 2. S.12.
332. WasidłóW M. Sprawozdanie kwartalne. *Sługa zboru*. 1932. №11/12. S.10.
333. WasidłóW M. Sprawozdanie z Pracy Dziękczynej. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1934. №1. S. 19.
334. WasidłóW M. Sprzedawanie tytoniu. *Sługa zboru*. 1932. № 3. S. 8.

335. Wasidłow M. Statystyczną dane z roku 1934. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1937. № 1. S. 7.
336. Wasidłow M. Tabita. *Sługa zboru*. 1937. № 1. S. 6.
337. Wasidłow M. W co wierzą i uczą chrześcijanie «Adwentyści Dnia Siódmego?» *Sługa zboru*. 1933. № 13. S. 23.
338. Wasidłow M. Dzień Kolporterów-Ewangelistów. *Sługa zboru*. 1934. № 10. S. 13.
339. Weihrauch O. Z historii ruchu ADS w Polsce. *Sługa zboru*. 1961. № 4. S. 13–14.
340. White E. G. Działalność Apostołów. Warszawa: Znaki Czasu, 1961. 443 s.
341. White E. G. Prorocy i królowie. Warszawa: Znaki Czasu, 1961. 433 s.
342. White E. G. Wielki Bóg. Warszawa: Znaki Czasu, 1969. 502 s.
343. Wiesiołow A. Właściwa droga do ratowania dusz. *Wiadomości dla kaznodziei adwentystów*. 1937. № 11. S. 1.
344. Will T. Drodzy Czytelnicy – Pokój Wam Boży na powitanie! *Sługa zboru*. 1928. № 1. S. 1.
345. Will T. Historia ruchu adwentowego w Polsce. *Sługa zboru*. 1939. № 2. S. 9.
346. Will T. Kwestja szkolna i wojskowość. *Sługa zboru*. 1928. № 4. S. 20.
347. Will T. Kwestja szkolnictwa i wojskowości. *Sługa zboru*. 1929. № 1. S. 23.
348. Will T. Kwestja szkolnictwa i wojskowości. *Sługa zboru*. 1929. №1. S. 23.
349. Will T. Misja wewnętrzna - wewnętrzny popęd. *Sługa zboru*. 1928. № 1. S. 5.
350. Will T. Ogłoszenie. *Sługa zboru*. 1931. № 2. S. 8.
351. Will T. Rzut oka wlecz na działalność warszawskiego pola misyjnego. *Sługa zboru*. 1928. № 3. S. 28.

352. Will T. Sprawozdanie z trzeciego zgromadzenia związku Polskiego. *Sługa zboru*. 1928. № 3. S. 25–26.
353. Will T. Uroczystość pożegnania w Ogisku «Adwent». *Sługa zboru*. 1931. № 3. S. 7.
354. Will T. Urzędy Zborowe. *Sługa zboru*. 1929. № 3. S. 1–5.
355. Zbigniew L., Zawlik M., Chmiel M., Wiśniewski J., Rosołowski J. Prawo Wewnętrzne Kościoła Adventystów Dnia Siódmego w Polsce. Warszawa: Znaki Czasu, 1968. 264 s.
356. Zbiorowa P. Co mówił Jezus; Wydawnictwo kościoła adwentystów D.S. Warszawa: Znaki Czasu, 1961. 360 s.

IV. Довідкові видання

357. Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської єпархії (1932–1944). Київ: КМ Akademia, 2004. Т. 1. 725 с.
358. Ilustrowany Informator Miasta Lwowa ze spisem miejscowości wojew. Lwowskiego na rok 1939. Lwów: Komunalna kasa oszczędności, 1939. 146 s.
359. Libiszowska-Żółtkowska M. Kościoły i związki wyznaniowe w Polsce: mały słownik. Warszawa: Verbinum, 2001. 274 s.
360. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Województwo Wolińskie, Warszawa: Nakł. Głównego Urzędu Statystycznego. 1923. T. IX. 37 s.
361. Tokarczyk A. Adventyzm. Mały słownik. Warszawa: Verbinum, 2009. 169 s.
362. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination. The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1922. 300 p.
363. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1924. 324 p.
364. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1928. 411 p.
365. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1929. 421 p.

366. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1930. 445 p.
367. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1931. 462 p.
368. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1932. 469 p.
369. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1933. 387 p.
370. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1934. 393 p.
371. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1935. 406 p.
372. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1936. 438 p.
373. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1937. 426 p.
374. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1938. 442 p.
375. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1939. 472 p.
376. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. Washington: Review & Herald Publishing Association, 1940. 400. p.
377. Wołyński Dziennik Wojewódzki. 1931. № 5. 20 marca. S. 51–69.

V. Дисертації та автореферати

378. Бородинська Л. І. Становлення та розвиток Євангельських християн у Польщі: дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2009. 216 с.
379. Вознюк О. В. Педагогічна діяльність протестантських громад у контексті освітньо-виховних процесів в Україні (середина XIX – 30-ті рр.

XX ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 206 с.

380. Леда А. Я. Протестантські течії в релігійному житті українців Галичини у міжвоєнний період (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка/ Львів, 2006. 20 с.

381. Надтока Г. М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально- релігійний аспект: дис. ... д-ра іст. наук: 09.00.11 / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 1999. 486 с.

382. Пилипів І. В. Греко-католицька Церква в суспільно-політичному житті Другої Речі Посполитої (1918-1939 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.11 / Ін-т історії України НАН України. Івано-Франківськ, 2011. 489 с.

383. Соловій Р. П. Конфесійна та культурно-просвітницька діяльність Української євангельсько-реформованої Церкви у Західній Україні (1925–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2000. 20 с.

VI. Електронні ресурси

384. Godsmark O. C. Testing His Call To Preach. *Adventist history library*. URL: <https://adventisthistory.wordpress.com/2009/01/06/george-king-the-first-colporteur-1880/>.

385. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. 1970. 26 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008789> (дата звернення: 07.06.2013).

386. Słownik polsko-rosyjski. *Словари и энциклопедии на Академике*. Дата: 2013 р. URL: http://polish_russian.academic.ru/10845/kolporter.

ДОДАТКИ

Додаток А

Карта місцезнаходження груп та громад АСД
в ІІ Речі Посполитій (1919-1939 рр.)

Додаток 1

**ПЕРЕЛІК ГРОМАД І ГРУП АСД ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА
Станом на кінець 4 кв. 1931 р.**

№ пп	Назва населеного пункту у польський період (Nazwa, Gmina, Powiat)	Сучасна назва населеного пункту (назва, район, область)	Статус (громада/група)	К-ть членів станом на 4 кв.1931 року	Дата заснування	Джерельні дані щодо адміністративного поділу	Примітка
Рівненський повіт							
1.	m. Równe	м. Рівне	гrom.	13	1897	WDW №1 1936р. стр.66	
2.	kol. Żarnówka, Międzyrzec, Równe	с. Жорнівка, Корецький, Рівненська	група	-	1888	WDW №1 1936р. стр.72	колишня німецька колонія
Дубенський повіт							
3.	m.Dubno	м.Дубно	гrom.	12	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.2	
4.	kol. Redkoduby, Werba, Dubno	с. Рідкодуби, (Верба) Дубенський, Рівненська	гrom.	13	1903	WDW №1 1936р. стр.12	колишня німецька колонія
5.	kol. Siła Nowica, (Łopawsze) Boremel, Dubno	к. Сіла-Новица, Демидівський, Рівненська	гrom.	36	1903	WDW №1 1936р. стр.2	сьогодні не існуюча німецька колонія
6.	kol. Podwysokie, Tesłuhów, Dubno	с.Підвисоке, Радивилівський, Рівненська	гrom.	12	1903	WDW №1 1936р. стр.10	колишня німецька колонія
7.	kol.Aleksandrówka, Młynów, Dubno	с. Олександрівка Дубенський, Рівненська	гrom.	26	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.8	
8.	m-ko Demidówka, Kniahinin, Dubno	м. Демидівка, Рівненська	гrom.	30		WDW №1 1936р. стр.4	
9.	Moszków, Malin, Dubno	с. Мошків	груп.	8	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.6	Одна назва
10.	m.Młynów, Młynów, Dubno	м. Млинів	гrom.	23	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.7	
Сарненський повіт							
11	w. Horodziec, Antonówka, Sarny	с. Городець, Володимирецький,	гrom.	39	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.76	

		Рівненська					
12.	w. Cerkwiszczce, Antonówka, Sarny	к. Церквище(Т утовичі) Сарненський, Рівненська	гром.	17		WDW №1 1936р. стр.76	колонія, невідомо чи існує
Костопільський повіт							
13.	Mydzk Mały, Stydyń, Kostopol	с. Малий Мидськ, Костопільськ ий, Рівненська	гром.	17	1928 р.	WDW №1 1936р. стр.25	Одна назва
Здолбунівський повіт							
14.	Zdolbunowo	Здолбунів	Гром.	16	1924 р.	WDW №1 1936р. стр.91	
Горохівський повіт							
15.	w. Świniuchy, Świniuchy, Horochów	с. Привітне, Локачинськи й, Волинська	гром.	75	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.18	
16.	w. Serniczki, Kisielin, Horochów	с. Сернички, Локачинськи й, Волинська	гром.	27	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.15	
17.	w. Kniáže, Podberezie, Horochów	с. Княже, Сокальський, Львівська	гром.	17	1929	WDW №1 1936р. стр.16	
18.	w.Wólka Sadowska, Kisielin, Horochów	с.Вілька Садівська, Локачинськи й, Волинська	гром.	17	1933 р.	WDW №1 1936р. стр.15	
19.	w. Zajęczyce, Chorów, Horochów	с. Зайчиці	гром.	11	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.14	Одна назва
20.	w. Zahorów Stary, Chorów, Horochów	с.Загорів	гром.	15	1931 р.	WDW №1 1936р. стр.14	
Луцький повіт							
21.	m. Łuck	м. Луцьк	гром.	16	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.54	
22.	w. Słobodarka, Rożyszcze, Łuck	с. Слободарка Рожищанськи й, Волинська	гром.	20	1922	WDW №1 1936р. стр.61	колишня німецька колонія
23.	w. Pożarki, Rożyszcze, Łuck	с.Пожарки Рожищанськи й, Волинська	гром.	66	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.61	
24.	к. Czechowszczyzna, Torczyn, Łuck	с.Чеховщина , Луцький, Волинська	гром.	11	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.64	
25.	w. Jamno, Szczyrzyn, Łuck	с. Ямно	гром.	17		WDW №1 1936р. стр.64	Одна назва
26.	w. Lubcze,	с.Любче	гром.	24	до	WDW №1	

	Szczurzyn, Łuck	Рожищанський, Волинська			1928р.	1936р. стр.64	
27.	w. Boguszówka, Szczurzyn, Łuck	с. Малинівка Рожищанський, Волинська	гrom.	13	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.63	назву змінено
28.	kol. Bryszcze , Kniahininek, Łuck	с. Брище Луцький, Волинська	група	9	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.55	
29.	kol.Gruszwica, Kołki, Łuck	к. Грушвиця, Ківерецький, Волинська	гrom.	23	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.56	
30.	Perespa, Rożyszcze, Łuck	с. Переспа	група	12		WDW №1 1936р. стр.61	
31.	Rożyszcze, gmina miejska Rożyszcze, powiat Łuck	м. Рожище	гrom.	23	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.60	
32.	w.Nemir, Szczurzyn, Łuck	с. Немир	гrom.	35	до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.64	Одна назва
33.	w. Sadów, Torczyn, Łuck	с. Садів	гrom.	17		WDW №1 1936р. стр.65	Одна назва
34.	Wincentówka, Trościaniec, Łuck	с.Вінцентувка а	гrom.		до 1928р.	WDW №1 1936р. стр.66	
Ковельський повіт							
35.	m. Kowel	м.Ковель	гrom.	19		WDW №1 1936р. стр.25	
36.	Wieś Maniewiczze gromada Maniewiczze, gmina Maniewiczze, powiat Kowel	м. Маневичі, Волинської	гrom.	25		WDW №1 1936р. стр.34	
37.	Rakow Las	с. Раків Ліс, Камінь – Каширський р-н, Волинської обл.	група	8	до 1928р.		
38.	w. Ozierany, Kupiczów, Kowel	с. Озеряни	група	6		WDW №1 1936р. стр.31	Одна назва
Володимирський повіт							
39.	miasto powiatowe Włodzimierz powiat Włodzimierz	м. Володимир Волинський	гrom.	17	до 1928р.		
40.	Myszów, Grzybowica, Włodzimierz	с. Мишів	гrom.	25			Одна назва

*Sluga Zboru. 1932. № 2, 1932. С.12; Wołyński Dziennik Wojewódzki. 1936. № 1;
Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: 1923. T. IX. 37 s.

**ПЕРЕЛІК ГРОМАД І ГРУП АСД ЛЬВІВСЬКОГО, СТАНІСЛАВСЬКОГО
ТА ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА
Станом на кінець 4 кв. 1931 р.**

	Назва населеного пункту у польський період (Nazwa, Gmina, Powiat)	Сучасна назва населеного пункту (назва, район, область)	Статус (громада/група)	К-ть членів станом на 4 кв.1931 року*
Львівське воєводство				
	m. Lwów	м. Львів	Громада	43
	m. Truskawiec	м. Трускавець Львівська	Група	3
	w. Warchoły	с. Вархоли	Група	11
	w. Zadworze	с.Задвір'я Львівська	Громада	37
	w. Lopusznica	с. Лопушниця Львівська	Група	6
	w. Stynawa	с. Н. Стинава, Стрийський, Львівська	Громада	12
	w. Kamionka Lesna	с. Кам'янка Лісна	Група	3
	w. Komionka Strumilowa	с. Кам'янка Струм. Львівська	Група	8
	w. Markowa	с. Маркова	Група	13
	w. Paluchów Wielki	с. Полохів Львівська	Громада	11
Станіславське воєводство				
	m. Stanisławów	м. Івано – Франківськ	Громада	28
	w. Kamionka Wielkie	с. Велика Кам'янка Івано-Франківська	Громада	21
	m. Kolomyja	м. Коломия Івано-Франківська	Громада	5
	w. Guculiwka	с. Гуцулівка	Громада	15
	w. Lubianka	с. Луб'янка	Група	6
Тернопільське воєводство				
	w. Bogdanówka	с. Богданівка, Тернопільська	Громада	41
	m. Czortków	м. Чортків Тернопільська	Група	3
		Конференційна громада		23

*Sluga Zboru. 1932. № 2. С. 12.

WDW – Wołyński Dziennik Wojewódzki

**СПИСОК РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД АСД
ПІВДЕННОГО МІСІОНЕРСЬКОГО ПОЛЯ
СТАТИСТИКА СТАНОМ НА 1 ЛЮТОГО 1931 Р.**

Повіт	Місце знаходжен ня	К- сть член ів	Національність			Нерухомість та лідерство			
			По ля ки	Ні мці	Укр аїнці	Ная вніс ть мол. буди нку	Наяв- ність гуманітар них чи освітніх закладів	Наявніс ть нерухом ості	Ім'я і прізвище особи, виконуючої функцію лідера
Львів	Львів	39	30	3	6	Так	Тавита	Ні	С. Лебланг
Львів	Стронятин	2			2	Так	Ні	Ні	П. Енглерт
Сколе	Стинава	20			20	Так	Ні	Ні	М. Левіцкі
Перемишл яни	Задвір'я	49	4		45	Так	Ні	Ні	М. Радух
Перемишл яни	Полюхів	16			16	Так	Ні	Ні	М. Пульс
Перемишл яни	Липовець	6			6	Так	Ні	Ні	П. Енглерт
Коломия	Коломия	14	2		12	Так	Ні	Ні	Е. Фріцк
Станіслав	Вовчинець	12			12	Так	Ні	Ні	М. Веретко
Скалат	Богданівка	60	4		56	Так	Ні	Ні	П. Шмігель
Пшеворкс	Маркова	13	13			Так	Ні	Ні	А. Цвинар
З різних місцевойс тей		77	30	7	40	Так	Ні	Ні	П. Енглерт
	19	308	83	10	215				

AAN MWR i OP (zesp. 14 syg. 1414 ark. 79–80)

СПИСОК РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД АСД СХІДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ СТАТИСТИКА СТАНОМ НА 1 ЛЮТОГО 1931 Р. (І ЧАСТИНА)

Повіт	Місце знаходження	К-сть членів	Національність				Нерухомість та лідерство			
			Польські	Українці	Українці	Білоруси	Наявність мол. будинку	Наявність гуманітарних чи освітніх закладів	Наявність нерухомості	Ім'я і прізвище особи, виконуючої функцію лідера
Пінськ	Паршевичі	37	1			36	Ні	Ні	Ні	І. Лукашевич
Луцьк	Слободарка	26		26			Ні	Ні	Ні	В. Вуцке
Камінь Каширський	Раків Ліс	12		1		11	Ні	Ні	Ні	А. Карпик
Горохів	Сернички	22			22		Так	Ні	Ні	І. Воронюк
Горохів	Затурці	5			5		Ні	Ні	Ні	І. Воронюк
Горохів	В. Садівська	1	1				Ні	Ні	Ні	І. Воронюк
Луцьк	Зубільно	6			6		Ні	Ні	Ні	А. Лідтке
Луцьк	Маївка	5			5		Ні	Ні	Ні	А. Лідтке
Луцьк	Садів	21			21		Ні	Ні	Ні	А. Шульга
Горохів	Свинюхи	126			126		Так	Ні	Ні	І. Завадський
Горохів	Горохів	16	4		57		Ні	Ні	Ні	М. Довгун
Горохів	Конюхів	9			9		Ні	Ні	Ні	М. Довгун
Горохів	Загорів	22			22		Ні	Ні	Ні	М. Довгун
Горохів	Коритниця	5			5		Ні	Ні	Ні	М. Довгун
Горохів	Ковпитів	2			2		Ні	Ні	Ні	М. Довгун
Горохів	Заозірці	2			2		Ні	Ні	Ні	М. Довгун
Горохів	Уманце	1			1		Ні	Ні	Ні	М. Довгун
Володимир	Топилище	4			4		Ні	Ні	Ні	А. Лідтке
Володимир	Риковичі	2			2		Ні	Ні	Ні	А. Лідтке
Дубно	Силоновіце	47		47			Так	Ні	Ні	А. Лібельт
Дубно	Верба	16		12	4		Ні	Ні	Ні	Е. Фос
Луцьк	Віцентувка	6		6			Ні	Ні	Ні	Р. Шільберг
Володимир	Володимир	33		825			Ні	Ні	Ні	А. Лідтке
Володимир	Едвардсполе	4		4			Ні	Ні	Ні	А. Лідтке
Горохів	Зайчиці	8			8		Ні	Ні	Ні	М. Довгун
Горохів	Маркловичі	3			3		Ні	Ні	Ні	М. Довгун

Горохів	Крухомичі	1			1		Ні	Ні	Ні	М. Довгун
Горохів	Войнин	19			1 9		Ні	Ні	Ні	М. Довгун
28		461	6	1 0 4	2 9 7	5 4				

ААН MWR і ОП (zesp. 14 syg. 1414 арк. 75–76)

СПИСОК РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД АСД СХІДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ СТАТИСТИКА СТАНОМ НА 1 ЛЮТОГО 1931 Р. (ІІ ЧАСТИНА)

Повіт	Місце знаходження	К-сть членів	Національність					Нерухомість та лідерство			Ім'я і прізвище особи, виконуючої функцію лідера
			Поляки	Німці	Українці	Білоруси	Росіяни	Наявність мол. будинку	Наявність гуманітарних чи освітніх закладів	Наявність нерухомості	
Дубно	Александрівка	24		17	7			так	ні	ні	Р. Кренц
Луцьк	Богушівка	13			13			ні	ні	ні	Ф. Яромчук
Луцьк	Бріще	23		23				так	ні	ні	Е. Краузе
Брест	Брест	15	7	6		2		ні	ні	ні	А. Шільберг
Брест	Ямно	25				25		ні	ні	ні	А. Шільберг
Луцьк	Чеховщина	16				16		так	ні	ні	І. Динисюк
Дубно	Демидівка	44			44			так	ні	ні	М. Сівак
Столін	Федоре	64				64		так	ні	ні	Г. Попко
Луцьк	Груда	13		13				так	ні	ні	Е. Наст
Луцьк	Грушвиця	27		27				ні	ні	ні	Е. Свідерко
Сарни	Городець	56		13		43		ні	ні	ні	Т. Кукла
Пінськ	Кнубово	29				29		ні	ні	ні	А. Герамнович
Столін	Колодно	87				87		ні	ні	ні	А. Корицько
Ковель	Ковель	18				15	3	ні	ні	ні	К. Креков
Горохів	Княже	22			22			ні	ні	ні	М. Довгун
Горохів	Брани	12			12			ні	ні	ні	М. Довгун
Луцьк	Любче	26			26			ні	ні	ні	А. Дікі
Луцьк	Луцьк	20	4	9	6		1	так	ні	ні	А. Людке
Володимир	Мишів	37			37			ні	ні	ні	Г. Поліщук
Дубно	Мишів	55		13	42			так	ні	ні	Ф. Бондарщук
Пінськ	Морозовичі	24				24		ні	ні	ні	А. Куделіч
Луцьк	Немеер	55		4	51			ні	ні	ні	А. Куделіч
Пінськ	Новий двір	11				11		ні	ні	ні	К. Антонюк
Ковель	Озеряни	18			18			ні	ні	ні	Д. Кравчук
Пінськ	Острів	9				9		ні	ні	ні	І. Островський
Луцьк	Переса	17			17			ні	ні	ні	А. Павлюк
Дубно	Підвисока	15		15				ні	ні	ні	І. Стол
Луцьк	Пожарки	143	2		141			так	ні	ні	Д. Грицюк
Рівне	Рівне	11		4	7			ні	ні	ні	Е. Кригер
Луцьк	Олика	7	7					ні	ні	ні	А. Людке
Пінськ	Жолкін	28				28		так	ні	ні	І.Вержбовський

Ковель	Маневичі	17	9	8				так	ні	ні	А. Міхальський
Кжаново	Кременець	2					2	ні	ні	ні	А. Людке
Луцьк	Семкі	2					2	ні	ні	ні	А. Людке
Луцьк	Ліпно	4				4		ні	ні	ні	А. Людке
Луцьк	Малий Мицк	9				9		ні	ні	ні	А. Людке
Дубно	Адамівка	2		2				ні	ні	ні	А. Людке
	37	1000	29	154	443	366	8				

AAN MWR i OP (zesp. 14 syg. 1414 арк. 75–76)

СПИСОК ПАСТОРІВ АСД СХІДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ 1927 –1939 РР.

Роки	Керівник конференції	Рукопокладені пастори		Помічники пасторів		Пастори початківці		Загальна кількість
		ШпБ	К – ть	ШпБ	К – ть	ШпБ	К – ть	
1927–1928	А. Лідтке	даних немає	4	даних немає	2	даних немає		6
1928–1929	А. Лідтке	даних немає		даних немає		даних немає		
1929–1930	А. Лідтке	А. Лідтке, А. Шільберг, М. Довгун, А. Мащак	4	А. Невядомський, Я. Куляк	2	М. Васюк, П. Батієвич, П. Полещук, С. Смик	4	10
1930–1931	А. Лідтке	А. Лідтке, А. Шільберг, М. Довгун	3	А. Невядомський	1	Е. Крігер, М. Васюк, П. Батієвич, П. Полещук	4	8
1931–1932	К. Бартель	К. Бартель, С. Демчук, А. Шільберг, М. Довгун, А. Невядомський (рукопок. паст.)	5	–	0	Е. Крігер, Г. Гаврилович, К. Мокієвич, М. Вашук, П. Батієвич, Е. Васідлова	6	11
1932–1933	К. Бартель	К. Бартель, С. Демчук, А. Шільберг, М. Довгун, А. Невядомський	5	–	0	Е. Крігер, Г. Гаврилович, К. Мокієвич, М. Вашук, П. Батієвич, Е. Васідлова	6	11
1933–1934	Я. Куляк	даних немає		даних немає		даних немає		
1934–1935	Я. Куляк	Я. Куляк, М. Довгун, А. Невядомський	3	К. Пьонтек, Е. Крігер, К. Макієвич	3	А. Веселов, Ф. Адам	2	8
1935–1936	Я. Куляк	Я. Куляк, М. Довгун, А. Невядомський, С. Капушта	4	Й. Росецькі, Е. Крігер	2	К. Мокієвич, А. Веселов, Ф. Адам	3	9
1936–1937	Й. Зелінський	Й. Зелінський, М. Довгун, А. Невядомський, Й. Росецькі, С. Капушта	5	А. Веселов	1	Е. Гайдик, В. Макарчук, К. Мокієвич, Є. Ліпські,	4	10
1937–1938	Й. Зелінський	Й. Зелінський, М. Довгун, А. Невядомський, Й.	4	Є. Ліпські (зміна статусу), А.	2	Е. Гайдик, В. Макарчук, Б. Веселов	3	9

		Росецькі		Веселов			
1938–1939	Й. Зелінський	Й. Зелінський, М. Васідлов, Й. Росецькі	3	К. Мокієвич, Я.Бороди, Є. Ліпські	3	Е. Гайдик, П. Васюк, В. Макарчук, А. Наумчук, В. Васинюк	5 11
1939–1940	Й. Зелінський	Й. Зелінський, М. Васідлов, Й. Росецькі	3	К. Мокієвич, Я.Бороди, Є. Ліпські	3	Е. Гайдик, П. Васюк, В. Макарчук, А. Наумчук, В. Васинюк	5 11

Додаток 3

СПИСОК ПАСТОРІВ АСД ПІВДЕННОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ 1934 –1939

РР.

Роки	Керівник конференції	Рукопокладені пастори		Помічники пасторів		Пастори початківці		Загальна кількість
		ШпБ	К – ть	ШпБ	К – ть	ШпБ	К – ть	
1934–1935	П. Енглерт	немає даних		немає даних		немає даних		
1935–1936	К. Шафер	К. Шафер, П. Енглерт, А. Мащак, А. Фельт		4	О. Недоба	1	П. Струскі, Я. Бороди	2 7
1936–1937	К. Шафер	К. Шафер, П. Енглерт, А. Фельт		3	О. Недоба, Е. Крігер	2	П. Струскі, С. Смик	2 7
1937–1938	К. Шафер	К. Шафер, П. Енглерт,		2	О. Недоба, Е. Крігер, С. Смик (зміна статусу)	3	П. Струскі,	1 6
1938–1939	К. Шафер	К. Шафер, А. Мащак, А. Фельт, О. Недоба (зміна статусу)		4	Е. Крігер, С. Смик	2	С. Рольські, М. Кот, М. Вовк, В. Смик (четверо переведено із колпорт. в поч. пастор.)	4 10
1939–1940	К. Шафер	К. Шафер, А. Мащак, А. Фельт, О. Недоба		4	Е. Крігер, С. Смик	2	С. Рольські, М. Кот, М. Вовк, В. Смик	4 10

	П. І. по Б.	Конференція / роки служіння керівником	Дата народження	Місце народження	Національність	Дата хрещення (родинна релігія)	Дата одруж. / дружина / діти	Освіта	Знання мов	Професійний ріст, місце праці	Дата смерті та місце поховання
1	Август Лідтке (August L?dtke)	Східна 1927–1930 рр.	14.01.1877	Зелгнєво, пов. Ходзеш Великопольща.	Німецька	12.01.1902 Єванг. Аугсбурська	29.09.1906 Luisa з дому Ludwigsen народ. 3.09.1874 в L?denscheid в Westfalii. померла 1942р. Друга друж. вдова по пастору Divehus.	1883–1891р. поч.школа; 1902 р.- семінарія Фріденсау	Німецька, польська	Поч.роботи в церкві: 1902–1909 колпортер; 1909-бібл. прац. 24.01.1914- рук. паст. 1927–1931 през. СК до церковної роботи працював. кондуктором на з/д	10 грудня 1957 р./ в БО асд Neanderta l в Зах. Німеч.
2	Кристьян Бартель (Krystian Bartel)	Східна 1931–1932 рр.	1877р.	Росія, Поволжжя	Німецька	хр. в Росії до I СВ У 1920р. прибув до к.Вінцентувки	діти: дві дочки одна померла в Німеч. Друга в США	середня освіта, теологічні курси у Варшаві	Німецька, польська, українська	1918 – поч. роб. 1922–1927 – Варш. МП Рук.в 1926р. 1928р.- СК 1929–1934 – кер. ПнК 1931–1932-презид. СК	1970-ті р. в Сх. Німеччині
3	Ян Куляк (Jan Kulak)	Східна 1933–1935рр.	2.06.1899	Польща (м. Каліш, Великопольща)	польська	2.02.1922 в Познані, колишній. рим. катол.	17.03.1926, Anna Kowalik ur. 4.06.1907 w Oberberg (Zachodniej Westfalii/Niemcy), рим. кат.	1905–1913р. поч. і середн. школа, курси у Фріденсау	Німецька, польська, українська	1922–1926-керів. кол. 1926–1927- міс. прац. 1926–1930- у Львові 1927–1931- проб. паст. 30.06.1931- рук. пас. 1931–1932- Пшемисль 1933–1936- през. СК	17.12.1977 Bolechowice koło Krakowa

4	Йозеф Зелінський (J?zef Zieliński)	Східна 1936– 1939рр.	6.01.1901	Костьолкова гурка Познань	польськ а		Друж. Лідія, 07.01.1936 померла дочка Алісія	середня освіта, теологічні курси у Варшаві	Німецька, польська	1926–1930 прац.ПУ 6.06.1931 рук.паст. 1937–1939 през. СК	23.03.195 9
5	Павло Енглерт (Paweł Englert)	Південна 1934 р.	1889	Цешин	німецьк а			середня освіта, теологічні курси у Фріденсау (Німеччина)	Німецька, польська	1912–1913 Галицьке місійне поле (Львів) 1921- проб. паст. кон. Сілезька 1922- паст. Сілез. Галиц. кон. 1923–1927- Варш. МП 1928 – СК 1929–1930 -през. Познан.конф. 1934- през. ПК 1937-пастор м. Стрий	1955
6	Карл Шафер (Karl Schäfer)	Південна 1935–1939 рр.	1899	Дольник на Нижній Сілезії	німецьк а	1922 р.	1926 р.	середня освіта, теол огічні курси у Фріденсау (Німеччина)	Німецька, польська	1922 – колпортер 1935–1939 – през. ПК	2.09.1996 БС Фріденса у

Додаток Й

Керівники Східної і Південної конференції (1927- 1939 рр.)

Рис. К.1. Члени церкви АСД с. Свинюхи Горохівського повіту,
Волинського воєводства біля молитовного будинку. 1925 р.
Фото з особистого архіву Валентина Шевчука.

Рис. К.2. Духовий оркестр громади АСД с. Свинюхи Горохівського повіту,
Волинського воєводства. 1932 р.

Фото з журналу «Слуга збору». 1932. № 6.

Рис. К. 3. Варшава. Працівники видавництва «Поліглот». 1937 р.

Фото з особистого архіву Валентина Шевчука.

Рис. К.4. Пастор К. Пьонтек із членами громади АСД с. Немир на місіонерському виїзді. 1934 р.

Фото з особистого архіву Валентина Шевчука.

Рис. К. 5. Члени групи «Місійної пісні» громади с. Свинюхи в 1937 р.

Фото з журналу «Sługa zboru». 1937. № 11.

Рис. К. 6. Члени «Тавити» церкви АСД громади у Володимирі. 1938 р.

Фото з журналу «Слуга збору». 1938. № 2. С. 6.

Рис. К. 7. Члени Станіславівської громади АСД. 1934 р.

Фото з журналу «Слуга збору», 1934 №6. С. 11

Рис. К. 8. Курси для пасторів у Бидгощі. 1925 р.
Фото з історичного альбому семінарії в Бельсько-Бялій.

Рис. К. 9. Приміщення теологічної школи церкви АСД «Огніско» у
Бельсько-Бялій. 1926 р. Фото з особистого архіву Валентина Шевчука.

Рис. К. 10. Бібліотека теологічної школи «Огніско». 1928 р.
 Фото з особистого архіву Валентина Шевчука.

Рис. К. 11. Служителі Східної конференції біля дому молитви с. Пожарки.
 Фото з особистого архіву Валентина Шевчука.

Рис. К. 12. Адвентистський притулок «Адвент» для дітей у Віслі. 1935 р.

Фото з журналу «Слуга збору». 1935. № 8. С. 13.

Рис. К. 13. Пастор і поет Андрій Мащак. 1931 р.

Фото з особистого архіву Валентина Шевчука.

Рис. К. 14. Курс колпортерів-євангелістів с. Пожарки. 1933 р.
 Фото з журналу «Sluga zboru». 1933. № 11. С. 9.

Рис. К. 15. Рада біблійних працівників Східної конференції у м. Луцьк. 1934 р.
 У центрі сидить керівник Польського уніону АСД Теофіл Бабієнко.
 Фото з особистого архіву Валентина Шевчука.

Рис. К. 16. Навчання для пасторів Польського уніону АСД. Варшава. 1934 р.
 Фото з книги Z. Łuko «Adwentyzm». С. 59.

Рис. К. 17. Громада АСД м. Маневичі. 1936 р.
 Фото з особистого архіву Валентина Шевчука.

Рис. К. 18. Молодь громади АСД с. Свинюхи, Горохівського повіту. 1939 р.

Фото з особистого архіву Валентина Шевчука.

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Статті в українських фахових і закордонних виданнях**

1. Шевчук В. А. Колпортерська діяльність адвентистів сьомого дня на Галичині та Волині (1918–1939). *Вісник Маріупольського державного університету, збірник наукових праць. Серія: Історія. Політологія*. Маріуполь: Маріупольський державний університет. Київ, 2017. №18. С. 175–187. (Index Copernicus International, РИНЦ). (1,0 друк. арк.).
2. Шевчук В. А. Кадрова політика адвентистської церкви в добу II Речі Посполитої. *Науковий вісник, збірник наукових праць «Гілея»*. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. №126 (11). С. 166–169. (Index Copernicus International (Республіка Польща), Google Scholar, РИНЦ, EBSCO Publishing, nic. (USA)). (0,5 друк. арк.).
3. Шевчук В.А. Адміністративно-територіальний устрій адвентистської церкви на Галичині та Волині в добу II Речі Посполитої. *Вісник Маріупольського державного університету, збірник наукових праць. Серія: Історія. Політологія*. Маріуполь: Маріупольський державний університет, 2017. №19. С. 68–78. (Index Copernicus International, РИНЦ). (0,88 друк. арк.).
4. Шевчук В. А., Куриляк В. В. Діяльність адвентистського видавництва «Поліглот» на території II Речі Посполитої у міжвоєнний період. *Науковий вісник, збірник наукових праць «Гілея»*. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2017. №122 (7). С. 149–153. *Особистий внесок*: проаналізована тематика друкованої літератури за мовною ознакою та надана інформація про штат видавництва і його очільників. (Index Copernicus International (Республіка Польща), Google Scholar, РИНЦ, EBSCO Publishing, nic. (USA)). (0,4 д.а / 0,5 д.а).
5. Шевчук В. А. Україністичний елемент в Адвентистській церкві міжвоєнного періоду на Західній Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Історичні науки»*. Київ, 2019. Том 30 (69). №3. С. 101–106. (Index Copernicus International). (0,6 друк. арк.).

6. Шевчук В. А. Історіографія Церкви Адвентистів сьомого дня (1920–1939 рр.). *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. Warszawa. 2018. № 10 (38). Частина 3. С. 29–34. (0,5 друк. арк.).

Публікації у інших наукових виданнях

7. Шевчук В., Федоренко М. Організаційна структура церкви Адвентистів сьомого дня в історичній ретроспективі. *Relevant issues of development and modernization of the modern science: the experience of countries of eastern europe and prospects of Ukrain: monografia*. Riga. 2018. 434 с. С. 407–426. *Особистий внесок*: досліджено етапи формування організаційної структури Церкви АСД, з'ясовано внесок лідерів у розбудову інституції та розкрито перелік базових доктрин. (0,7 д.а /0,9 д.а).

8. Шевчук В. А. Часопис «Sługa Zboru» як джерело історичної інформації для церкви адвентистів сьомого дня в міжвоєнний період. *Forming of modern environment: benefits, risks, implementation mechanisms: International scientific-practical conference*. (Tbilisi, September 29, 2017). Tbilisi: Sul khas-Saba Orbeliani teaching University, 2017. С. 121–123. (0,2 друк. арк.).

9. Шевчук В. А., Куриляк В. В. Становлення адвентизму на Галичині та Волині в умовах політично-ідеологічного напрямку II Речі Посполитої. *Вісник Львівського університету, збірник наукових праць*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. №11. С. 162–166. *Особистий внесок*: досліджено становлення і розвиток організаційної структури, запропоновано періодизацію адвентистського руху. Виявлено упереджене ставлення представників влади до релігійних меншин та підтримка ортодоксальних церковних організацій на рівні держави. (0,3 д.а /0,33 д.а).

10. Шевчук В. А., Куриляк В. В. Імперська ідеологія щодо адвентистських локацій на Галичині та Волині. *Науковий журнал «Політикус»*. Одеса: Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2017. №3. С. 124–126. *Особистий внесок*: проаналізовано етапи еволюції державних законів про релігійні секти на Галичині та Волині.

Показано особливості та переваги для громад адвентистів сьомого дня релігійного законодавства Російської імперії. (Index Copernicus International). (0,35 д.а /0,4 д.а).

11. Шевчук В. А., Куриляк В. В. Розкол адвентистської церкви на території II Речі Посполитої (1919–1939-ті роки). *Науковий журнал «Науковий огляд»*. Київ, 2017. №7(39). С. 25–37. *Особистий внесок*: проведено аналіз причин розкольніцької діяльності А. Куби та досліджено його етапи розвитку. З'ясовано наслідки діяльності, наведено статистичні дані про кількість виключених членів церкви через відступництво. (РИНЦ science index). (0,45 д.а /0,5 д.а).

12. Шевчук В. А., Куриляк В. В. Дослідження правового статусу та міжконфесійних взаємовідносин адвентистської церкви у міжвоєнний період на територіях Галичини та Волині. *Науковий журнал «ScienceRise: Pedagogical Education»*. Харків: Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти», 2017. №7 (36). С. 24-28. *Особистий внесок*: досліджено відмінні риси між правовою базою щодо релігійних культів у Російській імперії та Австро-Угорській монархії. Надано список протестантських течій Західної України і доведено мирний спосіб їх існування. (Index Copernicus International, РИНЦ, CrossRef, World Cat). (0,5 д.а /0,6 д.а).

13. Шевчук В. А. Розвиток ідей здорового способу життя церквою адвентистів сьомого дня в добу II Речі Посполитої. *Науковий журнал «ScienceRise: Pedagogical Education»*. Харків: Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти». 2017. №12 (20). С. 23–26. (0,5 друк. арк.).

14. Шевчук В. А. Культурно-освітня діяльність адвентистів сьомого дня на території II Речі Посполитої. *Вплив ідей Реформації на розвиток сучасної освіти і педагогічної науки: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції*. (Хмельницький, 16 травня 2017 р.). Хмельницький: Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 2017. С. 83–89. (0,33 друк. арк.).

15. Шевчук В. А. Позакультурна практика церкви адвентистів сьомого дня на Галичині та Волині у міжвоєнний період. *Суспільні науки та сучасність: актуальні питання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*.

(Запоріжжя, 25-26 серпня 2017 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017. С. 73–78. (0,2 друк. арк.).

16. Шевчук В. А. Роль Еллен Вайт у формуванні Адвентистської доктринальної системи. *Реформація як суспільне явище: український вимір: Матеріали Міжнародної наукової конференції*. (Львів, 3–4 жовтня 2017 р.). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 145–152. (0,3 друк. арк.).

17. Шевчук В. А. Адвентистський фундаменталізм на території королівства Галичини: місіонерський і доктринальний аспекти. *Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. (Львів, 8-9 грудня 2017 р.). Львів: Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2017. С. 257–260. (0,2 друк. арк.).

18. Шевчук В. Едвард Восс. *Протестантизм в Україні. Волинь*: зб. ст. Луцьк: МКФ «Християнське життя», 2017. С. 184–187. (0,2 друк. арк.).

19. Шевчук В. А. Андрій Мащак та його внесок у формування протестантських цінностей на території Волині та Галичини. *Реформація та поширення протестантизму на Волині: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Луцьк: Луцький національний технічний університет, 2018. С. 321–326. (0,25 друк. арк.).

20. Шевчук В. А. Історія Церкви Адвентистів сьомого дня: методологія дослідження. *Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди*. Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії». Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 12–14. (0,25 друк. арк.).

21. Шевчук В. А. Ідеологія виховання особистості в адвентизмі в добу Другої Речі Посполитої. *Спадок Реформації: до 500-річчя 95 тез Мартіна Лютера та пам'яті Ю.О. Голубкіна (1941–2010)*. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2019. С. 208–214. (0,33 друк. арк.).

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Międzynarodowa konferencja naukowa «Historiografia w dobie postmodernizmu. Teorie, refleksje, praktyka badawcza» (Люблін, 2015), доповідь: «Організаційна структура Церкви адвентистів сьомого дня на Волині і Галичині у міжвоєнний період».
2. II Міжнародна науково-практична конференція «Реформація: східноєвропейські виміри» (Острог, 2016), доповідь: «Діяльність колпортерів Церкви адвентистів сьомого дня на теренах Галичини і Волині у міжвоєнний період».
3. Міжвузівська науково-практична конференція «Вплив ідей Реформації на розвиток сучасної освіти і педагогічної науки» (Хмельницький, 2017), доповідь: «Культово-освітня діяльність адвентистів сьомого дня на території Другої Речі Посполитої».
4. Всеукраїнська науково-практична конференція «Суспільні науки та сучасність: актуальні питання» (Запоріжжя, 2017) доповідь: «Позакультова практика Церкви адвентистів сьомого дня в Галичині та Волині у міжвоєнний період».
5. International scientific-practical conference «Forming of modern environment: benefits, risks, implementation mechanisms» (Тбілісі, 2017), доповідь: «Часопис «Sługa Zboru» як джерело історичної інформації Церкви адвентистів сьомого дня в міжвоєнний період».
6. Міжнародна наукова конференція «Реформація як суспільне явище: український вимір» (Львів, 2017), доповідь: «Роль Еллен Вайт у формуванні адвентистської доктринальної системи».
7. Міжнародна науково-практична конференція «Реформація та поширення протестантизму на Волині» (Луцьк, 2017), доповідь: «Андрій Мащак та його

внесок у формування протестантських цінностей на території Волині та Галичини».

8. Міжнародна наукова конференція «Спадок Реформації: до 500-річчя 95 тез Мартіна Лютера та пам'яті Ю. О. Голубкіна (1941–2010)» (Харків, 2017), доповідь: «Ідеологічне виховання особистості в адвентизмі в добу Другої Речі Посполитої».

9. Міжнародна науково-практична конференція «Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності» (Львів, 2017), доповідь: «Адвентистський фундаменталізм на території королівства Галичини: місіонерський і доктринальний аспекти».

10. VII Всеукраїнська наукова конференція «Держава і церква в новітній історії України» (Полтава, 2019), доповідь: «Еволюція державно-протестантських відносин: від Р500 до Всеукраїнського собору»;

11. IX Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 2019), доповідь: «Матеріальне забезпечення Церкви адвентистів сьомого дня у міжвоєнній Польщі».